Bilge bir sosyalisti yitirdik: M. Halim Spatar

Bilim ve Gelecek

Aylık bilim, kültür, politika dergisi | MAYIS 2013 | 9,00 TL (KDV Dahil)

111

Türkiye yüksek öğrenim tarihi

Medreseden Üniversiteye... Üniversiteden Medrese AŞ'ye...

ISSN 1304-675614-0

9 771304 675614

Kıbrıs satış fiyatı 10 TL

Prof. Dr. İzge Günal, Prof. Dr. Rennan Pekünlü ve Prof. Dr. Erol Eroğlu
Türkiye yüksek öğrenim kurumlarının dününü ve bugününü yazdı

İlkel topluluklarda ve antik uygarlıklarda

İlk seks yasa(k)ları

Prof. Dr. Metin Hotinli
Bakan bilmiyor!
Bilim mi, inanç mı?

Antropolog Ferhat Kaya
Homo cinsinin atası
Au. sediba mı?

Bilim ve Gelecek
Aylık bilim, kültür, politika dergisi
SAYI: 111 / MAYIS 2013

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Ender Helvacıoğlu

YAYIN YÖNETMEN YARDIMCILARI
Nalân Mahsereci
Baha Okar

İDARİ İŞLER
Deniz Karakaş
Osman Çokaman

YAZIİŞLERİ
Şule Dede

ADRES
Caferağa Mah. Moda Cad. Zuhal Sk. 9/1
Kadıköy / İstanbul
TEL: (0216) 345 26 14 / 349 71 72 (faks)

www.bilimvegelecek.com.tr
E-posta: bilgi@bilimvegelecek.com.tr

Internet grubumuza üye olmak için
bilimgelecekdergisi-subscribe@yahoogroups.com
adresine eposta göndermeniz yeterlidir.

YURTİÇİ ABONE KOŞULLARI
1 yıllık: 100 TL / 6 aylık: 50 TL
(Bilgi almak için dergi büromuzu arayınız)
Kurumsal abonelik: 1 yıllık 120 TL

YURTDIŞI ABONELİK KOŞULLARI
Avrupa ve Ortadoğu için 75 Euro
Amerika ve Uzakdoğu için 150 Dolar

e-ABONELİK KOŞULLARI
1 yıllık: 25 TL / 6 aylık: 15 TL
(Bilgi almak için: www.bilimvegelecek.com.tr)

7 RENK BASIM YAYIM FİLMCİLİK LTD. ŞTİ. ADINA SAHİBİ
Ender Helvacıoğlu

SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Deniz Karakaş

BASILDIĞI YER
Ezgi Matbaacılık
Sanayi Cad. Altay Sok. No: 10, Çobançeşme
Yenibosna / İstanbul Tel: (0212) 452 23 02

DAĞITIM: Turkuvaz Dağıtım Pazarlama

YAYIN TÜRÜ: Yerel - Süreli (Aylık)
ISSN: 1304-6756 **DİLİ:** Türkçe

TEMSİLCİLERİMİZ

ANKARA: Uğur Erözkan / Tel: (0501) 202 07 78 / ugurerozkan@gmail.com

BARTIN: Barbaros Yaman / (0506) 601 64 50 / yamanbar2000@yahoo.com

İSKENDERUN: Bahar Işık / (0533) 217 71 96 / isikbahar@gmail.com

İZMİR: Levent Gedizlioğlu / (0232) 463 98 57

Osman Altun / (0541) 695 19 97

SAMSUN: Hasan Aydın / (0505) 310 47 60 / hasanaydn@hotmail.com

TARSUS: Uğur Pişmanlık / (0533) 723 47 89 / aratosdergisi@gmail.com

ALMANYA: Çetin M. Akçı / cetin@akci.de

AVUSTURYA: Murat Naroğlu / murat.naroglu@gmail.com

BELÇİKA: Emre Sevinç / emre.sevinc@gmail.com

İTALYA: Aslı Kayabal / aslikayabal@hotmail.com

KANADA: Erdem Erinç / erdem_e@hotmail.com

ANADOLU ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Ekin Can Alıcı (0549) 430 72 53 / ekin.cann@gmail.com

BİLGİ ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Nazan Mahsereci (0532) 485 63 63 / nazanmahsereci@hotmail.com

DOKUZ EYLÜL ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Buse Zorlu (0506) 472 73 84 / t.busezorlu@gmail.com

HACETTEPE ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Selim E. Arkaç (0506) 663 84 12 / selimbio@gmail.com

İTÜ TEMSİLCİSİ: Deniz Şahin (0530) 655 82 26 / calideniz@yahoo.com

İÜ (BEYAZIT) TEMSİLCİSİ: Ezgi Altınışık (0555) 481 64 38 / tern.ezgi@gmail.com

MUĞLA ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Deniz Ali Gür (0536) 419 84 00 / denizaligur@gmail.com

ODTÜ TEMSİLCİSİ: Çağlar Kılınç (0553) 267 38 11 / caglarkilinc@yahoo.com

SİNOP ÜNİVERSİTESİ TEMSİLCİSİ: Özkan Kalfa (0541) 814 16 32 / berke__442@hotmail.com

Genç bilim meraklılarını dergiye e-abone yapalım

Almanya'da yaşayan değerli dostumuz ve yazarımız Yüksel Atakan, gerçekleştirdiği bir uygulamayla bize esin kaynağı oldu. Bir gün şöyle bir not iletti: "10 tane bilime meraklı ama yoksul öğrenciyi Bilim ve Gelecek'e e-abone yapın, tutarını ben ödeyeceğim." İstanbul Üniversitesi'nden dergimize ilgili olduklarını bildiğimiz 10 genci tespit edip e-posta adreslerini Atakan'a yolladık ve o da 10 aboneliğin tutarı olan 250 TL'yi ödedi. Şimdi o genç arkadaşlar dergimizin yeni ve eski sayılarına elektronik ortamda rahatça ulaşabiliyorlar.

Sayın Atakan'ın bu uygulamasını neden yaygınlaştırmayalım diye düşündük. Dergimizi sürekli takip etmek isteyen çok sayıda bilim meraklısı gencin abone tutarını ödeyemediği için bunu gerçekleştiremediğini biliyoruz. Acaba bu gençleri Atakan'ın yoluyla abone yapamaz mıyız? Bu yolla çok sayıda gence -elektronik ortamda da olsa- dergiyi ulaştıramaz mıyız? Hali vakti az çok yerinde olan okurlarımız ve dostlarımız, çevrelerindeki veya bizim tespit edeceğimiz 3 tane, 5 tane, 10 tane bilim meraklısı genci e-abone yapamazlar mı? Eğitim kurumları veya başka kurumlar (dernekler, sendikalar vb.) kendi etkinlikleriyle ulaşabildikleri bilim meraklısı insanları e-abone yapamazlar mı? Böyle bir kampanya, bilimin toplumsallaştırılması yönünde küçük de olsa bir adım olmaz mı?

Dergi merkezi olarak biz bu kampanyayı yakın çevremizden başlatıyoruz. Çeşitli kurumlara da öneriler götüreceğiz. Bu köşeden de okurlarımızı ve dostlarımızı bu kampanyaya katılmaya çağırıyoruz. E-abone olacak kişileri kendileri de bildirebilirler, bizden bulmamızı da isteyebilirler.

***

1-7 Temmuz arası Karaburun'da yapılacak olan Ütopyalar Toplantısı'nın hazırlıkları sürüyor. Bilindiği gibi bu yılın ana konusu: Yeni Ortaçağ. Toplantının ilk üç günü daha çok yerel ve güncel konulara ayrılacak, son dört gün ise ana konuya ilişkin sunuşlar yapılacak. Çok sayıda biliminsanı, yazar ve araştırmacının katılacağı zengin içerikli bir toplantı olacağı şimdiden belli. Elinizdeki sayının 29. sayfasında konuyla ilgili geniş bilgiyi edinebilirsiniz.

***

Geçtiğimiz ay iki acı haber aldık. İki çok değerli aydını kaybettik: Dergimizin dostu ve yazarı, Türkiye sosyalist hareketinin "bilge adamı" ***Halim Spatar*** *ve yarım asırlık meslek hayatı boyunca birçok sosyalist kurum ve kişiyi savunmuş olan Türkiye avukatlarının simge ismi* ***Gülçin Çaylıgil****. Halim Abi ve Gülçin Abla, bulunmaz iki sosyalist kişilikti. Türkiye'nin başı sağ olsun.*

***

Bilim ve Gelecek emekçileri olarak işçi sınıfımızın ve tüm emekçilerin 1 Mayıs Emek ve Dayanışma Günlerini kutluyoruz.
Dostlukla kalın…

Bilim ve Gelecek

İçindekiler

KAPAK DOSYASI

Prof. Dr. İzge Günal
Medreseden üniversiteye...
Üniversiteden Medrese AŞ'ye 4

Prof. Dr. Hasan Erol Eroğlu
Nasıl bir üniversite alırdınız?
Serbest piyasa üstü az bilim,
yanına da gözü yaşlı hizmet! 22

Prof. Dr. Rennan Pekünlü
"Benim üzerimden korkutma ve
sindirme politikası uygulanıyor" 26

Metin Hotinli
Bilinç mi, yoksa inanç mı? 30

Ferhat Kaya
Australopithecus sediba Homo cinsinin atası mıydı?
Ayaklanan ilk önderimiz "Yoldaş Sediba" mı?. 36

Eric Berkowitz
İlk seks yasa(k)ları. 40

Ender Helvacıoğlu
Bilge bir sosyalisti yitirdik: Halim Spatar. 52

Halim Spatar'dan Levent Gedizlioğlu'na
Mamak mektupları 53

Bilgütay Hakkı Durna
Gülçin Çaylıgil'in ardından 60

Prof. Dr. Rennan Pekünlü
Van Allen ışınım kuşakları 62

Dr. Deniz Akgün
"Kapitalizm insanın aklını mahveder" 66

BİLİŞİM DÜNYASINDAN / İzlem Gözükeleş
Sanal para birimi: Bitcoin. 70

BİLİM GÜNDEMİ / Deniz Şahin-Şule Dede 74
Evrim için yüzlerce yıla gerek yok: 15 nesilde
evrim! / Organ mühendisliğinde büyük adım:
Sentetik böbrek üretildi / Sentetik biyoloji vahşi
yaşamı koruyabilir mi? / Yaşamın var olabileceği
iki yeni gezegen daha / Chandra,1000 yıllık kalıntı
gözlemledi / Mayıs ayı gök olayları

YAYIN DÜNYASI / Baha Okar

Alman İdeolojisi'nin tam metni Türkçede
A. Çubukçu ve O. Geridönmez ile söyleşi. 80

Murat Naroğlu
500. Kitap: *Evrim mi Yaratılışçılık mı?*. 82

Şule Dede
Deney yapıyorduk, ev süpürür olduk
Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet. 84

Rukiye Argun
Dil ve Yalnızlık. 87

MATEMATİK SOHBETLERİ / Ali Törün
Sylvester'in pul problemi 88

BRİÇ / Lütfi Erdoğan. 90

FORUM 92

BULMACA / Hikmet Uğurlu 96

KAPAK DOSYASI **4**

Medreseden üniversiteye...
Üniversiteden Medrese AŞ'ye...

Prof. Dr. İzge Günal

Medrese düzeninin gerçek anlamıyla sistematik hale gelmesi Büyük Selçuklu vezirlerinden Nizamülmülk'ün açtığı Nizamiye Medreseleri ile gerçekleşti. Osmanlı'da 1914 yılına kadar devam etti. Bu tarihten medreseler sadece dini eğitim kurumları haline getirildi, 1924 yılındaki Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile de tümüyle kapatıldı. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e doğru olan süreç eğitim alanında medreseden üniversiteye biçiminde yansıdı. 1980 sonrası ve özellikle on yıldır süreç tersine döndürüldü: Üniversiteden medreseye!

- Prof. Dr. Hasan Erol Eroğlu **22**

Nasıl bir üniversite alırdınız?
Serbest piyasa üstü az bilim,
yanına da gözü yaşlı hizmet!

- Prof. Dr. Rennan Pekünlü **26**

"Benim üzerimden korkutma ve
sindirme politikası uygulanıyor"

İlk seks yasa(k)ları

40

Eric Berkowitz / Çev. Orhan Düz

Kayıtlı tarihin en eski zamanlarından bu yana yasa koyucular, insanların cinsel hazları nasıl yaşayacaklarına dair sınırlamalar getirir ve bunları pekiştirmek için, Mezopotamya'da sadakatsiz kadınların kazığa oturtulmasından tutun da, ABD'de mastürbasyon yapanların kısırlaştırılmasına varıncaya kadar bir dizi denetim ve cezaya başvurur. Tarihin her döneminde bazı cinsellik biçimleri teşvik edilir; diğerleri amansızca cezalandırılır.

Metin Hotinli

Bilim mi, yoksa inanç mı?

30

Gökbilim, dinsel dogmalarla hep ön saflarda savaşır, Aydınlanma Çağı'nın itici gücü olur. 19. yüzyıldan sonra, dogmalarla savaş meşalesini, başka bir bilim dalı alır: Biyolojik evrim kuramı. Bugün, bilim karşıtı çevreler, eleştiri oklarını, biyolojik evrim teorisine gönderiyorlar. Yani, Galieo Galilei'nin yerini bugün, Charles Darwin almıştır.

Ferhat Kaya

Australopithecus sediba
Homo cinsinin atası mıydı?

Ayaklanan ilk önderimiz 'Yoldaş Sediba' mı?

Au. sediba araştırmacı Lee Berger ve ekibi tarafından ilk duyurulduğunda paleoantropoloji çevresi tarafından şüphe ile karşılandı; çünkü Berger *Au. sediba*'nın Autralopithecus cinsinden Homo cinsine evrimsel değişimde temel bir rol oynadığını iddia etmişti. Australopithecus ve Homo cinsi arasında anatomik özelliklere sahip olan bu Güney Afrikalı türün insanın soyağacındaki evrimsel yeri yeni keşifler ile daha da sağlamlaşmış görünüyor.

36

Halim Spatar ve Gülçin Çaylıgil'i uğurladık

Nisan ayında iki devrimci dostumuzu uğurladık. Sosyalist mücadeleye ömrünü veren Halim Spatar ile "zor zamanların avukatı" Gülçin Çaylıgil. Bu iki değerli insanı sayfalarımızda anıyoruz.

Halim Spatar'dan Levent Gedizlioğlu'na Mamak mektupları

53

Bilgütay Hakkı Durna yazdı
Gülçin Çaylıgil'in ardından

60

BİLİŞİM DÜNYASINDAN / İzlem Gözükeleş

Sanal para birimi: Bitcoin

Bitcoin'in en cazip özelliği arada bir bankanın olmamasıdır. Ne hesap hareketlerinizi izleyen ne de havale ücreti kesen bir banka vardır. Bu da bazı kişi ya da kuruluşlara, kesintiye maruz kalmadan küçük bağışlar yapılabilmesini sağlar. Bunların yanında para arzı, belirli bir protokol doğrultusunda ve tahmin edilebilir bir süreç sonucunda gerçekleşir.

70

Medreseden üniversiteye… Üniversiteden Medrese AŞ'ye…

Medrese düzeninin gerçek anlamıyla sistematik hale gelmesi Büyük Selçuklu vezirlerinden Nizamülmülk'ün açtığı Nizamiye Medreseleri ile gerçekleşti. Osmanlı'da 1914 yılına kadar devam etti. Bu tarihten medreseler sadece dini eğitim kurumları haline getirildi, 1924 yılındaki Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile de tümüyle kapatıldı. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e doğru olan süreç eğitim alanında medreseden üniversiteye biçiminde yansıdı. 1980 sonrası ve özellikle on yıldır süreç tersine döndürüldü: Üniversiteden medreseye!

Prof. Dr. İzge Günal

Okuyacağınız makale, Bilim ve Gelecek Kitaplığı'nın "50 Soruda" dizisinden yeni çıkan İzge Günal'ın hazırladığı *50 Soruda Üniversite* adlı kitabın küçük bir bölümüdür. Türkiye üniversitelerinin son geldiği nokta çok tartışılıyor. Bu dosyamızla tartışmanın tarihsel boyutunu, coğrafyamızdaki eğitim sisteminin bin yıllık tarihini okurlarımıza sunmak istedik. Nereden nereye geldiğimizin ve nereden nereye gittiğimizin böylece daha bilinçli bir biçimde irdelenebileceğini düşündük.

MEDRESE SİSTEMİNİN TARİHÇESİ

Türk-İslam geleneğinde eğitimin yapıldığı yer medreselerdir ve kimi yazarlar medrese sisteminin Doğu'daki üniversite sistemi olduğunu ve Batı'daki üniversitelerin medreseleri model alarak geliştirildiğini iddia ederler. Sözcük anlamı olarak ders yapılan yer anlamına gelen medrese, İslam toplumlarında her türlü eğitim kurumu için kullanılmıştır. Ancak medreselerin kurumsallaşmasının İslam geleneğine Türk etkisiyle olduğunu söylemek daha doğru gibi görünmektedir.

Elbette her kurum gibi eğitim kurumlarının da kendisinden sonra gelenler üzerinde az veya çok bir etkisi olmuştur. Ancak burada sorun, medreselerin ve onların oluşturduğu sistemin üniversite kavramı içinde yer alıp alamayacağıdır. Üniversitenin en yüksek düzeyde eğitim veren, bilgi üreten ve belirli dereceleri verme yetkisine sahip kurumlar olduğunu düşünecek olursak, medreselerin bunları tam anlamıyla karşılayamadığını söylemek gerekir. İslam toplumlarında eğitim ve bilgi üretimi birbirinden faklı kurumlarda ele alınırdı. Abbasiler döneminde Bağdat'ta kurulan Beytül-Hikme ve Musul'daki Dar'ül-İlm, Arap-İslam toplumlarındaki bilgi üretim merkezleri olarak adlandırılabilir. Dönemin özelliği gereği, çalışmalar bilgi öğretiminden çok çeviri yoluyla bilimin aktarılması şeklindeydi.

Medreselerde ayrıca verilen eğitimin en yüksek düzeyde olmadığını da belirtmek gerekir. Eğitim bütünüyle dini ve ağırlıklı olarak da fıkıh eğitiminden oluşuyordu.

Türklerin İslam egemenliğine girişinden sonra ilk kurulan medrese Karahanlılar zamanındadır. Karahanlılar ile birlikte en önemli değişiklik, öğrencilerin giderlerinin medrese tarafından karşılanması ve öğrencilerin yatılı olmasıydı. Burada dikkat çekici olan nokta, medreselerin yerel eğitim

kurumları olmaktan çıkartılıp, ülkenin bütününden öğrenci çekme isteğidir. Yatılı öğrenci sisteminin amacı budur. Karahanlılardan başlayan medrese sistemi, aslında her düzeyde ülke yöneticilerinin yetiştirilme sürecidir.

Medrese düzeninin gerçek anlamıyla sistematik hale gelmesi Büyük Selçuklu Devleti vezirlerinden Nizamülmülk'ün açtığı Nizamiye Medreseleri ile gerçekleşmiştir. İlk olarak 1067 yılında Bağdat'ta açılan ve Nizamiye Medreseleri olarak anılan bu medreselerde merkezi bir yapı vardı. Tüm medreseler merkezi devlete bağlıydı ve hepsinde benzer tarzda eğitim yapılırdı. İdari olarak medreseler bir vakfın parçası olarak kurulurdu. Vakfın taşınmazları devlet tarafından vakfa bağışlanır ve yine merkezi olarak atanan bir mütevelli heyeti tarafından yönetilirdi. Eğitim programı sorumlusunu ise müderrisler seçerdi. Medreseler külliye sistemi içerisinde kurulurlardı. Yani, medrese ile birlikte cami, aşevi, yatakhane, kütüphane bir arada bulunurdu. Dersler günümüzün sözcükleriyle ortaöğrenim düzeyindeydi. Yine dini bilimler önde gelmekte ve bunların içinde fıkıhın ağırlığı fazla olmakla birlikte, hesap dersi ve sınırları astrolojiyle çok net bir biçimde ayrılamayan astronomi eğitimi de verilirdi. Burada amaç çok açıktı; devletin fiziki olarak büyümesi, devlet yönetimini de aynı biçimde daha karmaşık hale getiriyordu. Küçük bir devletken herhangi bir bölgede çıkan sorunlara hızlı bir biçimde ve özel çözümler bulunurken, devlet yapısının karmaşıklaşması ve fiziki/coğrafi olarak büyümesi sorunların çözümü için ortak kurallar gerektiriyordu. İşte Nizamülmülk'ün tüm devlet aygıtında, bu arada eğitim kurumlarında da, yaptığı buydu. Egemen gücün ideolojisi, medreseler aracılığıyla geniş bir alana yayılabiliyordu.

Anadolu Selçukluları döneminde de ele geçirilen yeni yerlere hemen medrese açma geleneği devam etmiştir. İlk olarak Danişmentliler tarafından 1157'de Niksar'da Yağbasan Medresesini, 1198'de Diyarbakır'da Zinciriye ve Mardin'de Hatuniye Medreseleri, sonrasında Çifte Minareli Medrese (Erzurum), Gök Medrese (Sivas) gibi ünlü medreseler takip etmiştir. Anadolu Selçukluları döneminde, politik gelişmelere paralel olarak Nizamiye Medreselerindeki merkezi yapı kaybolmuş ve Selçuklu öncesindeki yerel ağırlıklı yapılara dönülmüştür. Buradaki dönüş aslında bir tercih değildir, devlet yapısında da izleri görülen bir dağılma sürecine işaret etmektedir.

Osmanlı Devleti'nde ilk medrese Orhan Bey zamanında 1330 yılında Orhan Gazi Medresesi olarak İznik'te kurulmuştur. Daha sonra Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişlemesiyle beraber Bursa ve Edirne başta olmak üzere pek çok şehirde medreseler açılmıştır. Anadolu Selçuklu medreseleriyle benzer özeliklere sahip bu medreselerin sayısı İstanbul'un fethine kadar 80'i aşmıştır. Bu medreselerin içinde özellikle Bursa ve Edirne'dekilerin müfredatı biraz daha ilerideydi.

Fatih Sultan Mehmet döneminde medreselerin yapısında değişiklikler olmuştur. Fen bilimlerinin etkisinin bir miktar daha arttığı ve eğitimin kademelendirildiği sekiz medreseden oluşan ve Sahn-ı Seman isimli medrese kurulmuştur. Mantık, matematik gibi derslerin de önem kazandığı, müderrislerin doğrudan değil bir tür sınavla atandığı ve bir anlamda liyakatin arandığı bir medrese düzeni getirilmiştir. Öğretim üyeleri (müderris) ve yardımcılarının (müid) birbirinden ayrıldığı bu sistemde, eğitim yıl esasına göre yapılmıyordu, ders geçme sistemine dayanıyordu. Bu dönemde medreseler sınıflandırılmış ve müderris maaşları da çalıştıkları medreseye göre belirlenmeye başlanmıştı. Müderris sınavlarında herhangi bir mesele verilerek önce konuyla ilgili yorumlar dinlenir, sonra bu konuda bir makale yazmaları istenirdi. Fatih'in medrese düzeni ile ilgili "yönetmelikleri" kendi adıyla anılan kanunnamelere de geçirmiştir. Burada amaç, tıpkı Nizamülmülk döneminde olduğu gibi, yükselen ve büyüyen ve imparatorluk halini alan Osmanlılarda devlet ideolojisinin periferideki kontrolünü sağlamaktı.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde ise sistem 12 basamaklı hale getirildi ve son aşamaya Darü'l-hadis ismi verildi. Darü'l-hadis medresesi müderrisliği üzerinde bir müderrislik olmayıp, buranın müderrisi istediği takdirde **mahreç mevleviyetleri** denilen Galata, Halep, İzmir, Kudüs, Selanik, Tırhala, Yenişehir, Eyüp, Girit, Sofya, Trabzon ve Üsküdar kadılıklarından birine tayin edilirdi. Bunu belirtmemdeki amaç, müderrisliğin devlet teşkilatı içerisindeki önemini vurgulamaktır. Bu sistem 1914 yılına kadar devam etmiş ve bu tarihten itibaren medreseler sadece dini eğitim kurumları haline getirilip, 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile tümüyle kapatılmıştır. Medreselerin çöküşünün ana nedeni olarak, deney, gözlem gibi bilimsel yöntemlere ve dolayısıyla pozitif bilimlere uzak durmaları gösterilmektedir. Elbette bu yorumun yetersiz kaldığı açıktır. Çünkü o zaman, neden pozitif bilimlere uzak kalındığı sorusu gündeme gelmektedir. Olağan evrim sürecinde medreselerin de değişime uyması beklenirdi. Sanırım doğru açıklama, çöken/gerileyen toplumsal yapıya koşut olarak eğitim sistemindeki değişim olacaktır.

Osmanlı'nın ilk medreselerinden, İznik'teki Sülemaniye Medresesi.

BİRİNCİ DARÜLFÜNUN

Kanuni döneminden sonra, Osmanlı'nın duraklama/gerileme dönemine girmesiyle, kurumlarda da gerileme başladı. İlk olarak merkez dışındaki medreselerde kanunların etkisi kaybolmaya başladı; özerk demek çok abartılı olsa da, her kurum kendi yazılı olmayan kurallarını oluşturmaya başladı. Öncelikle müderris seçimindeki nesnellik kayboldu. Ekonomideki gerileme ve devalüasyonla birlikte, müderris gelirlerinde ciddi gerilemeler oldu. Osmanlıların toprak kayıpları 1699 yılında Karlofça Antlaşması ile başlamış olsa da, ekonomisine ve bağımsızlığına müdahalenin 1718 Pasarofça Antlaşması ile olduğu söylenebilir. Elbette toprak kayıplarının da getirdiği ekonomik kayıplar göz ardı edilemez, ama Pasarofça Antlaşması ile İran yoluyla Avrupa'ya gelen tüccarlar, dönüşte Tuna gümrük vergilerinden muaf tutulacaktı. Bu tarihten itibaren gerilemenin toplumsal yaşamdaki etkisinin daha belirgin olarak hissedilmeye başlanmasıyla birlikte, çözüm arayışları da başladı. İlk akla gelen, daha sonraları da başvurulacağı gibi yurtdışına öğrenci yollamak, Batılı tarzda eğitim kurumları oluşturmak ve buralarda eğitim vermek üzere Avrupa'dan uzmanlar getirmek oldu. İlk kurulan, 1735 yılında Osmanlı'ya iltica eden ve Müslüman olduktan sonra Ahmet ismi verilen Kont Bonneval tarafından kurulan Humbaracı Ocağı oldu. Günümüzdeki Topçu Okuluna denk gelen bu okul, esas olarak orduda belirli bir sınıf oluşturma amacını güdüyordu. Bu açıdan bakıldığında, üniversite kavramıyla uzaktan yakından bir ilgisi olmadığı açıktır. Ancak, Osmanlılarda kurulan Batılı anlamda ilk okul olması, humbaracıların kendi toplarını üretmeleri nedeniyle mühendis mekteplerinin başlangıcını oluşturması gibi nedenlerle önemlidir.

Batılı tarzda ilk eğitim kurumunu kuran Humbaracı Ahmet Paşa.

Bu deneyin başarılı olması üzerine 1773 yılında Mühendishane-i Bahri-i Hümayun (Deniz Mühendishanesi), 1796'da Mühendishane-i Berri-i Hümayun (Kara Mühendishanesi) kurulmuştur. Bunlar da askeri teknik okullar olmakla birlikte, fen eğitimi için çok sayıda kitabın tercümesine vesile olmaları açısından da önemlidir. Daha sonra 1827'de Tıbhane-i Amire, 1832'de Cerrahhane-i Amire, 1839'da Mekteb-i Harbiye, 1841'de Baytar Mektebi ve sonrasında ziraat, sanayi, mülkiye, orman ve maden okulları kurulmuştur. Bunların tümü birbirinden bağımsız okullar olduğu için, üniversite birlikteliği yoktur. Üniversite açısından 1863'de kurulan Darülfünun'un öncülleri olarak değerlendirmek gerekir. Batı tarzındaki bu okullarda biriktirilen deneyim, yetiştirilen öğrenciler ve eğiticiler ve çevrilen kitaplar olmasaydı, Darülfünun'un kurulması kolay olmazdı. Bunların içerisinde Tıbhane-i Amire'nin özel bir önemi vardır, çünkü kuruluşundan itibaren 120 yıl boyunca, 1933'de İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi adını alıp, 1946 yılında Ankara Tıp Fakültesi'nin açılmasına dek Türkiye'de hekim yetiştiren tek kurum olmuştur. II. Mahmut döneminde 1826 yılında kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye adlı ordunun sağlık gereksinimlerini karşılamak için kurulmuştur. İlk müdürü hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'dir.

Darülfünun sözcüğünün tam çevirisi "fenler evi"dir. Fünun, fen sözcüğünün çoğul halidir. Bu ismin neden verildiği konusunda görüş birliği yoktur. Ancak akla yakın açıklama, yeni oluşumu eski dini medrese yapısından ayırt etme kaygısının taşınmasıdır. İster yüceltme, isterse aşağılama amaçlanmış olsun, sonuçta ayrım gerekmekteydi ve bu sağlanmıştır.

Darülfünun'u kurma konusunda ilk ciddi girişim, Meclis-i Vala'nın kararıyla Muvakkat (geçici) Maarif Meclisi kurulmasıyla olmuştur. Bu meclis yaklaşık bir yıl süren bir çalışma sonucunda eğitimin her kademesi için hazırladığı önerilerini bir rapor haline getirmiştir. Darülfünun sözcüğü ilk kez bu metinde görülmüş ve bilim ve tekniğin hiçbir unsurunu dışarıda bırakmaksızın İstanbul'da bir darülfünun kurulması önerilmiştir. Bunun üzerine sürekli çalışacak genel Maarif Meclisi kurulmuş ve görevleri arasında darülfünun kurulması da sayılmıştır. Aynı yıl (1846) İtalyan mimar Fossati ile darülfünun binası yapılması konusunda bir sözleşme imzalanmıştır. 1865 yılında biten bu binanın henüz yapımı sürerken, biten kısımları hasta koğuşu, çeşitli bakanlıkların toplantı salonu olarak kullanılmıştır (Bu bina 1933 yılında tamamen yanmıştır). Darülfünun'un

"Mekteb-i Mülkiye-i Şahane, Çok Yaşa Padişahım." İstanbul'da 1859'da orta dereceli bir kurum olarak kurulan ilk Mülkiye Mektebi, 1877'de yüksekokul oldu, 1915'te Darülfünunun'un bir şubesi haline geldi; cumhuriyet devrinde Ankara'ya taşındı.

açılışı gecikince, 1863 yılında Derviş Paşa halka açık bir fizik dersi vererek Darülfünun'u fiilen açmıştır. Dersler halka açık genel bilgilendirme ve basit fen deneyleri şeklinde devam etmiş ve halkın büyük ilgisini çekmiştir. Derslere katılım 400-500 gibi yüksek sayılarda gerçekleşirken, katılanların ne kadarının ders dinleme ne kadarının da bir tür sihirbazlık olarak algıladıkları deneyleri izleyerek eğlenme amacıyla geldiği bilinmemektedir. Bu ilk Darülfünun bir yandan ilgi çekerken, diğer yandan eleştirilerden nasibini de almıştır. Eleştiriler esas olarak iki noktada toplanmaktaydı. Birincisi, bilime karşı çıkışta klasik söylem olan, anlatılanların dine aykırı olduğuydu. İkinci eleştiri konusu ise, devlette üst düzey görevleri olan kişilerin burada ders vermesinin yadırganması kaynaklıydı. Böyle bir ortamda başlayan Darülfünun, etkinliğine yaklaşık iki buçuk yıl boyunca halka açık konferanslar şeklinde devam etmiş; kendi binası dışında Nuri Paşa Konağı'nda sürmüş ve bu binanın 1865 yılında yanmasıyla kapanmıştır.

Birinci Darülfünun'un hiçbir kayıtlı öğrencisi, resmi eğiticisi ve yönetmeliği olmamıştır. Bu açıdan bakıldığında, ne kadar üniversite sayılabileceği konusunda çok ciddi kuşkular vardır. Ancak yükseköğretim sistemine ciddi iki deneyim bırakmıştır. Bunlardan birincisi, alt düzeyde (ilk, orta) eğitim sistemi kurulmadan yükseköğrenimin olanaksız olduğudur. Bugün için çok basit gibi görünen bu konunun kavranması için 20 yıllık bir emek gerekmiştir. İkincisi, bilimin halkla bağlantısının kurulmasının olanaklarını açık olarak göstermiştir. Halka açık toplantı geleneği, Türk eğitim sisteminde uzun yıllar, Cumhuriyet'ten sonra da devam etmiştir.

Bu dönemde az bilinen değişik bir girişim de, Ekim 1857'de Paris'te açılan **Mekteb-i Osmani**'dir. Amacı mühendis, asker ve devlet adamı yetiştirmek olan bu okul, yapılan masrafların alınan sonucu karşılamaması üzerine 1864'te kapatılmıştır. 1868'de Galatasaray Lisesi'nin açılması, Mekteb-i Osmani'nin kapatılması ile oluşan boşluğun doldurulması içindir.

DARÜLFÜNUN-U OSMANÎ

Birinci Darülfünun'un başarısızlığı aydın kesim içerisinde düş kırıklığı yaratmış olsa da, yeni bir darülfünun için çabalar bütünüyle sona ermemiştir. Yakından incelendiğinde, genel olarak itkinin üniversite düşüncesini çok iyi bilerek, ona uygun bir yapı oluşturmak olmadığı görülür. Esas itki, Osmanlı'nın çöküşünün sosyoekonomik yönleri görülmeden, her şeyin eğitim eksikliğine bağlanmasıyla, kolay reformlarla eski günlere dönme isteğiydi.

1869 yılında 198 maddeden oluşan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yayımlanmıştı. Bu nizamnamenin maddelerinin yaklaşık dörtte biri darülfünunla ilgiliydi. Nizamnamenin 79. maddesinde "İstanbul'da Darülfünun-u Osmanî adında bir darülfünun kurulacaktır" denmekte ve devamındaki maddelerde ayrıntılı olarak darülfününa giriş, yönetim, müderrislerin atanması, fakülteler ve dersler tanımlanmaktaydı. Bu nizamnameye ilk üniversite tüzüğü olarak bakılabilir. Nizamnamede belirgin bir biçimde Fransız etkisi olduğu, hatta Fransız eğitim ve üniversite sisteminin Osmanlı'ya uyarlandığı görülebilir.

Darülfünun-u Osmanî'de Hukuk, Edebiyat ve Fen Fakülteleri bulunmakta idi. Darülfünun'a öğrenci almak üzere gazete ilanı verilmiş ve başvuran 1000 kişi arasında bir seçme yapılarak 450 kişinin kaydı yapılmıştır. Gazeteye verilen ilanda, devlete memur ve eğitici yetiştirmenin yanı sıra Avrupa'da bilimin geldiği noktayı bilen insanlar yetiştirmenin de amaçlandığı açıklanıyordu. Dikkat edilecek önemli bir nokta, meslek öğretiminin ötesinde sadece bilim eğitiminden söz edilmesidir. Bu çağına göre çok ileri bir tanımlamadır. Devlete memur yetiştirme kısmı ise, Fransız üniversite anlayışının doğrudan etkisi olarak yorumlanmalıdır. Başvuruların önemli bir kısmının medreselerde okuyan öğrencilerden olduğunu da belirtmekte yarar var. Bu iki nedene bağlanabilir: Birincisi, zaten Osmanlı'da o dönemde en yüksek eğitimli geniş kesim medreselerde eğitim alanlardı ve bu yüzden başvuruların önemli kısmının oralardan olması doğal karşılanabilirdi. İkinci neden ise öğrencilerin medrese sisteminden umudu kesip, bir çıkış aramaları olabilir.

Öğrenci kayıtları tamamlandıktan sonra Şubat 1670'de ikinci Darülfünun açılmış oldu ve müdür olarak Hoca Tahsin Efendi atandı. Avrupa'dan çok sayıda kitap ve dergi getirtilerek büyük sayılabilecek bir kütüphane oluşturuldu. Öğrencilerin katıldığı derslerle birlikte, birinci

Nuri Paşa Konağı yanınca, 1869'da Darülfünun şimdi Basın Müzesi olarak kullanılan yeni binasına taşındı.

Darülfünun'da olduğu gibi halka açık dersler de verilmeye başlandı. Nedeni tam olarak bilinmemekle birlikte, öğrenci ilgisi hızla azaldı ve 1672'de Darülfünun kapatıldı. Her ne kadar 1673 yılının eğitim programı belirlenmişse de, uygulanıp uygulanamadığı bilinmemektedir. Ancak son listedeki öğrenci sayısı 73'dür.

Darülfünun-u Osmanî'den söz ederken bazı isimlere özellikle değinmek gerekir. Bunlardan ilki, zamanın Maarif Nazırı Esad Safvet Paşa'dır. Çeşitli nazırlıklar ve kısa süreli sadrazamlık da yapmış olan Safvet Paşa, Osmanlı'da bir darülfünun kurulması için çok emek harcamış ve siyasi desteği sağlamıştır. Fransız ekolünden olması özellikle Darülfünun-i Osmanî'deki Fransız tarzının en önemli nedenlerinden biridir. Rüştiye ve darülfünun eğitimi sonrasında mezunların ileri derecede Fransızca bilmesi gerektiğini düşünüyordu.

İkinci Darülfünun'un ilk müdürü olan Hoca Hasan Tahsin Efendi'den de özelikle söz etmek gerekir. Medrese öğrenimi ve hocalığından sonra fen eğitimi için Fransa'ya yollanan Hoca Tahsin Efendi, İstanbul'a dönüşünden hemen sonra müdürlüğe atanmıştır. Hoca Tahsin Efendi fen bilimlerinin yanı sıra felsefe, pedagoji gibi sosyal bilimlerle de ilgiliydi. Osmanlı'nın kurtuluşunu dini dogmalardan kurtulmakta görüyordu. Canlıların oksijensiz ortamda yaşamayacağını göstermek için bir fanus içerisine koyduğu güvercinin ölmesini göstermek gibi yaptığı çok basit bir deney ciddi olay olmuştu. Hoca

İkinci Darülfünun'un ilk müdürü olan Hoca Hasan Tahsin Efendi

İkinci Darülfünun'un önemli kişiliklerinden Cemaleddin Afgani Bey ve Vidinli Tevfik Paşa.

Hasan Tahsin Efendi'ye karşı çıkanlar, onu dinsizlikle suçlayanlar tam bir tutarsızlık ve şaşkınlık içerisindeydiler; dinsizlik derken ciddi bir kanıt gösteremiyorlardı. Asıl tepkilerini çeken karşılarında sıra dışı bir kişi görmeleri ve bunun tehlikeli olabileceğini hissetmeleriydi kanımca.

Cemaleddin Afgani Bey de, ikinci Darülfünun'un dikkat çeken kişilerindendi. Açılış konuşmasında peygamberliğin bir sanat olduğunu söylemesiyle de en az Hoca Tahsin Efendi kadar tepki çekmişti. Afgani de dinsizlikle suçlanmış ve sonuçta yurtdışına kaçmak zorunda bırakılmıştır.

Son olarak Vidinli Tevfik Paşa'ya da değinmek gerekir. Osmanlı döneminin Kâtip Çelebi ile birlikte en önemli iki biliminsanından birisi olduğunu söylemek abartılı olmayacaktır. Yazdığı Lineer Algebra kitabının özgün katkıları olduğu bilinmektedir.

DARÜLFÜNUN-U SULTANİ

İlk iki darülfünunun başarısızlıkla sonuçlanması ve kapanması düş kırıklığı yaratmış olsa da, Osmanlı aydın çevresini yükseköğrenim düşüncesinden vazgeçirememiştir. Aksine üçüncü darülfününu kurma çalışmalarına, düşünsel düzeyde de olsa hemen başlanmıştır. Öncelikle, önceki darülfünunlardan iki önemli ders çıkartıldığı görülmektedir. Birinci Darülfünun'un en önemli eksiği olan yönetmeliğinin olmayışı (ki bu İkinci Darülfünun'da çözülmüştür) ve ikinci Darülfünun'un en önemli dersi olan (ki bu kapanmasının da esas nedenidir) yobaz saldırılara karşı önlem alınması gerekliliği, üçüncü Darülfünun'un kurulması öncesi göz önünde bulundurulmuştur.

Maarif Vekili Safvet Paşa'nın girişimleri ve Mekteb-i Sultani'nin (Galatasaray Lisesi) çabalarıyla Mekteb-i Sultani içerisinde Darülfünun-u Sultani açılmıştır. Aslında Sava Paşa'nın bu okulu gizli bir biçimde açmayı düşündüğü bilinmektedir. Hatta bu düşünceyi yaşama geçirebilmek için Mekteb-i Sultani dersleri arasına kimi hukuk derslerini koyarak, yükseköğrenim için hazırlık bile yaptırmıştır.

1874 yılında eğitime başlayan Darülfünun-u Sultani'de Hukuk, Fen, Edebiyat, Yol ve Köprü Mühendisliği Fakülteleri bulunmakta idi. Yol ve Köprü Mühendisliği (Turuk ve Maabir Mektebi) ilk sivil mühendislik mektebidir.

Bu arada Darülfünun dışındaki Tıp Mektebini ıslah etmek üzere Viyana'dan getirilen Doktor Bernar, öğrencilerin çoğunun tıp müfredatını takip edemeyecek düzeyde olduğunu saptamış, ancak bunların "heder" edilmeyip, cerrah ya da eczacı yapılmalarını önermiştir. İlk eczacılık okulunun kuruluşu da bu öneri üzerine olmuştur.

Darülfünun-u Sultani'nin, Mekteb-i Sultani içerisinde kurulmasının temel nedeninin gerici saldırılardan korunmak olduğu söylenebilir. Hiçbir tören yapılmaksızın, dikkati çekmeden öğrenime başlaması bunun en belirgin kanıtıdır. Ayrıca ayrı bir binasını olmayıp, Mekteb-i Sultani içerisinde bulunması da yine dikkat çekmeme kaygısı nedeniyledir. Bir diğer önemli nokta ise eğitim dilinin

Üçüncü Darülfünun Mektebi Sultani'nin (Galatasaray Lisesi) içinde açıldı.

Fransızca olmasıdır. Bu şekilde medrese çıkışlıların Darülfünun'a girmesi engellenmiş oluyordu. Ancak dil engeli nedeniyle sadece Mekteb-i Sultani mezunlarının girebileceği bir okul olmasının bir tür ayrıcalık olduğu unutulmamalıdır. Özellikle hukuk derslerinin Fransızca olmasının buradan yetişen hukukçuların meslek yaşamlarında sorun olacağı düşünülerek kısa bir sürede çift dilli eğitime geçilmiştir.

Darülfünun-u Sultani'nin üniversite tarihinde ilk olan bir diğer özelliği de mezun vermiş olmasıdır (İlk iki darülfünunda mezun yoktur). Hukuk Fakültesi iki, Yol ve Köprü Mühendisliği Fakültesi bir dönem mezun vermiştir. Bu başarı eski darülfünun deneyimlerinden gerekli derslerin çıkarılmasına bağlıdır.

Tüm bu olumlu gelişmelere karşın, Darülfünun-u Sultani'nin kurulduğu yıllar Osmanlı'nın gerek iç gerekse dış politikada çok sıkıştığı ve ekonomik açıdan zorda olduğu yıllardır. Üç sultan (Abdülaziz, V. Murat ve II. Abdülhamit) değişmiş, Meşrutiyet ilan edilmiştir. Ayrıca Osmanlı-Rus Savaşı da bu döneme denk gelmektedir. Bunu takiben Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları da bu kısa dönem içerisinde gerçekleşmiştir. Sonuçta 1881 yılında üçüncü darülfünun denemesi de sona ermiştir. Gerekçe olarak ekonomik nedenler gösterilse de, okulun kuruluşundan itibaren öğrenci sayısındaki gayrimüslim oranının sürekli yükselmiş olması da unutulmamalıdır. Ayastefanos Antlaşması ile Balkanlardaki Osmanlı egemenliğinin sona ermesi ve gayrimüslim öğrencilerinin hemen hemen tümünün Balkan kökenli olmasının önemli bir etken olduğu düşünülmelidir. Ayrıca egemen güç açısından propagandanın ve/veya ideolojinin yeniden üretiminin şansı artık yok denecek kadar azdır.

DARÜLFÜNUN-U ŞAHANE

Dördüncü darülfünunun kurulabilmesi için 1896 yılına dek bilinen hiçbir girişim olmamıştır. 1896 yılında dönemin sadrazamı Said Paşa, II. Abdülhamit'e bir rapor sunarak darülfünunun gerekliliği konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Said Paşa'nın bu rapordaki temel argümanı, darülfünundan yetişecek insanların bilime hâkim olacakları, böylece Osmanlı'nın da Avrupa ve Amerika'ya ayak uydurabileceği ve ülkenin kalkınacağıdır. Said Paşa raporunda her eyalette birer darülulûm, darülfünun, darülmuallim (eğitim fakültesi), yol ve köprü, ziraat, güzel sanatlar, orman ve ticaret fakülteleri kurulmasını öneriyordu. Bu raporda darülfünun bir tür mühendislik fakültesi olarak tanımlanırken, darülulûm doğrudan meslek eğitimi amacı gütmeden bilim eğitimi verecek yerler olarak belirtiliyordu. Aslında darülulûm içerisine tıp fakültesini katması ilk tanımlanan amaca aykırı olsa da, yine de bilimi teknikten ayırma kaygısını üniversite konusunda ileri bir anlayış olarak değerlendirmek gerekir.

Bu girişimlerin sonucunda 1 Eylül 1900 yılında dönemin sadrazamı Zühtü Paşa'nın nutkuyla Darüfünun-u Şahane açılmıştır. Yeni Darülfünun'un beş fakültesi vardır. Bunlar hukuk, fen, ilahiyat, tıp ve edebiyat fakülteleridir. Özellikle tıp fakültesine girecek öğrencilerin yetersizliği görüldüğünden, bu dönemde Tıbbiye İdadisi açılmıştır. Darülfünun'un yöneticisine müdür denilmekteydi. Bu kimi tarihçilerce, kurumun öneminin azaldığı şeklinde yorumlanmaktadır. Darülfünunda okutulan derslerde dönemin siyasi özellikleri belirgin bir biçimde hissedilmekteydi. Abdülhamit'in "paranoyası" kendisini her yerde göstermekteydi. Örneğin güvenlik gerekçesiyle alınan öğrenci sayısı olanakların bile çok altındaydı. Dersleri Maarif Nazırlığı müfettişleri izleyip rapor hazırlamaktaydı. Sosyal bilimlerin içeriğine doğrudan müdahale edilip, Osmanlı'nın zayıflığını gösteren konular ya değiştirilir ya da yok sayılırdı. Bu dönemde Beyrut'ta da bir darülfünun açılmaya çalışılsa da, sonuca ulaşamamıştır.

Devlet bürokrasisi içerisinde de Darülfünun aleyhine gelişmeler olmaktaydı. Örneğin II. Abdülhamit'in son Maarif Nazırı olan Haşim Paşa, Darülfünun'un gençlerin ahlakını bozduğu gerekçesiyle kapatılmasını istiyordu. Haşim Paşa'nın "Okullar olmasaydı maarifi ne güzel idare ederdim" diyen kişi olduğu söylenmektedir. Devletin en üst düzeyinden gelen saldırılara karşın Darülfünun-u Şahane kapatılmamış ve 1912 yılında isim değiştirerek İstanbul Darülfünunu ismini almış ve 1933 yılında İstanbul Üniversitesi'ne dönüşmüştür. Bu nedenle, Darülfünun-u Şahane'nin kuruluşu olan 1 Eylül 1900 tarihini Türkiye'de üniversitenin kuruluş tarihi olarak kabul edenler vardır.

İSTANBUL DARÜLFÜNUNU

Darülfünun-u Şahane II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte ciddi bir değişime uğramıştır. Toplam 14 yıl süren bu dönemde, parlamenter demokrasi, seçim, siyasi parti, askeri darbe ve diktatörlük olgularıyla tanışılmış, iki büyük savaş (Balkan Savaşı ve 1. Dünya Savaşı) yaşanmış ve 600 yıllık imparatorluğun dağılmasına tanık olunmuştur. 8 Ağustos 1909'da Kanûn-î Esasî üzerinde yapılan bir dizi radikal değişiklikle padişahın yetkileri "sembolik" bir düzeye indirilmiştir. Artık vekiller heyeti (ba-

kanlar kurulu) meclise karşı sorumluydu. Meclisten güvenoyu alamayan vekillerin ve hükümetin görevi sona eriyordu. Meclis başkanını padişah değil, meclis kendisi seçiyordu. Padişaha meclisi kapatma yetkisi tanınmakla birlikte, bu yetki koşullara bağlamış ve üç ay içinde yeni seçimlerin yapılması zorunlu hale getirilmişti. Ayrıca toplantı özgürlüğü gibi temel hak ve özgürlüklerden bazıları anayasaya eklenmiştir. Devlet yönetim biçiminde meydana gelen değişikliğin üniversiteye yansıması olarak yeni bir tüzük hazırlanmışsa da, ideolojik değişim darülfünunun isminde somutlanmıştır. Mutlakiyetin simgesi olan "şahane" yerine, daha demokratik bir görünüm veren ve darülfünunu sultanın egemenliğinden çıkartan "İstanbul" sözcüğü isme eklenmiştir.

Döneme damgasını vuran isim Emrullah Efendi'dir. Daha önce Maarif Nazırlığı da yapan Emrullah Efendi, ilköğretimin zorunlu ve parasız olması için çok çaba harcamıştır. İstanbul Darülfünunu tüzüğü gerekçesinde, darülfünunun bilimin yayılması ve ilerletilmesi gibi iki işlevi olduğunu ve bunların birbirinden ayrı olduğunu yazmıştır. Emrullah Efendi'nin üniversite ile ilgili yüksek bir kavrayış düzeyine sahip olduğu görülmektedir. Eğitimle ilgili çok bilinen "tuba ağacı kuramı"nın da yaratıcısıdır. Yükseköğrenimlilerin çoğalmasıyla ilk ve ortaöğrenimin de düzelebileceğini, hayatın başka alanlarında da gelişmelerin

İstanbul Darülfünunu dönemine damgasını vuranlardan biri de eski Maarif Nazırı Emrullah Efendi'dir.

tabandan tavana değil, tavandan tabana doğru olduğunu savunmuştur. Emrullah Efendi'nin bu görüşü tuba ağacına (kökleri yukarıda dalları aşağıda) benzetilmiştir. Bu görüşlerini ifade ettiği tarih ve Osmanlı'nın sosyopolitik durumu da göz önüne alındığında, değeri daha da artmaktadır. Söylediklerinin somut bir ifadesi de, "darülmesai" adı altında, fakültelerden farklı olarak, araştırma enstitülerinin kurulması olmuştur.

Yeni tüzükte rektör (emin) yine hükümet tarafından atanırken, fakülte dekanları (reis), fakülte kurulu tarafından seçimle işbaşına gelmekteydi. Burada dönemi yansıtan kanımca en önemli olay, meşrutiyetin ilanı sonrası bir askeri okul olan tıp fakültesinde öğretim elemanlarının Harbiye Nezareti'ne bir yazı yazarak, mektep nazırı Hüsnü Paşa'yı tanımadıklarını, onun yerine Mazhar Paşa'yı seçtiklerini bildirmeleridir. Daha da önemlisi, hükümetin bunu kabul edip, Mazhar Paşa'nın atamasını yapmasıdır. Daha sonra askeri tıp fakültesi sivil tıp fakültesine bağlanmıştır. Bu birleşme sırasında sayıca 100'ün üzerinde öğretim elemanı tasfiye edilmiştir. Türk üniversite tarihinin ilk sistematik tasfiyesinin bu olduğu söylenebilir. II. Meşrutiyet'le beraber böyle bir tasfiyenin yaşanması, bu tasfiyenin devletin ideolojisindeki ve bununla beraber üniversite değerler dizisindeki değişimle beraber olması, üniversitelerde tasfiye kavramının sosyopolitik temelini göstermesi açısından önemlidir.

Yeni tüzükte dikkat çeken bir diğer nokta da "darülfünun savcısı" adı altında öğrenci disiplin suçlarıyla ilgili bir görevin tanımlanmış olmasıdır. Darülfünun Genel Meclisi'ne karşı sorumlu olan bu kişi, üniversite içinde savcı yetkilerine sahipti. Neden böyle bir makam oluşturulduğu açık değildir; dünyada da bilinen başka bir örneği yoktur. Tüzükte yer alan diğer bir ilginç nokta da, daha önce ismi "Ulum-ı Aliye-i Diniye" olan İlahiyat Fakültesi'nin isminin "Ulum-ı Şeriye" olarak değiştirilmesidir. Bu fakülteye girecek öğrencilerde, diğer fakültelerde olduğu gibi herhangi bir eğitim kurumunu bitirme koşulu aranmıyor, özel bir sınav yapılıyordu. 1913 yılında Darülfünun'daki öğrenci sayısı 5000'in üzerindeydi.

Bu dönemde Sapanca Gölü kenarında darülfünun kolonisi (kampusu/yerleşke) oluşturulması fikri gündeme getirilmişse de, ki bunu savunanlardan birisi Maarif Nazırlarından Ali Kemal'dir, ilgi görmemiştir. Bu, Türk üniversite tarihinde yerleşke fikrinin ilk ortaya atılışıdır.

1914 yılında Darülfünun'a kadınlar alınmış olsa da, ayrı sınıflarda ders yapmalarına izin verilmiştir. Bu ayrılığa rağmen, aynı binayı, aynı koridoru paylaşmaları bile tepki toplamış ve aynı yıl İnas Darülfünunu adı altında sadece kadınlara eğitim veren bir okul açılmıştır. 1921 yılında kadınlar kendi derslerini boykot ederek ve erkek dersliklerine girerek eylem yapmaya başlayınca,

İnas Darülfünun'u kapatılıp, karma eğitime geçilmiştir.

1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı'nın Almanya tarafında yer alması Darülfünun'u etkilemiştir. Savaş nedeniyle 1915 yılında eğitim yapılmamıştır. Aynı tarihte 20 kadar Alman biliminsanı Darülfünun'a getirilmiştir. Bu tarih Türk üniversite sistemi üzerindeki Fransız etkisinin yerini Alman etkisine bıraktığı tarih olarak kabul edilmektedir. Burada olan, iktidarın düzeni değiştirme isteği ve bu açıdan bilime, başka bir deyişle Alman tipi üniversite anlayışına gereksinim duyması değildir. Tek etken, dış politikada Almanya ile birlikte hareket ediyor olmaktır. Yoksa Almanların gelmesi, Fransız tipi üniversite anlayışını değiştirmemiştir. Eğitimin çağdaşlaşması açısından Alman profesörlerin ciddi katkıları olmuş ve Darülfünun'da modern laboratuvarlar kurulmuştur. Ayrıca Alman profesörlerin teşvikiyle Maarif Nazırlığı'na tam özerklik konusunda baskı yapılması da bu yıllarda gerçekleşmiştir. Ancak savaş sonrası Mondros Mütarekesi'nin ilgili maddeleri gereğince Alman profesörler ülkelerine geri dönmüştür.

1915 yılında çıkartılan bir tüzük ile "tabip muavinliği mektebi" kurulmuştur. İki yıllık eğitim verilmesi planlanan bu okulun yeri, ödeneği, müfredatı hazırlanmışsa da, gerek savaş koşulları gerekse talebin azlığı nedeniyle, eğitime başlamadan kapanmak zorunda kalmıştır.

1919 yılında yeni bir tüzük çıkartılarak Darülfünun'un ismi yeniden Darülfünun'u Osmanî'ye çevrilmiştir. Bu değişimde milliyetçi dürtülerin temel etken olduğu düşünülmektedir. Ancak daha önemli olan yeni tüzükle Darülfünun'a tam özerklik (muhtariyet) tanınmış olmasıdır. Bu gerçekten ileri bir hamledir. Bu hamlede, son dönemdeki Alman profesörlerin ciddi katkılarıyla beraber, Sait Paşa, Emrullah Efendi gibi kişiler ve darülfünun tarihindeki çeşitli düşün insanlarının etkisi vardır. Ancak tam açık olmayan nokta, o karmaşık, fiili işgalin gerçekleştiği dönemde neden bu işe zaman ve mesai harcandığıdır. Tüzüğe göre, darülfünun öğretim üyeleri seçimle iki isim belirliyor ve Maarif Bakanlığı bunlardan birini Darülfünun Emini (rektör) olarak atıyordu. Dekanlar için de benzer bir yöntem uygulanıyordu. Pratikte bu özerkliğin bilinen hiçbir sonucu olmamıştır. Taner Timur, "Özgür bilimsel araştırma geleneğinin yerleşmemiş olduğu bir toplumda özerkliğin bir anlamı da yoktur" demektedir.

Bu dönemde de tasfiyeler olmuştu. Önce işgal kuvvetleri ittihatçı olarak nitelendirdikleri öğretim üyelerini Malta Adası'na sürgüne yolladı. Geriye kalanlar içerisinde de hükümet yine aynı nedenlerle tasfiye gerçekleştirmiş, ancak neden olarak "ilmi yetersizlik" gösterilmiştir. Sonrasında Darülfünun'un içinde bulunduğu Zeynep Hanım Konağı ve tıbbiye binası İngiliz kuvvetlerince işgal edilmiştir. Bu dönemde İngilizlere karşı tepkinin bir karşılığı olarak Fransızlarla yakınlaşma çabaları olmuştur. Dönemin en önemli özelliklerinden birisi de öğrencilerin ülkenin işgali ve Darülfünun'daki işbirlikçiler nedeniyle defalarca boykota (grev) gitmesidir.

CUMHURİYET İLE GELEN DEĞİŞİM

1 Nisan 1924 yılında Darülfünun Yasası son kez değiştirildi. Aslında takip eden 10 yıllık döneme, 1933 reformuna hazırlık dönemi olarak bakılabilir. Elbette Kurtuluş Savaşı ve sonrasında Cumhuriyet'in kuruluşu iyi belirlenmiş ve sınırları net bir ideoloji çerçevesinde yapılmıştı. Ancak, üniversitenin "ideolojiyi yeniden üretme" işlevini yerine getirebilmesi için, yeniden üretilecek ideolojinin **günlük yaşama yansıması** ve **ayrıntılarının oluşturulması** gerekiyordu. İşte bu 10 yıllık sürenin üniversite açısından gelişimini bu bağlamda değerlendirmek gerekir.

Saltanatın kaldırılması (1 Kasım 1922) ve Cumhuriyet'in ilanından (29 Ekim 1923) sonra arka arkaya devrim yasaları oluşturulmaya başlanmış ve Osmanlı dönemiyle Cumhuriyet arasına ciddi bir ideolojik sınır çizilmiştir. Darülfünun yasası öncesi Mart ayında (3 Mart) çıkartılan üç yasa bu açıdan çok önemlidir. 429 sayılı yasa ile Şeriye ve Evkaf Vekâleti kaldırılmıştır. Gerçek anlamında şeriat bakanlığı olan, diğer yasaların şeriata uygunluğunu denetleyen (aynı zamanda tüm vakıfların da bağlı olduğu) bu bakanlığın kaldırılması eğitimin ve bilimin dinden uzaklaşması konusunda çok önemli bir adımdı. Tevhid-i Tedrisat (430 sayılı yasa) Yasası ile medreselerin kapatılıp tüm eğitim kurumlarının Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanması ve Hilafetin kaldırılması (431 sayılı yasa) ile bilimin dinden özgürleştirilmesi açısından gerekli altyapı da sağlanmış oldu.

Cumhuriyet döneminde darülfü-

Cumhuriyet döneminde darülfünun tartışmalarının başlangıcı olarak Tevhid-i Tedrisat Yasasının çıkması sırasındaki tartışmalar gösterilebilir.

nun tartışmalarının başlangıcı olarak Tevhid-i Tedrisat Yasasının çıkması sırasındaki tartışmalar gösterilebilir. Medreselerin kapatılacağının anlaşılması üzerine yaşanan tedirginlik ve olası kriz "darülfünun bünyesinde ilahiyat fakültesi kurulacağı" sözüyle atlatılmaya çalışılmıştır. Gerçekten de verilen söz tutulmuş ve hemen Darülfünun'a bağlı bir İlahiyat Fakültesi kurulmuştur. Bu yeni fakültenin müfredatı çağdaş eğitim bilgisine uygun olarak hazırlanmış ve derslerin önemli kısmı Edebiyat Fakültesi tarafından verilmiştir. Kısacası Cumhuriyet Darülfünunu'nun laik temellerde eğitim yapabilmesi için koşullar hazırlanmıştır. Bu arada, İlahiyat Fakültesi'nin öğrencisizlik nedeniyle (son yıl öğrenci sayısı üçe düşmüştü) 1933 yılında kapatıldığını belirtmek gerekir. 1924 Darülfünun Yasası ile 1919 yılında verilmiş olan özerklik (muhtariyet) korunmuştur. İdari, bilimsel özerklik ve tüzel kişilik verilmesini devrine göre önemli ileri adımlar olarak değerlendirmek gerekir. Bunların yanı sıra tam gün çalışma ilkesi getirilmiş ve ilk kez asistanlık (müderris muavinliği) yasalarda yer almıştır.

Darülfünun'un tavrı ise çok farklı olmuştur. Müderrisler bir açıklama yaparak "eğer Latin harfleri kabul edilirse, hiçbir şekilde yazı yazmayacaklarını, hatta kalemlerini kıracaklarını" söylemişlerdir. Aynı yıl (1924) Darülfünun bahçesinde fotoğraf çektiren öğrenciler hakkında soruşturma açılması, bir anlamda bardağı taşıran son damla olmuş ve Cumhuriyet kadroları 1933 reformunun hazırlıklarına başlamışlardır.

Darülfünun neden lağvedildi?

Dönemin Milli Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip'in 31 Temmuz 1933 yılındaki açıklamasıyla Darülfünun kapatılmış, Türkiye bir gün üniversitesiz kalmış ve 1 Ağustos 1933 tarihinde 2252 sayılı yasayla İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Yapılan işlem son derece radikaldir; bıçakla keser gibi yeni bir dönem başlatılmıştır. Dünya tarihinde de başka bir örneği yoktur: Üniversitelerdeki değişim reformlar, düzeltmeler yoluyla olmuş; ülke işgal edildiğinde ise işgalciler tarafından kapatılmıştır. Kendi egemenliği altındaki üniversite sistemini tümüyle lağvedip, yerine yenisini kurması Türkiye'ye özgüdür. Hem bu nedenle, hem de sonuçlarını göz önünde bulundurarak 1933'ü "devrim" olarak nitelendirenler vardır.

Darülfünun'un kapatılması için çok çeşitli gerekçeler öne sürülmüştür. Bunların kimisi dönemin Milli Eğitim Bakanı tarafından, kimisi yarı resmi yayın organı olarak değerlendirilebilecek Kadro dergisi yazarlarınca, kimisi öğretim üyeleri tarafından dile getirilmiş; kimisi de reform için davet edilen Malche'nin raporunda yer almıştır. Eleştiriler kabaca, bilgi üretimi ile ilgili olanlar, öğretim üyeleri ile ilgili olanlar, Darülfünun'un işleyişi ile ilgili olanlar ve genel politika ile ilgili olanlar olmak üzere dört grup halinde toplanabilir.

Bilim üretimi ile ilgili eleştiriler:

1) Darülfünun dünyadaki bilimsel gelişmelerden uzak kalmaktadır.

2) Bilimsel üretim yok denecek kadar azdır, yabancı dillerden yapılan çeviriler bilim olarak kabul edilmektedir. "Özgün" üretim öğrenci ödevi düzeyindedir.

3) Öğretim üyeleri biliminsanı gibi değil, öğretmen gibi çalışmaktadır. Üniversiteden çok meslek yüksekokuluna benzemektedir.

Öğretim üyeleri ile ilgili eleştiriler:

1) Öğretim üyeleri yetersizdir. Özgün üretimleri veya yazdıkları ders kitabı yoktur.

2) Darülfünun dışındaki işlerine çok zaman ayırmaktadırlar.

3) Atama ve yükseltilmeleri liyakata göre olmamakta, "kayırmacılık" esasına dayanmaktadır.

Darülfünun'un işleyişi ile ilgili eleştiriler:

1) Darülfünun'un yönetmeliği yetersizdir. İşleyiş ile ilgili gelenekler de yerleşmemiştir.

2) Ders programlarının bütünlüğü ve derslerin birbiriyle bağlantısı yoktur. Kimi konular çeşitli derslerde tekrar edilirken, kimi konulara hiç değinilmemektedir.

3) Öğrenci ve öğretim üyeleri tarafında da disiplin yoktur.

4) Darülfünun'a giriş koşulları (öğrenciler açısından) net değildir, bunun sonucu dersleri izleyecek yeterliliğe sahip olmayan öğrencilerin alınması olmaktadır.

5) Eğitimin uygulama yönü eksik kalmaktadır, deneyler öğrenmeye değil gösteriye yöneliktir.

6) Fakülteler ve diğer birimler arasında işbirliği yoktur.

Ülke politikası ile ilgili eleştiriler:

1) Darülfünun ülkede gerçekleştirilen dönüşümlere karşı ilgisizdir, hatta kimi durumlarda devrimlerin karşısında yer almaktadır.

1933 yılında Darülfünun kapatılmış, İstanbul Üniversitesi kurulmuştur.

2) Genel olarak tutucu bir duruş sergilemektedir.

Eleştirilere bir bütün olarak bakıldığında, bilim üretimi, öğretim üyeleri ve Darülfünun'un işleyişi ile ilgili olanların birtakım düzeltici hamlelerle çözülebileceği görülmektedir. Daha önceki Darülfünun değişimlerinde veya diğer coğrafyalarda olduğu gibi, tüzüğün değiştirilmesi ve bilimsel çalışmalara yatkın öğretim üyelerinin getirilmesiyle sorun çözülebilirdi. Özellikle Mustafa Kemal'in karizmasının doruğunda olduğu ve tüm ülkede değişim rüzgârlarının estiği, coşkunun en üst düzeyde yaşandığı 1930'lu yılların başları düşünülürse, bu tip düzeltici önlemlerin alınmasının hiç de zor olmayacağı rahatlıkla söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında, Darülfünun'un kapatılma (o günlerin deyimiyle ilgasının) nedeninin ülke politikası ile ilgili eleştirilerde yattığı görülecektir.

Tarihsel süreç incelendiğinde, 1923 yılında iktidara gelen Kemalistlerin, neden üniversiteye müdahale etmek için 10 yıl bekledikleri akla ilk gelen sorudur. Emre Kongar'ın tanımlamasıyla, egemen gücün gelenekçi/liberal ideolojiyle temsil edilen kısmı mücadeleyi kaybetmiş, devletçi/seçkinci ideoloji egemen hale gelmişti. Gerçekten de, çok daha öncesinde 250 civarında müderrisi olan Darülfünun'a müdahale edilebilirdi. Sanırım 1933 yılına kadar beklenmesini, üniversitenin işlevinde aramak gerekir. Kemalistler siyasi iktidarı ele geçirdiklerinde, ideolojilerinin (devletçi-seçkinci) ana hatları belli olsa da, üniversitenin yeniden üreteceği ayrıntılar eksikti. Başka bir deyimle, üniversiteyi ele geçirip, ona yükleyecekleri görevi "bilmiyorlardı". İşte 10 yıl boyunca yapılan sosyal yaşamla ilgili "devrimler" ve reformlarla, Kemalist ideolojinin ayrıntıları şekillendirilip, üniversiteden yeniden üretilmesi beklenen başlıklar belirlenmişti. 1928 yılından itibaren yapılacak reform ile ilgili hazırlıklara başlandığı yönünde ciddi kanıtlar bulunmaktadır. Örneğin, Bedia Akarsu anılarında, Mustafa Kemal'e "Üniversite reformu için yeterli öğretim elemanı var mı?" diye sorulduğunda, "1928 yılından beri boşuna dışarıya insan yollamıyoruz" dediğini aktarır. Yine örneğin, Darülfünun'un 1929 yılında önerdiği reforma, 1930 yılında "Daha genişini hazırlıyoruz" denilerek ret cevabı verilmesinin anlamı da bu olsa gerek.

Mustafa Kemal: "Bütün işlerimizde olduğu gibi eğitimde ve kurulan üniversitede de, radikal önlemlerle yürümek kesin kararımızdır."

1931'de üniversite reformu kararı CHP tüzüğüne geçirilir ve "Darülfünun ıslah ve tensik edilerek lazım olan dereceye yükseltilecektir" denilir. Aynı yıl mecliste Milli Eğitim Bakanlığı bütçesi görüşülürken Avrupalı bir uzmanın çağrılması için bütçeye ek ödenek konulur. Muhlis Ete, *Kadro* dergisinde Mustafa Kemal'in 1930'da Darülfünun'a gidişini şöyle aktarmaktadır: "Ziyaretleri sırasında müderrislere en can alıcı suali sorar: 'Türkiye ilim adamları arasında ecnebi müellifler tarafından site edilen kaç kişi ve eser vardır?'Bu sualin ifadesini Darülfünun'un lağvında buluyoruz." Mustafa Kemal'in Eylül 1924'teki şu sözleri belki de tasfiyenin ilk ifadesi olabilir: "Yarım önlemlerin kısır olduğuna kuşku yoktur. Bütün işlerimizde olduğu gibi eğitimde ve kurulan üniversitede de, radikal önlemlerle yürümek kesin kararımızdır."

Reşit Galip bu durumu net olarak şu sözlerle ortaya koymuştur: "Ülkede siyasal, toplumsal büyük devrimler oldu. Darülfünun bunlara karşı yansız bir gözlemci kaldı. İktisadi alanda esaslı hareketler oldu. Darülfünun bunlardan habersiz göründü. Hukukta köklü değişiklikler oldu. Darülfünun yalnız yeni yasaları öğretim programına almakla yetindi. Harf devrimi oldu, dil hareketi başladı, Darülfünun hiç aldırmadı. Yeni bir tarih anlayışı, ulusal bir hareket halinde bütün ülkeyi sardı. Darülfünun'da buna bir ilgi uyandırabilmek için üç yıl kadar beklemek ve uğraşmak gerekti. İstanbul Darülfünunu artık durmuştu, içine kapanmıştı, dış dünyadan elini ayağını çekmişti." Görüldüğü gibi müdahale tümüyle siyasi idi; yeni ideolojiye uygun bir üniversite gerekiyordu.

1933 REFORMU

"Türkiye'de üniversite tarihi, aslında tasfiyeler tarihidir" düşüncesi genelde kabul gören bir görüştür ve önemli ölçüde doğruyu da yansıtmaktadır. Ancak, üniversite tarihini tasfiyeler üzerinden değil de, başka bir eksenden, örneğin rektörlerin kim olduğu, eğitim programlarındaki değişmeler, öğrenci derneklerinin varlığı ve nitelikleri, öğretim üyelerinin akademik performansları, çalışanların özlük hakları vs. gibi çok sayıda eksende de yazmak olasıdır. Tarihin hangi nesnellik üzerinden yazıldığının önemi ve farkı nedir? Fark, üzerinden baktığınız nesnelliğin simgelediği toplumsal konumdur. Tasfiyeler üzerinden üniversite tarihini ele almak, üniversitenin konumlandırılmasında devletin, dolayısıyla egemen sınıfın rolünün, en azından, çok önemli kabul edildiğinin bir ifadesidir. Üniversite tarihinin ve tasfiyelerin sınıfsal açıdan değerlendirilmesinin de başlangıç noktası burasıdır.

Diğer bir sorun ise "tasfiye" kavramıdır. Sözlük anlamı bir yana, tasfiye aslında bir araçtır ve araçlar iyi, kötü, olumlu, olumsuz, ilerici, geri-

ci, doğru, yanlış gibi sıfatlarla genel tanımlamalardan uzak tutulmalıdır. Hiçbir araç için böyle bir genelleme yapılamaz. Araçların nitelikleri, doğrudan aracı kullananlar tarafından belirlenir. Aynı şekilde araçların sınıfsal karakteri de yoktur; kullanıcının sınıfsal yapısı aracın sınıfsallığını belirler. Tasfiye konusunda da değişen bir şey yoktur; tasfiyeyi yapan sınıfın o andaki konumu tasfiyenin niteliğini belirler. Tasfiye hangi sınıfın çıkarına olmuştur ve/veya hangi sınıfın çıkarı amaçlanmıştır? En temel soru budur. Sınıf içi bir çatışma sonucu olmuş ise, ki Türkiye'de genelde böyle olduğu söylenebilir, o zaman tarihsel açıdan ileriyi mi yoksa geriyi mi işaret ettiği önemlidir. Sınıf içi çatışmalar sonucu yapılan tasfiyeler, aslında egemen ideolojideki yenileme kaygısının ortaya konmasıdır.

1933 reformunun resmi başlangıcı olarak, 1932 yılında İsviçre'den Cenevre Üniversitesi Pedagoji Profesörü Albert Malche'nin Türkiye'ye getirilişi kabul edilebilir. Malche'nin gelişinden bir süre önce, başta *Kadro* dergisi olmak üzere yayın organlarında Darülfünun'u eleştiri kampanyası başlatılmıştı. 6 Ocak 1932'de Türkiye'ye gelen Malche, Darülfünun ile ilgili çalışmalarını 1 Haziran 1932'de tamamlamış ve bir rapor halinde Milli Eğitim Bakanlığı'na sunmuştur (Malche daha sonra iki kez daha Türkiye'ye gelerek reformun uygulanmasına da belirli ölçülerde katılmıştır).

Burada küçük bir parantez açıp, 1933 tasfiyesinin hemen öncesinde, ama aynı zamanda onunla bağlantılı ve Cumhuriyet döneminin ilk üniversite tasfiyesi sayılabilecek bir olaydan söz etmek gerekir: 1932 yılında yapılan İkinci Tarih Kurultayı'nda iktidarın tarih tezi kabul ettirilmeye çalışılıyordu. Güneş-dil teorisinin öncülü olan bu tezin bilimsel gerçeklere aykırılığı bugün çok net olsa da, o yılda bile bu teorinin yanlışlığını görenler ve söylemekten çekinmeyenler vardı. Zeki Velidi Togan bunların başında geliyordu. Tartışmalar sırasında kürsüye çıkan Reşit Galip'in "Esefle ifade edeyim ki, Zeki Velidi Bey'in Darülfünun'daki kürsüsü önünde talebe olarak bulunmadığıma şükrediyorum" şeklindeki konuşması, bir anlamda tartışmanın bastırılması ve resmi tezin kabul edilmesi anlamına geliyordu (Burada unutulmaması gereken nokta, her devrimin hem yıktığı hem de kurmak istediği toplumsal ve siyasal yapıyı öncelikle tarih üzerinden açıklamak durumunda olduğudur. Devrimlerin tarih yapması denilerek kastedilen tam da budur). Kurultayın hemen sonrasında, aralarında Pertev Naili Boratav ve Nihal Atsız'ın da bulunduğu bir grup asistan, Reşit Galip'e telgraf çekerek, "Biz Zeki Velidi'nin talebesi olmakla iftihar ediyoruz" demişlerdir. Bu asistanların hakkında resmi bir işlem yapılmamasına karşın, hocalarının önerisiyle kendileri Anadolu'nun çeşitli liselerine öğretmen olarak tayinlerini istemişlerdir (Tarihin garip bir cilvesi, 1946 yılında P. N. Boratav'ın yeniden tasfiye edilmesi sürecinde başrolü oynayanlardan birisinin, 1932'de beraber tasfiye edildikleri N. Atsız olmasıdır).

Malche'nin hazırladığı rapor bir bütün olarak değerlendirildiğinde, çok yüzeysel olduğu söylenebilir. Somut saptamalar için yeterince araştırma yapmadığı görülür. Örneğin, Hukuk Fakültesi Kütüphanesinin yeterli olduğunu söylemektedir. Ancak konunun uzmanı olan Hirsch anılarında "kütüphanenin mecellelerden oluştuğu ve çağdaş hukuk açısından yetersiz olduğu" görüşündedir. Ancak, bunlara karşın Malche'nin ciddi ve yerinde çıkarımları vardır:

- Fakülteler arasında bilimsel işbirliği bulunmamakta, fakültelerin bir kısmı kendini yalnızca öğretimden sorumlu görmekte; öğrenciler kendilerini yalnızca teksir ve ders notlarıyla sınırlamakta; seminer, laboratuvar ve uygulama çalışmaları yeterince yapılmamakta, tıp öğretiminde klinik uygulamalara az yer verilmektedir.

- Öğretim üyeleri bilimsel sayılabilecek ciddi hiçbir araştırma yapmamakta ve özgün düşünce üretmemektedirler.

- Öğretim üyeleri önemli eserler vermemekte, ders teksirlerini seminerlerde yinelemekte ve basit çevirileri bile tez olarak nitelemektedirler.

- Öğrenci ve öğretim üyesi arasındaki etkileşim ders dışında görülmemekte, öğretim üyeleri öğrencilere rehberlikte bulunmamaktadır.

- Öğretim üyeleri dışarıdaki işlerini birinci, esas görevlerini ikinci planda tutmakta ve aralarındaki zıtlaşma nedeniyle akademik yönetim belli bir grubun elinde bulunmaktadır.

- Özerkliğin, üniversiteyi politikadan arındırmasına karşın; zümre, klik ve grup nüfuzu devam etmektedir ve öğretim üyeleri arasında soğukluk, zıtlıklar ve küskünlükler yaşanmaktadır.

Dikkat edilirse bu çıkarımlar bugün bile geçerlidir. Ancak dikkat çeken nokta, raporla sonucu arasındaki uyumsuzluktur. Ayrıca raporda tasfiye önerisi de bulunmamaktadır; somut çözüm önerileri gayet yumuşaktır. Daha sonra Mustafa Kemal'in

Üniversitede 1933 reformunda İsviçre'den gelen Pedagoji Profesörü Albert Malche'nin hazırladığı raporun önemli bir etkisi vardır.

raporu okurken aldığı notları Utkan Kocatürk yayımlamıştır. Burada ifade biraz daha sertleşmektedir. Son olarak, Reşit Galip'in yaptığı açıklamada ifade en sert biçimini almakta, Darülfünun kapatılmakta ve 240 öğretim üyesinin 157 tanesi üniversiteden uzaklaştırılmaktadır. Bu durum, Cumhuriyet kadrolarının kafalarında tasfiyeyi ve hatta sonrasını kurguladıklarını, süreci meşrulaştırmak için Malche'i getirdiklerini düşündürtmektedir. Reşit Galip'in açıklamasında esas vurgu ise, Darülfünun'un devrimlere ilgisiz kalmasınadır. Bu aslında reformun ve tasfiyenin sınıfsal ifadesidir, çünkü yukarıda açıklamaya çalıştığım gibi egemen sınıf üniversiteden kendi ideolojisinin yeniden üretimini ister. Ancak göz önünde tutulması gereken bir diğer nokta da egemen sınıfın yükselen bir sınıf olması ve tarih sahnesinde "ileriyi" temsil etmesidir. Bu nedenle Kemalist Cumhuriyet'in bilimin gelişmesine gereksinimi vardı. Genel olarak şöyle bir saptama yapılabilir: Sınıf ileriyi temsil ettiği sürece bilimden yanadır, gerileme döneminde bilimi karşısına alır.

"Neden Malche?" sorusunun yanıtı net değildir. Malche'ı Türkiye'ye davet mektubunu Mustafa Kemal'in onayıyla o zamanki Milli Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip yazar. Malche Dr. Reşit Galip'in hocası Akil Muhtar'la (Akil Muhtar üniversite eğitimini Cenevre Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde yapmış ve sonrasında çalışmalarına devam ederek "privat doçent" unvanı almıştır) tanışmaktadır. Albert Malche, Cenevre Üniversitesi'nde pedagoji profesörüdür ve aynı zamanda Cenevre Şehir Konseyi üyesidir. Tıp Fakültesi öğretim üyelerinden Akil Muhtar, reform öncesi Milli Eğitim Bakanlığı Müsteşarı olan Mehmet Emin Erişirgil'i ziyaret ederek üniversite reformu için yurtdışından getirilecek uzmanın İsviçreli olması konusunda ricada bulunmuş ve "İsviçre'de benim dostlarım var, oradan kim gelirse gelsin, o dostlarım aracılığıyla bu uzmanın önce beni görmesini sağlayabilirim. Vereceği raporda da benim düşüncelerimin etkili olacağından şüphe etmiyorum" demiştir. Buna karşılık Erişirgil de "Darülfünun reformuna bir yabancının memur edilmesine asla aklım ermez, hatta böyle bir uzman istemeyi memleket için ayıp da görürüm. Darülfünun'ların teşkilatı ansiklopedilerden bile öğrenilebilir. Biz Darülfünun bilmiyoruz diye nasıl uzman isteyebiliriz? Gelecek uzman Türkçe bilmeyeceğine göre, hocalarımızın hangisi başarılı hangisi başarısız nasıl ayırt edebilir?" demiştir. Bunun üzerine Akil Muhtar odadan ayrılmıştır. Erişirgil bir gün sonra Milli Eğitim Bakanının kendisini çağırıp İsviçre'den bir uzman getirtileceğini söylediğini aktarmaktadır.

Üniversitede reform ve tasfiye süreci Reşit Galip'in Milli Eğitim Bakanlığı döneminde gerçekleşti.

Fritz Neumark'ın yazdığına göre ise, 1905 Rus Devrimi'nden kaçıp Zürih'e yerleşen Prof. Tschulok, Malche'ın arkadaşıdır. Malche Türkiye'de yeni kurulacak üniversitenin profesör ihtiyacı olduğunu Tschulok'a anlatır. Tschulok'un damadı Macaristan doğumlu, Frankfurt Üniversitesi Patoloji Profesörü Philipp Schwartz'dır. Schwartz 1933 Mart ayında nasyonal sosyalistlerce işinden ayrılmak zorunda bırakılınca, Zürih'e kayınpederinin yanına gelmiştir. Schwartz orada diğer mülteci profesörlerle karşılaşır. "Yurtdışındaki Alman Bilim Adamlarına Yardım Derneği" adlı bir dernek kurar. Schwartz 1933 Mayıs ayı sonlarında Türkiye'deki üniversite kurma çalışmalarını işitir. Önce Malche ile görüşür; daha sonra da doğrudan Türk yetkililerle ilişki kurar. İlki 5-7 Temmuz 1933'te, ikincisi 25 Temmuz-Ağustos sonu 1933'te Türkiye'ye iki kez gelir. İlk gelişinde kendini Darülfünun Matematik Profesörü Kerim Erim karşılar. Schwartz 6 Temmuz 1933'te Milli Eğitim Bakanı ile yaptığı yedi saatlik görüşme sonunda, Zürih'e şu telgrafı çeker: "Üç değil 30". Gerçekte bu rakam 1933 Kasım ayına kadar 60'a ulaşır.

Albert Malche'ın üniversite reformu konusunda herhangi bir özgün düşüncesi veya deneyimi olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur. "Üniversite reformu uzmanlığı" gibi bir alan da bulunmadığı için ve yukarıda anlattığım verilerle birleştirildiğinde şunu düşünebiliriz: Ya istenildiği biçimde rapor yazacak birisi olduğu için Malche seçilmiştir, ya da, Tschulok-Schwartz bağlantısı nedeniyle, Alman bilim insanlarının Türkiye'ye getirilmesi için uygun kişi olduğu için seçilmiştir. Son bir seçenek her iki olasılığın da geçerli olmasıdır. Ancak hangi seçenek geçerli olursa olsun, kesin olan tek şey, Kemalist yönetimin kafasında işi daha başlangıçta bitirdiği ve Akil Muhtar'ın süreç içerisinde önemli yer tuttuğudur.

Tasfiye sırasında Milli Eğitim Bakanı olan Reşit Galip üzerinde de biraz durmak gerekir. Görünen odur ki, bakanlığa atanmasının esas nedeni tasfiye sürecini gerçekleştirmekti. Gerçekten de, reform için start verildikten sonra bakanlığa atanmış, reformu ve tasfiyeyi gerçekleştirmiş ve sonrasında incir çekirdeğini doldurmayacak bir gerekçeyle de görevden alınmıştır. Reşit Galip'in Milli Eğitim Bakanlığı sadece 13 ay sürmüştür (19 Eylül 1932-13 Ağustos 1933). Görevden ayrılması Reşit Galip'in "Devrim Tarihi" dersini vermek istemesi ve bazı kişilerin bunu Mus-

tafa Kemal'e aktarıp, "Sizin vermeniz gereken bir dersi ne hakla Reşit Galip verir" tarzında bir konuşmayla aralarında gerginlik yaratması ve sonuçta Reşit Galip'in istifa etmesi biçiminde anlatılırsa da, bu bir bakanın görevden alınması/görevi bırakması için yeterli bir neden gibi görünmemektedir. Reşit Galip tam bir cumhuriyet aktivistiydi. Kişilik yapısı radikal kararlar alabilmeye ve uygulamaya uygundu. Esas mesleği hekimlik olan Reşit Galip'in halkevleri çalışmaları sırasında yayımladığı broşürlere bakılırsa, en basit konuda bile radikal çözümlerden yana olduğu görülecektir.

Belirtilmesi gereken bir diğer noktada, tasfiye edilen öğretim üyelerinin haklarının verilmesiydi. Öncelikle kendi meslekleriyle ilgili istedikleri ve boş olan yerlere tayinleri yapıldı. Herhangi bir yere atanmak istemeyenlere de bir yıl süreyle maaşları ödendi. Elbette bunların hiçbirisi tasfiye edilmenin sıkıntısını azaltacak şeyler değildi (bir öğretim üyesi intihar etmiştir), ama 1980 tasfiyesiyle kıyaslandığında, bu tasfiyenin bir "adabı" olduğu anlaşılacaktır. 1933 yılı düşünüldüğünde, eğitimli insan sayısındaki azlık, daha doğru bir ifadeyle yetersizlik de, böyle bir kararda etkili olmuş olabilir. Burada vurgulanması gereken bir diğer önemli nokta, tasfiye listesinin hazırlanmasında öğretim üyeleri arasındaki çekişmenin önemli rol oynadığıdır.

Nazi Almanyası'ndan kaçan biliminsanları

Tasfiye sonrası İstanbul Üniversitesi üç kaynaktan sağlanan öğretim elemanlarıyla kurulmuştur. Bunlar doktora yapmak için 1928'den itibaren yurtdışına yollananlar, tasfiye sonrası geride kalan 80 civarındaki öğretim üyesi ve Nazi Almanyası'ndan kaçan biliminsanlarıydı. Bilindiği gibi, 1930 dünya ekonomik bunalımından Almanya'da payını almıştı. Artan işsizlik oranı radikal akımları bu arada milliyetçi/ırkçı partileri güçlendirmişti. Naziler iktidara geldikten sonra, "devlet memuriyetinin meslek olarak ifasına dair kanun" ile belirlenen bir dizi uygulamaya gitmişlerdi. Bu yasanın en önemli ve konumuzu da ilgilendiren yönü, Ari ırktan olmayanlar ve ilerici düşüncelere sahip olanların çalışmalarına son vermeye olanak tanımasıydı. Beklendiği gibi üniversiteler bu yasadan payını aldı ve çok sayıda biliminsanı önce işinden oldu, sonrasında da Almanya'yı terk etmek zorunda kaldı. Tasfiyenin başladığı ilk öğretim yılında, Almanya'daki öğretim üyelerinin yüzde 14,8'i üniversite dışı kalmıştı. Almanya'da tasfiyeye uğrayan öğretim üyelerine yardımcı olmak için, İsviçre'de yukarıda da söz ettiğimiz Yurtdışındaki Alman Bilim Adamları Derneği kurulmuştu. Bu derneğin başkanı Schwartz aracılığıyla da Türkiye'ye çok sayıda biliminsanı getirildi. Bu biliminsanları aracılığıyla İstanbul Üniversitesi zamanının en iyi üniversitelerinden biri oldu. Ciddi bilimsel çalışmalar ve yayınlar yapıldı. Manyas Gölü, kelaynakların konakladıkları yerler (Birecik) gibi ülkenin coğrafi ve biyolojik kaynaklarının keşfine bile katkıda bulunuldu. Türkiye'ye gelen bilimadamlarından, dünyada çene cerrahisinin kurucusu kabul edilen Kantarowicz'in sözleriyle "İstanbul Üniversitesi dünyanın en iyi Alman Üniversitesi" olmuştu. Eğitim için Almanya'ya giden Ekrem Akurgal'a, "En iyiler Türkiye'de, neden buraya geliyorsunuz?" denildiği, anılarında yer alır. Türkiye'ye gelen her profesör, en kısa zamanda Türkçe öğrenmek ve konusunda ders kitabı yazmakla yükümlüydü. Ayrıca yanlarında teknisyen ve/veya asistanlarını getirebilme olanağı da sağlanmıştı.

Reform sonunda, sadece İstanbul Üniversitesi çok iyi hale gelmemiş, aynı zamanda Almanya'dan ayrılmak zorunda kalan ilerici insanlara da özgürlük sağlanmıştır. Kantarowicz'in Kemalist iktidarın girişimleriyle toplama kampından alınıp Türkiye'ye getirilmesi buna örnektir. Kızıl Öğrenci Birliği Üyesi biyokimyacı Buding, Avusturya Komünist Partisi Üyeleri mimar Schütte ve Lithozky ve Romanolog Burkhart, anarşist Slav dilleri uzmanı Menges, Uluslararası İşçi Yardımlaşma Örgütü Üyesi Hindolog Ruben, Sosyalist Gençlik Birliği'nden diş hekimi Kenter, Alman Komünist Partisi üyesi Germanistik uzmanı Anstock, Alman Sosyalist Partisi'nden felsefeci Von Aster, ziraatçı Baade ve mimar Wagner diğer örneklerdir. Sonraları Almanya'dan gelen biliminsanlarının buradaki etkinliklerinden kaygı duyan Almanya, Türkiye'ye 1939 yılında Eğitim Bankalığı memurlarından Herbert Scurla'yı göndererek, onları takip ettirmiştir.

Yabancı biliminsanlarıyla, Darülfünun'dan Üniversite'ye geçenler arasında doğal olarak bir gerginlik vardı. Bunun esas nedeni ücretler arasındaki farktı. Gerçekten yabancı profesörler Türk meslektaşlarından 6-7 kat fazla maaş alırken,1934 yılında yapılan zamla makas daha da açılmıştır. Hükümet bunun yabancı biliminsanlarının ülkeye çekilebilmesi için yapıldığını söylemiştir. Yapılan bir ça-

Nazi Almanyası'ndan kaçan biliminsanları ve öğretim görevlilerinin Türkiye'ye gelmesiyle, İstanbul Üniversitesi zamanının en iyi üniversitelerinden biri oldu.

lışmada, yabancı biliminsanlarının yüzde 80'inin en az bir, yüzde 60'ının en az iki kitap yazdığı bulunmuştur. Ancak esas yararları, gerek içerik, gerekse yöntem olarak bilimi yaygınlaştırmış olmalarıdır. Yarattıkları entelektüel ortam, uzmanlık alanlarında yaptıkları danışmanlık ayrıca not edilmesi gereken noktalardır.

"1933 reformu amacına ulaştı mı?" sorusunu Erdal İnönü şöyle yanıtlamaktadır: "Amacı, Türkiye'de yükseköğretimde araştırma geleneğini yerleştirmek olarak alırsak, yanıtımız hiç kuşkusuz 'Evet, ulaştı' olacaktır. Bunu araştırma verimine bakarak söyleyebiliriz. Temel ve uygulamalı bilimlerin her dalında Türkiye'nin araştırma yayınları 1933'ten başlayarak sürekli bir artış gösterir. Zaman zaman duraklamalar olsa da artış, bugüne kadar hep devam etmiştir. Başlangıçta yayınların çoğu yabancı profesörlerden kaynaklanıyordu. Ama bu durum çabuk değişti. 1950'li yıllara gelindiğinde İstanbul Üniversitesi Batı Avrupa'da tanınan, muhatap kabul edilen bir öğretim ve araştırma kurumu haline gelmişti. Yayımladığı araştırma dergileri batı üniversitelerinin kütüphanelerine girmişti. Yabancı araştırıcılar sık sık İstanbul'a gelip konuşmalar yapıyorlardı. Cahit Arf, Ratip Berker, Hulusi Behçet ve başkaları gibi araştırıcıların Türkiye'deki çalışmaları batıda tanınıyor, izleniyordu."

Sonuç olarak 1933 tasfiyesinin, barındırdığı hatalara rağmen, tarihin tekerleğini ileri çevirdiği söylenebilir. Tasfiye kavramının her zaman yanlışı temsil etmediğinin net bir ifadesidir.

İstanbul Üniversitesi ile aynı yıl, 1933'te, Yüksek Mühendis Mektebi İstanbul Teknik Üniversitesi'ne dönüştürülmüş ve 1944 yılında ise Hukuk, Dil ve Tarih Coğrafya, Fen ve Tıp Fakültelerinin birleştirilmesiyle Ankara Üniversitesi kurularak, Türkiye'deki üniversite sayısı üçe çıkartılmıştır. Bu dönemde not edilmesi gereken bir olay da, 1942 yılında Vezneciler'deki Fen Fakültesi'nin (Zeynep Hanım Konağı) yanmasıdır. Bu yangınla birlikte Türk üniversite tarihine ait birçok belge kül olmuş ve üniversite tarihi yazımı zorlaşmıştır.

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ

1940'lı yılların ikinci yarısından itibaren savaş sırasında palazlanan yeni sermaye grupları iktidara ortak olmak üzere harekete geçmişti. Bunun en somut ifadesinin Demokrat Parti'nin kurulması olduğu söylenebilir. Çok partili döneme geçiş ve bunun yarattığı "çoğulculuk ve demokrasi" havası, üniversitelerde de daha demokratik bir üniversite yasası olarak karşılığını buluyordu.

1946 yılında çıkartılan 4936 sayılı yasanın bir anlamda Türkiye'deki gelmiş geçmiş en demokratik üniversite yasası olduğu söylenebilir. Yasanın ilk maddesinde "Üniversiteler; fakültelerden, enstitü, okul ve bilimsel kurumlardan oluşmuş, özerkliği ve tüzel kişiliği olan **yüksek araştırma** ve **öğretim birlikleridir**. Her üniversite genel özelliği ve tüzel kişiliği içinde, o üniversiteyi oluşturan fakülteler de, bu kanun hükümlerine göre **bilim ve yönetim özekliğine** ve **tüzel kişiliğe** sahiptir" denmekteydi. Burada hem "yüksek araştırma ve öğretim birlikleri" olarak üniversitenin yetkin bir tanımını, hem de bilimsel ve idari özerklik tanımlarını buluruz. Ayrıca, yasanın üçüncü maddesinde, üniversitenin amaçları arasında önce "bilim anlayışı kuvvetli, sağlam düşünceli aydınlar yetiştirmek" olduğu yazıyordu. Yine bu yasayla asistanların doktora yapmasının zorunlu kılınması, bilimsel düzeyi yükseltme anlamında önemlidir.

2. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin yer aldığı saflar değişmişti. Avrupa'da faşizm yenilgiye uğramış olsa da, umulanının aksine barış ve demokrasi iktidara gelememişti. Türkiye'de iktidardaki CHP'nin sol kanadı etkisizleştirilmiş, Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel görevden alınmış, köy enstitüleri kapatılmıştı. Avrupa ve bağlantılı olarak Türkiye'de ırkçı, faşist akımların yükselmesiyle birlikte, Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nin ilerici öğretim üyeleri aleyhinde kampanya başlatılmıştı. Saldırı hiçbir şekilde gizleme gereği duymaksızın doğrudan siyasi düzlemdeydi. Yani arkasına gizlenecek başka bir kılıf bulunmaksızın, hatta aranmaksızın, doğrudan üç öğretim üyesinin (Behice Boran, Niyazi Berkes ve Pertev Naili Boratav) komünist oldukları söylenerek yapılıyordu (Kampanyanın başını çekenler arasında, 1932 yılında Boratav ile birlikte Darülfünun'dan uzaklaşmak zorunda kalan Nihal Atsız da vardı). Sonuçta üç öğretim üyesi de üniversiteden tasfiye edildi. Boran akademiden uzaklaşıp, politik yaşamda yer alırken, Boratav ve Berkes yurtdışında akademik yaşamlarına devam edip, alanlarında dünyanın en önde gelen biliminsanları arasında yer aldılar. 1948 tasfiyesinin hemen arkasından 25 civarında Alman bili-

9 Kasım (Sonteşrin) 1943 tarihli *Ulus* gazetesi: "Ankara Fen Fakültesi açıldı."

ULUS

MİLLÎ ŞEFİMİZİN YÜKSEK HUZURLARİYLE

ANKARA FEN FAKÜLTESİ DÜN AÇILDI

Profesör Avni Refik Bekman ilk dersi verdi

Stalin'in nutkuna dair

ŞEKER UCUZLADI

minsanının da görevine son verilerek tasfiye hareketi genişletilmiştir.

Bu tasfiyede en dikkat çekici yan, en demokratik üniversite yasası kullanılarak yapılmış olmasıdır. Tam tersine en kötü, en antidemokratik üniversite yasası olarak nitelendirilebilecek yasa olan 1933 yasası için Niyazi Berkes "*Komünist Manifesto* üzerine seminer yapılabilecek kadar özgürlük yıllarıydı" değerlendirmesini yapmaktadır. 1946 tasfiyesinden çıkartılabilecek sonuç, yasaların değil, onu uygulayanların yasaya verdikleri ruhun belirleyici olduğudur.

Demokrat Parti'nin ilk dönemlerinde üniversite ile ilişkilerinde önemli bir sorun yaşanmamıştır. Dahası, iktidara gelirken özgürlükçü bir söylemi olan DP, akademiden de önemli bir destek bulmuştur. Ancak 1950'li yılların ikinci yarısına doğru bu ilişki bozulmuş ve üniversite ile siyasi iktidar tekrar karşı karşıya gelmiştir. DP hükümeti 1953 ve 1954 yıllarında çıkarttığı yasalarla üniversiteye müdahale etmeye başlamıştır. Haziran 1953 yılında çıkartılan 6185 sayılı yasa ile "politik yayınlar ve açıklamalar yapmak" suç olarak tanımlanmış ve öğretim üyeliğinden çıkartılma cezası getirilmiştir. Bir yıl sonra çıkartılan 6435 sayılı yasa ile de Milli Eğitim Bakanı'na senatonun görüşünü de alarak üniversiteden uzaklaştırma yetkisi verilmiştir. Bu iki yasa kullanılarak dönemin tasfiye mekanizması doğrudan üniversiteden atmak şeklinde değil, bakanlık emrine alarak üniversiteden uzaklaştırmak şeklinde olmuştur. En dikkat çekeni ise Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun başına gelenlerdir. DP iktidarına karşı en yoğun muhalefetin olduğu fakültelerin başında gelen SBF öğretim üyelerinden Aydın Yalçın'ın profesörlük kadrosu uzunca bir süredir verilmemekteydi. Kadronun verilmesi için çok uğraşan Feyzioğlu, amacına ulaşamayınca, 1956 yılında fakülte açılışında yaptığı konuşmada, kadro verilmemesini eleştirerek, "İstersek Türk vergi kanunlarını, para banka notlarını, hacze caiz olmayan malların veya iptidai itirazların tam listesini ezbere bilmeyelim; fakat asla nabza göre şerbet sunan, kötüye, zararlıya fetva veren birer sözde münevver haline gelmeyelim" deyince, bakanlık emrine alınmıştır. Sonradan Prof. Dr. Ali Naili Kubalı ve Prof. Dr. Bülent Nuri Esen'e de aynı yöntem uygulanmıştır. Bu mekanizmanın kullanılması sonra da devam etmiş ve iş fiili çatışmalara kadar varmıştır. Örneğin, İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar'ın polis tarafından yerlerde sürüklenmesi gibi. Olayı engellemeye çalışan Sulhi Dönmezer'e polis şefi Zeki Şahin'in "Üniversitenin de, üniversite profesörlerinin de hepsinin Allah belasını versin, puştlar, bunlar hep sizin başınızın altından çıkıyor" demesi, ilişkilerin geldiği nokta açısından çok çarpıcıdır.

Bu dönem içerisinde (1949) Ankara Üniversitesi'nde, 1933'te kapatılmış olan İlahiyat Fakültesi'nin açılmış olması not edilmesi gereken bir gelişmedir. 1956 yılında ise başta ABD olmak üzere İngiltere ve Hollanda'nın etki ve yardımlarıyla Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) kuruldu. Eğitim dili İngilizce olan ODTÜ'de, yönetim Türkiye'de ilk kez oluşturulan bir mütevelli heyetine verilmişti. Rektörü mütevelli heyeti belirliyordu (1960 yılına dek rektör Amerikalı olmuştur). Bütçesi tek seferde yılda bir kez TBMM tarafından veriliyor ve öğrencilerini kendisi yaptığı özel bir sınavla belirliyordu. Kâğıt üzerinde özerkliğin tüm unsurlarını taşıyordu. ODTÜ'nün kuruluş amacı İngilizceye hâkim ve yabancı bir mühendisin kabul etmeyeceği bir ücretle iş görebilecek teknokrat yetiştirmek olmasına karşın, süreç umulduğu gibi gelişmemiş ve ODTÜ zaman içerisinde Türkiye ilerici gençlik hareketinin merkezi olmuştur.

Dönemin Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu.

Bu dönemde ayrıca Ege, Karadeniz Teknik ve Erzurum Atatürk Üniversiteleri kurularak üniversite sayısı yediye çıkartılmıştır. Bunlara Robert Kolej Yüksekokulu'nu da eklemek gerekir. 1863 yılında Amerikan Koleji olarak kurulup, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte lise düzeyine indirilen bu okula, 1958 yılında yeniden üniversite düzeyinde eğitim yapma yetkisi verilmiştir.

1956 yılında ise başta ABD olmak üzere İngiltere ve Hollanda'nın etki ve yardımlarıyla Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) kuruldu.

1960 VE SONRASI

27 Mayıs 1960'ta ordu, emir-komuta zinciri dışında, ülke yönetimine el koydu. Somut olarak 27 Mayıs harekâtının ABD'nin bilgisi içinde gerçekleştiğinden kuşku yoktur. CIA'nın harekâttan haberi bulunduğu, Menderes Hükümetini

bilgilendirmediği ve hatta harekâtı Ankara'daki büyükelçisinden bile gizlediği, Amerika'da yapılan yayınlarda yer almaktadır. CIA'nın 27 Mayıs'a seyirci kalışı, Menderes'in aniden Moskova'ya gitme kararı alması ve Kruşçev'i Türkiye'ye çağırmasıyla açıklanabilir. CIA, bu bağımsızlık gösterisini Menderes'i kendi kaderiyle baş başa bırakarak cezalandırmıştır. Bir diğer nokta da, Mayıs 1960'da Türkiye'den kalktıktan sonra Sovyetler Birliği tarafından düşürülen U-2 Amerikan casus uçağı skandalıdır. Bu olay üzerine ABD istihbarat uçuşlarını durdurmak zorunda kalmıştır. Amerikan uçuşlarına yeniden izin verilmesi Milli Birlik Komitesi iktidarına denk gelir.

27 Mayıs aracılığıyla esas olarak halledilen, 1950'lerin ikinci yarısına damga vuran siyasal kriz, toplumsal huzursuzluklar, ideolojik sarsıntılardır. Türkiye 1960'ların ikinci yarısına kadar krizini ertelemeyi başaracak, bu arada iç pazarı temel alan, sanayi burjuvazisinin ağırlığını net biçimde koyduğu bir kabuk değişimi yaşayacaktı. 1960'ların Adalet Partisi de DP'nin mirasçısı olmakla birlikte, egemen sınıf içi eğilimlere daha duyarlı bir kimliğe sahip olma gereğini kavrayacaktı. Bu saptamalar, özgürlük ortamına karşın tasfiye nedenlerini açıklayabilmek amacıyladır.

27 Mayıs sonrası oluşan özgürlük ortamından üniversiteler de payını almıştı. Kitaplar üzerindeki yasakların kalkması, sol klasiklerin basılabilmesi, konuşma özgürlüğü doğal olarak üniversiteleri de olumlu anlamda etkiliyordu. Üniversite DP iktidarının son dönemlerinde açıkça iktidarın karşısında yer alarak 1960 darbesinin yaratıcılarından biri olmuştu. Milli Birlik Komitesi 115 sayılı yasayla üniversitelerde özgürlüğü genişletici adımlar atarken, eşzamanlı sayılabilecek 114 sayılı yasa ile 147 öğretim üyesini üniversiteden tasfiye ediyordu. Çok sayıda ilerici, toplumda tanınan, hatta 27 Mayıs'ı destekleyen akademisyenin tasfiyesi toplumda gerçek anlamıyla bir tepki yaratmış ve sonrasında basın tasfiyeyi eleştiren, atılanların geri alınmasını isteyen bir kampanya başlatmıştır. Dönemin ODTÜ Rektörü Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu, uygulamayı protesto etmek için istifa etmişti. Öğretim üyeleri de kurdukları dernekle mücadeleye devam etmişlerdir. 1962 yılında yine bir yasayla 114 sayılı yasa iptal edilince, görevlerine dönmüşlerdir.

Tasfiyenin nedeni konusunda Milli Birlik Komitesi üyesi Muzaffer Karan, "Ahlaki, ilmi ideolojisi yönünden yüz kızartıcı notlara sahip olan, bilhassa çoğu komünist, mason, kifayetsiz, cinsi sapık, Kürt devleti kurmak isteyen, asistanlarını metres olarak kullanan, doçentin yazdığı kitaba imzasını koyan, yılda üç beş kez fakülteye uğrayan öğretim üyelerini görevden affettik" diyerek tasfiye gerekçesini açıklamaya çalışsa da, olayın hâlâ karanlık pek çok noktası vardır. Bu arada dört profesörün üniversiteden uzaklaştırılmayıp başka fakülte ve bölümlerde görevlendirilmelerini anlamak daha da zordur. Bu olay işin içinde bir kadro kavgasının da bulunduğunu düşündürmektedir. Tasfiye, olasılıkla Milli Birlik Komitesi içerisinde 14'ler diye adlandırılan ve içlerinde Alpaslan Türkeş'in de bulunduğu aşırı sağcı grubun inisiyatifiyle gerçekleştirilmişti. Zaten bilindiği kadarıyla Milli Birlik Komitesi içerisinde de Muzaffer Karan ve İrfan Solmazer dışında tasfiyeyi savunan kimse çıkmamıştı. Daha sonra 14'lerin kendilerinin de tasfiye edilip yurtdışına yollanmalarıyla birlikte, 147'likler görevlerine dönebilmişlerdi.

Bu dönemde üniversiteleri ilgilendiren önemli bir gelişme, planlı döneme geçişle birlikte Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu'nun (TÜBİTAK) kurulmasıdır. 1963-1967 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer alan, "Tabii bilimlerde temel ve uygulamalı araştırmaları teşkilatlandırmak, bunlar arasında işbirliğini sağlamak ve araştırma yapmayı teşvik etmek üzere bir Bilimsel ve Teknik Araştırmalar Kurumu kurulacaktır. Bilimsel ve Teknik Araştırmalar Kurumu, araştırmaların plan hedeflerini gerçekleştirecek alanlara yönelmesinde ve buna göre öncelik almasında yardımcı olacaktır" ilkesi, özellikle üniversitelerdeki fen bilimleri araştırmalarının teşvik, koordinasyon ve finansmanında etkili olmuştur.

1970 VE SONRASI

12 Mart 1970 tarihinde yapılan askeri darbe ile 1960 yılında kazanılan özgürlükler askıya alındı. Darbe ile önce TİP, DİSK ve ilerici dernekler kapatıldı; grevler, yürüyüşler, miting ve gösteriler yasaklandı. Dergiler kapatılıp, her türlü muhalif ses susturulmaya çalışıldı. Kitlesel siyasal davalar açıldı. 12 Mart düzeni, 27 Mayıs Anayasası'nda tanınan siyasal özgürlükleri kökünden budadı. TRT'nin ve üniversitelerin özerkliğini sonlandırdı. İmam Hatip okullarına lise statüsü verdi, tarikatları ve cemaatleri güçlendirdi. Darbenin başındaki Memduh Tağmaç "Sosyal uyanış ekonomik gelişmeyi aştı, bunu durdurmak gerekir" diyerek darbenin felsefesini ortaya koyuyordu.

1970 yılında çıkartılan 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu'nda yapılan en büyük değişiklik özerkliğin kaldırılması olmuştur. Ayrıca "Yük-

27 Mayıs'tan sonra Milli Birlik Komitesi üyeleri bir üniversite açılışında.

seköğretim Kurulu" adı altında, geniş yetkilerle donatılmış bir üst kurum da bu yasayla oluşturulmuştu. Kısacası üniversiteler tam anlamıyla kontrol altına alınmak isteniyordu. Ancak Cumhuriyet Halk Partisi ve Ankara Üniversitesi'nin Anayasa Mahkemesine açtıkları dava ile (Anayasa Mahkemesi'nin kuruluşu ve üniversitelerin buraya dava açma hakkı 1960 Anayasası'nın ürünüdür) 1975 yılında özerklik tekrar kazanılmış ve YÖK kaldırılmıştır.

1750 sayılı yasada üniversitenin işlevleri sayılırken ilk kez eğitim işlevi, bilgi üretme işlevinin önüne geçirilmiştir. Ayrıca "…milli tarih şuuruna sahip, vatanına (örf ve adetlerine) bağlı, milliyetçi ve sağlam düşünceli ... vatandaşlar yetiştirmek" gibi bir görev tanımlamıştır.

12 Mart darbesi üniversitelerde bir tasfiye listesi hazırlamamıştır. Ancak sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanan akademisyenlerin bir kısmının üniversite yaşamları sona ermiştir. Bunlar içinde en önemli örnek İsmail Beşikçi'dir. Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde sosyoloji asistanı iken yine kendi bölümündeki öğretim üyeleri tarafından Marksist ve bölücü propaganda yaptığı gerekçesiyle ihbar edilmiş, önce yargılanmış, sonra hapsedilmiş ve üniversiteden uzaklaştırılmıştır. 1974 affıyla çıktıktan sonra da defalarca mahkûm edilmiş ve yaşamının yaklaşık 20 yılı hapislerde geçmiştir. Bunun dışında Mümtaz Soysal, Cahit Talas, Bahri Savcı gibi öğretim üyeleri sıkıyönetim komutanlıklarınca gözaltına alınmış, bazıları, örneğin Mümtaz Soysal, *Anayasaya Giriş* kitabında komünizm propagandası yaptığı iddiasıyla yargılanmıştır. Ama gerçek anlamıyla sistematik bir tasfiye olmamıştır.

1977 yılında Demirel Hükümeti tarafından Manevi İlimler Üniversitesi kurulması konusunda girişimler olmuşsa da, bu proje hayata geçirilememiştir.

1980 DARBESİ VE YÖK DÖNEMİ

1980 darbesinin üniversiteler açısından farklı bir yeri vardır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Türkiye'de egemen güç üniversiteye çeşitli dönemlerde müdahale etmiş, tasfiye listeleri hazırlamış, sonrasında da işini bitirip üniversiteden uzaklaşmıştır. 12 Eylül darbesinde ise Türkiye büyük burjuvazisi üniversiteyi kendine bir mücadele alanı olarak seçip orada kalıcı olmaya karar vermiştir. Bu nedenle üniversite içinde bir örgüt kurup oradan çekilmemiştir. Bu örgütü YÖK olarak adlandırıyoruz.

6 Kasım 1981 tarihinde daha önce Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiş olan Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) daha geniş yetkilerle donatılarak yeniden kurulmuştu. Aslında bu tarih öncülü olan iki tarihle (24 Ocak ve 12 Eylül 1980) beraber ele alındığında, bir bütünlük oluşturmaktadır. 24 Ocak neoliberal politikalarının yaşam geçirilebilmesi için toplumsal muhalefetin bastırılması gerekiyordu ve bunun için de bir baskı rejimine gereksinim vardı. İşte tam da bu nedenle 12 Eylül darbesinin yapıldığı söylenebilir. Ancak neoliberal politikaların uzun soluklu olması gerekiyordu ve baskı rejimini sürekli kılmak olanaksızdı. O zaman tek çözüm, bu politikaları halka kabul ettirmekti. "Egemen ideolojinin yeniden üretilmesi" işlevi gereği üniversitelere rol verildi ve önce baskıyla üniversiteler "yola getirilip" sonrasında yeni ideolojinin yeniden ve yeniden üretilmesi sağlandı. Bu açıdan bakıldığında YÖK'ün kuruluşu ve neden sürdüğü anlaşılır hale gelecektir.

YÖK yasası incelendiğinde ilk dikkati çeken nokta, yasanın ismi olmaktadır. 1933 yılından beri "üniversite yasası" olan isim, "yüksek öğretim yasası" olarak değiştirilmiştir. Bu değişimin tesadüfi yapılmadığını, bilinçli bir seçim olduğunu düşündürecek çok sayıda kanıt bulunmaktadır. Öncelikle üniversitenin eğitim/öğretim niteliğinin öne çıkartılması, egemen ideolojinin yeniden üretimi işlevinin ön plana çıkarılmasıyla uyum içerisindedir. Yasa içerisinde üniversitenin temel görevleri sayılırken de, eğitim işlevi bilgi üretme işlevinin önüne geçirilmiştir.

YÖK yasasında dikkat çeken diğer bir özellik ise aşırı merkeziyetçi yapının getirilmesi ve buna bağlı olarak üniversite özerkliğinin yok edilmesidir. Yıllar içerisinde bir-

YÖK'ün kuruluşu olan 6 Kasım, her yıl öğrencilerin büyük protesto gösterilerine sahne oluyor.

çok değişiklik yapılmasına karşın, YÖK üyelerinin büyük bir çoğunluğu devletin çeşitli kurumlarının atamasıyla oluşmaktadır. Bu kurulun, üniversiteler üzerinde sınırsız bir yaptırım gücü bulunmaktadır. Yöneticilerin atanmasından, öğretim üyelerinin görevine son verilmesine dek uzanan bir yelpazede yetkileri bulunmakta ve bu yetkilerini de kullanmaktadırlar. Ayrıca YÖK yasası dikkatle incelendiğinde, her düzeydeki yönetimi bir üstünün "danışmanlığı" düzeyinde tuttuğu ve sadece üstünden kendisine aktarılan yetkileri kullanan bir yönetim anlayışının yasada egemen kılındığı görülecektir.

Bu yasal düzenlemelerin dışında 1980 darbesi ve YÖK yasasıyla birlikte üniversitelerdeki ilk uygulama, 1402 sayılı yasa ile yapılan, o güne dek eşi benzeri görülmemiş bir tasfiye hareketi olmuştur. Bu yasaya dayanılarak çok sayıda öğretim üyesi ve yardımcısı, üniversite çalışanı ve öğrenci "bir daha kamu görevine dönmemek" kaydıyla üniversiteden uzaklaştırılmıştı (Bu yasanın sadece üniversiteye yönelik olmadığını, tüm kamu kurumlarını hedef aldığını ve tasfiyenin oralara da uzandığını belirtmek gerekir). Tarihte ilk kez, bir yasayla üniversiteden öğrenciler tasfiye edilmiştir. Tasfiyenin yanı sıra çok sayıda öğretim elemanının "İstifa etmezsen ya da emekli olmazsan, üniversiteden atılıp yasal haklarını da yitirirsin" tehdidi ile ayrılmaya zorlandığı da artık bilinmektedir. Ayrıca, protesto amacıyla veya "Bana da sıra gelecek" korkusuyla gerçekleştirilmiş istifalar da eklendiğinde, tasfiyenin boyutları konusunda fikir yürütülebilir. "Fikir yürütülebilir" diyorum, çünkü toplam kaç kişinin bu dönemde işini yitirdiği hiçbir zaman net olarak bilinememiştir.

YÖK ile birlikte baskı, günlük yaşamın bir parçası halini almıştır. Öğretim üyeleri ile ilgili kılık-kıyafet yönetmeliği çıkartılmış ve uygulanmıştır. Sakalını kesmemek için akademik yaşamdan ayrılan biliminsanı örneği yine bu döneme aittir. Şu an için inanılması güç ama, öğretim üyelerine YÖK aracılığıyla ulusal günler ile ilgili ev ödevleri verilip, sonra bunlar diğer öğretim üyelerine anlattırılmıştır!

1981 yılından itibaren altı adet YÖK başkanı görev yapmıştır. İlk dört başkan (İhsan Doğramacı, Mehmet Sağlam, Kemal Gürüz ve Erdoğan Teziç) döneminde, üniversiteler baskı ile "yola getirilmiş", piyasaya açılmış, sermaye ile bütünleştirilmiş, Bologna Sürecine entegrasyonu ile ilgili ciddi bir yol alınmış ve "vakıf üniversiteleri" adı altında özel üniversiteler açılmıştır. Açık baskı yıllar içerisinde azalmakla birlikte, sesi daha az çıkan bir öğretim üyesi ve öğrenci profili yaratılmıştır. 2007 yılından sonraki YÖK başkanları (Yusuf Ziya Özcan ve Gökhan Çetinsaya) dönemlerinde ise, piyasacılığa ek olarak dinci gericiliğin üniversiteye yerleşmesi süreci yaşanmaktadır.

BİLİM ve GELECEK KİTAPLIĞI'NDAN

Bilimsel Devrimin Başyapıtları

Bilimsel Devrim süreci, insanoğlunun düşünce tarihinde son derece sarsıcı bir dönüşümü temsil eder. Bu kitap bilimin bilim olduğu bu sürecin en önemli durakları olan büyük yapıtları ele alıyor.

- ✓ *De Revolutionibus* / Nikola Kopernik
- ✓ *Dialogo Sopra i due Massimi Sistemi del Mondo* / Galileo Galilei
- ✓ *Discorsi e Dimostrazioni Matematiche Intorno à due Nuoue Scienze* / Galileo Galilei
- ✓ *Astronomia Nova* / Johannes Kepler
- ✓ *Traiute de la Lumiere* / Christiaan Huygens
- ✓ *Principia Mathematica Philosophiae Naturalis* / Isaac Newton
- ✓ *The Sceptical Chymist* / Robert Boyle
- ✓ *Traite Elementaire de Chimie* / Antoine Laurent Lavoisier
- ✓ *De Humani Corporis Fabrica* / Andreas Vesalius
- ✓ *Execitatio anatomica de motu cordis et saguinis in anibalibus* / William Harvey
- ✓ *Origin of Species* / Charles Darwin

www.bilimvegelecek.com.tr / bilgi@bilimvegelecek.com.tr / 0216.349 71 72

Nasıl bir üniversite alırdınız?

Serbest piyasa üstü az bilim, yanına da gözü yaşlı hizmet!

Bilim dışı uygulamalar, üniversitelerin sanki birer lise imiş gibi yönetilmeye çalışılması elbette az sayıda insanın direnişi ile karşılaşıyor. Bu direniş de ağır şekilde cezalandırılıyor. Bu noktada en önemli direnç unsuru örgütlü mücadeledir. Örgütlü olmadığımız sürece üniversitelerde gösterdiğimiz direnç ve karşı duruş ne yazık ki bu dönüşümü tersine döndürmeye yetmeyecektir.

Prof. Dr. Hasan Erol Eroğlu
Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi

Universitas magistrorum et scholarium, yani hocaların ve öğrencilerin topluluğu: Üniversite. 1988'de 430 üniversite rektörü *Magna Carta Universitatum*'un altına imzalarını atarken öncelikli olarak akademik özgürlüğün 900. yılını kutluyor ve üniversiteleri adına onu yaşatacaklarını ilan ediyorlardı. Bugüne kadar 80 farklı ülkeden 752 üniversite bu belgeyi imzaladı. İlginçtir, ülkemizden 31 üniversitenin imzasına karşılık bu meşhur belgenin altında ABD'den 21, İngiltere'den 33, Fransa'dan 24, Almanya'dan 32 üniversitenin imzası bulunuyor. Ülkemizden imza atan üniversitelerden 25'i devlet, 6'sıysa özel üniversite.

Kaz gelecek yerden tavuk esirgenmez!

Hangi belgeye imza atmışlardı bu meşhur üniversiteler hatırlayalım isterseniz: Bologna Deklarasyonu. Bin yıllık birikimi gelecek kuşaklara aktarmayı hedefleyen bu üniversiteler, öğretim ve eğitim konularında doğal çevre ve içindeki yaşam öğelerine saygılı bir sistemi garanti ediyordu. Bu yoldaki temel ilkeleri ise özerk kurumlar olarak araştırma ve öğretim çalışmalarını, tüm ekonomik ve politik güçlerden, manevi ve entelektüel yönlerden bağımsız kılacaklardı. Eğitim ve araştırma çalışmaları birbirinden ayrılmaz bir bütün olacak, temel ilkeler olan öğretim, araştırma ve olgunlaştırma öğelerinde özgürlük, hükümetler ve üniversiteler tarafından korunacaktı. Bu üniversiteler Avrupa hümanist geleneklerinin vekili olduklarını ve evrensel bilgiye ulaşma adına coğrafi ve politik sınırları tanımadıklarını beyan ediyorlardı. Bu imzaların, başlayan "Bologna Süreci" ile birlikte Avrupa Birliği içindeki tüm üniversitelerde öğrenci ve öğretim elemanı değişimini de başlatması hedefleniyor ve bu kültürel değişimin topluluğu birlikte tutmak adına büyük bir dönüşüm yaratması bekleniyordu. Peki, nasıl oldu da YÖK üniversiteleri ve onların Cumhurbaşkanı tarafından atanmış rektörleri böylesine iddialı bir belgeyi imzalamışlardı? Yanıt aslında çok basitti: "Kaz gelecek yerden tavuk esirgenmez!" Akademik özgürlük, hümanist gelenekler, özerk üniversite, tüm ekonomik ve politik güçlerden bağımsız yapıyı kimsenin taktığı yoktu aslında; kimsenin yakalarına yapışıp, "siz ne yapıyorsunuz kardeşim" demeyeceklerini bilen üniversite yönetimleri gönül rahatlığı ile attılar imzalarını.

YÖK paşası Doğramacı

12 Eylül'ün ürünü olan bugünkü üniversite yapısı ve yönetim anlayışı aslında YÖK başkanlarının kimlikleri ile de örtüşüyordu. Üniversiteleri, terörün baş sorumlularından birisi olarak gören cunta, her fırsatta hem hocalara hem de öğrencilere verip veriştiriyordu. Görevleri vatana, millete hayırlı insanlar yetiştirmek olan bu öğretim kurumlarının başlarını kaldırmadan işlerine bakmaları bekleniyor ve bunu yapmaya zaten hiç niyeti olmayanlar 1971 Cuntasının 1402 sayılı yasasının 2. maddesi değiştirilerek sıkıyönetim komutanlarının verdikleri emirlerle görevlerinden alınıyordu. 38 profesör, 25 doçent ve 10 yardımcı doçent ilk elden üniversiteden atıldılar. Gelişmeler ve atılanların özlük haklarını kaybetmeleri üzerine atılma tehdidi ile kendiliğinden istifa edenlerin kesin sayısı ise bilinmiyor. İşte bu temizlik harekâtını yapan ilk YÖK başkanı hepinizin yakından tanıdığı İhsan Doğramacı'ydı. Doğramacızade Ali Sami Paşa'nın en büyük çocuğu olan YÖK paşası Doğramacı, pek çok şeyle hatırlanır: Solcuları sevmemesi, kılık-kıyafet yönetmeli-

ği, akademik hırsızlığı (Dr. Benjamin Spock'un kitabını izinsiz çevirip kendi kitabıymış gibi yayınlamıştır), fırsatçılığı (Kamu arazilerini Meteksan ve Bilkent'e peşkeş çekmiş ve bu kuruluşların yönetiminde söz sahibi konumda olmuştur), üniversite öğrenim harçları, tüm üniversitelerdeki demir yumruk uygulamaları ve niceleri… Cuntanın karşısında o koca cüssesi ile iki büklüm eğildiği görüntüler, bir öğrenci olarak benim için de unutulmaz sahnelerdir. Düşünebiliyor musunuz, okuduğunuz üniversitenin en büyük yöneticisi yüz binlerce insanın kanına girmiş cuntanın karşısında yerlere kadar eğiliyor. Bu adam yönettiği üniversitelerde neler yapar siz tahmin edin. *Gırgır* mizah dergisinin en çok başvurulan figürü olarak yıllarca kapaklarda yer aldığını, günümüzde kendisini hâlâ büyük bir vefa örneği ile rahmetle anan pek çok bilim (!) insanı olduğunu da unutmamak da lazım.

Ve diğer YÖK başkanları…

İhsan Doğramacı, büyük bir acı içinde YÖK başkanlığını bırakıp Bilkent Üniversitesi'nin başına geçtikten sonra, yerine halen TBMM'de meclis başkanvekilliği görevini AKP adına başarı ile yürüten Prof. Dr. Mehmet Sağlam atandı. Milli Eğitim Bakanlığı dâhil olmak üzere çok çeşitli görevleri üstlenmiş olan Sağlam'ın akıllarda kalan en önemli icraatı, üniversitelerdeki dinci yapılanmadır. ABD ve İngiltere'de doktora eğitimlerini yapıp gelmiş ve bugün üniversiteleri yöneten cemaatçi kuşak onun YÖK başkanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı döneminin en büyük eseridir.

Çok değerli bir başka bilim insanı ve YÖK Başkanı ise Prof. Dr. Kemal Gürüz'dür. Mehmet Sağlam'ın milletvekili ve bakan olması ile boşalan koltuğa oturan Kemal Gürüz'ü anlatmak gerçekten güç. 28 Şubat döneminin de YÖK Başkanı olan Gürüz'ün renkli kariyeri aynı renklilikte devam ediyor. Kendisi 28 Şubat soruşturması nedeniyle halen Sincan Cezaevi'nde tutuklu olarak bulunuyor. Üniversitelerde siyasete kesinlikle izin vermeyeceğini ve ideolojilerden nefret ettiğini üzerine basa basa defalarca söyleyen sayın başkan ile ilgili çok fazla anı ve anekdot var gerçekten. Ancak, mahpus bir insanın her ne olursa olsun üzüntüsünü artırmak istemiyorum. Ergenekon soruşturması kapsamı içinde gözaltına alındığında yaptığı, "Asıl Amerikancı benim, Amerikan emperyalizmi palavradır! Dünyaya barışı ancak Amerika getirebilir." açıklamasını hatırlamakla yetinirsek hepimiz için yeterli olur umarım. Son bir hatırlatma: Despot, kural tanımaz, hoşgörü ve akademik özgürlük kavramlarından bihaber olarak gördüğüm ve düzenin (işbirlikçi burjuvazinin serbest piyasa düzeni) özenle koruduğu bu insanlar nasıl oluyor da bir takım büyük bilim insanları tarafından büyük övgülerle anılıyor aklım almıyor. Muhtemelen bende bir problem var, aynı şeyleri düşünüyorsanız bilin ki siz de problemlisiniz!

Bir geçiş dönemi ataması olarak Prof. Dr. Erdoğan Teziç, üzerinde yaptığımız tartışmaların odak noktalarından birisidir aslında. Galatasaray Lisesi ve İstanbul Hukuk Fakültesi mezunu bu anayasa hukuku uzmanı hocamız Legion d'Honneur liyakat nişanına da sahiptir. Yıkılan cumhuriyetin son kalelerinden birinin başında, en önemli kurumlardan birisinin devir teslimini gerçekleştirmiştir. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından bu göreve atanan Teziç, 2007 yılındaki cumhurbaşkanlığı değişikliği sonrasında görevi yine bir başka geçiş dönemi başkanına, yani Prof. Dr. Yusuf Ziya Özcan'a bırakmıştır. Teziç dönemi, düzene muhalif sayılan YÖK Genel Kurul üyeleri, reform çabaları, iktidarla mücadele ile geçmiş, doğal olarak bir arpa boyu yol alınamamıştır. Devralınan ağır yük, yıkılmaz yasal yapılanma, yirmi yıllık süreç içinde yerleşen yönetim anlayışı ve akademik personel yapısı ile artık devir teslim zamanı gelip çatmıştır. Bu dönem içinde gerçekleştirilen Prof. Dr. Türkan Saylan ve Prof. Dr. Alpaslan Işıklı gibi YÖK üyeliği atamaları, anı olarak baki kalan bu kubbede bir hoş seda olarak anılacaklardır.

İzninizle Prof. Dr. Yusuf Ziya Özcan'ı geçmek durumundayım (Meşhur Maliye Bakanı, şaşırtıcı kişilik Kemal Unakıtan'ın hakkında söylediği laflar nedeniyle). Kurumu devir alan esas insan elbette Prof. Dr. Gökhan Çetinsaya'dır. Manchester Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Bölümü'nden doktoralı olan Mülkiye mezunu hocamız hep tartışılan 2. Cumhuriyet'in ilk YÖK başkanı olarak tarihteki yerini şimdiden aldı.

Cunta'nın üniversiteleri

12 Eylül düzeninin kurduğu, siyasetten uzak, ideolojileri görmeyen, akademik özgürlük ve düşünce özgürlüğüne kör üniversite düzeni bu yapıyı elindeki çeşitli tehdit unsurları ile korudu ve pekiştirdi. Toplumsal düzeyde her yerde gerçekleştirilen baskının üniversite ayağı da eksik bırakılmamış ve özenle gerçek-

Nokta dergisinin YÖK'ü ve Doğramacı'yı eleştiren ünlü kapağı.

leştirilmişti. En kötü koşullarda bile insanın zorlukları aşıp bir şekilde bilgiye ve farklı düşüncelere ulaşabileceğini bilenler bu süreci olabildiğince geciktirmek, ulaşanları yalnızlaştırmak ve tecrit etmek için gereken her şeyi yaptılar. Ellerindeki silah, ne olduğu hiç anlaşılmayan ya da her derde deva "vatanı, bayrağı ve milleti ile bölünmez bir bütün devlet" ve "Atatürk Milliyetçiliği" idi. Bunları birleştirecek harç ise çok güçlüydü: İslam. Herkesin sözde Atatürkçü olduğu ve onun açtığı yolda muhasır medeniyetler seviyesine tam gaz ilerlediği bu dönemde ne Milli Mücadele'den, ne emperyalizme ve işbirlikçilerine karşı açılan bağımsızlık savaşından, ne de kulluk düzeninden bir aydınlanma devrimi ile vatandaşlığa geçiş mücadelesinden söz eden yoktu elbette. Burjuvazinin amiral gemisi TÜSİAD, gazete ilanları ile Bülent Ecevit'in bir sürü insanın ve örgütün yoğun emeği ile her şeyi göze alarak kurabildiği ilk sosyal demokrat hükümeti yıkmanın yolunu açmış ve İkinci MC Dönemi gözü kara biçimde sosyal mücadelenin tüm unsurlarına saldırmaya başlamıştı. ABD, Sovyet Bloğu'na karşı yaptığı mücadeleyi "Yeşil Kuşak"a taşımakta ve Orta Doğu'da her zaman olduğu gibi ateşten bir çember içinde ezilen halkların birbirleriyle yaptığı kanlı savaşı uzun vadeli stratejileri doğrultusunda yönlendirmekteydi. İran devrimi, bölgenin Sünnileştirilmesinin önemini bir kez daha ortaya koymuş ve bölgenin kilit ülkelerinin bu dönüşümdeki rolleri çoktan belirlenmişti. Böyle bir ortamda giderek yükselmekte olan sınıf mücadelesi ve gelişen toplumsal bilinç, hem bağımsızlık istemlerini artırıyor, hem de antiemperyalist ve antikapitalist mücadeleyi toplumların her kesimi için somut bir çözüm olarak ortaya koyuyordu.

12 Eylül ve onu hazırlayan koşullar böyle bir çevre içinde olgunlaştı. Bu darbe beklenenden çok daha ağır ve kalıcı sonuçlar doğurdu gerçekte. Başlıca hedef üniversiteler ve sendikalar idi. 680 bin kişinin bir şekilde içeri alındığı süreç vahşice ve hedef gözetmeksizin yürütüldü. İşkenceler, idamlar, sürgünler, yurtdışına kaçan binlerce insan ve onların çaresiz aileleri bu sürecin sıradan parçalarıydı artık. Üniversiteler özellikle terör yuvası olmakla suçlanmakta ve terörün kaynağı olarak gösterilmekteydi. Kenan Evren, her zaman yaptığı gibi üniversite hocalarına veryansın ediyor, meydanlarda bir yandan şikayetlerini dile getirirken bir yandan da Kuran-ı Kerim'den ayetler okumaya devam ediyordu. Bu günlere dair bir konuşma benim için unutulmazdır: Evren, tıp fakültelerindeki hocalardan, "Karaciğerin yerini bile bilmezler" diye şikâyet ediyordu. Haberlerde bu meydan konuşmasını izlerken kulaklarıma inanamamıştım. Şikâyetinin nedeni hocaların karaciğerin yerini bilmemeleri değildi; Evren'in asıl yakındığı bu kadar cahil hocaların nasıl olup da kendisinden daha fazla maaş alır duruma geldiğiydi. Sağlık Bakanı Mete Tan'ın zamanında çıkartılan Tam Gün Yasası yürürlüğe girmiş ve muayenehanecilik karşıtı ilk gerçek sosyal önlemler yasalaşmıştı. Evren bundan şikâyetçiydi aslında.

Bu sindirme operasyonun sonuçlarını pekiştirmek ve en azından uzun bir süre düzenin devamını sağlamak için başta DİSK olmak üzere tüm sosyalist sendikal hareket tırpanlandı ve üniversiteler içinde YÖK kuruldu. İşte AKP'nin bugün sahip çıktığı ve büyük bir heyecanla yönetmeye çalıştığı YÖK böyle ortaya çıktı. O nedenle atanan başkanları yukarıda sayılan insanlar oldu, o nedenle topluma bir deli gömleği giydirmek isteyen AKP düzeni en az cunta kadar sahip çıkmakta bu düzene. YÖK düzeni ve onun uygulayıcıları, ulusal ve uluslararası sermayenin işbirlikçileridirler.

Tüm dünyada kamucu politikaların kötülendiği ve serbest piyasanın yüceltildiği düzende mümkün müydü üniversitede kamucu olmak veya kamuya yönelik herhangi bir politikayı savunmak? Yiyeceğiniz damga belliydi: "Komünist, terörist!" Emperyalizmin ekonomik boyunduruğunda yüzyıl boyunca fakirlik içinde cepheden cepheye koşan bir halkın "Ulusal Kurtuluş Mücadelesi"nin önderi Mustafa Kemal'in adı artık Ulu Önder Atatürk'tü ve onun adına üniversite susturulmuş, piyasacı politikalara şakşakçılık yapar hale getirilmişti. Cuntanın ve onun ağabeyi ABD'nin, Türkiye için belirlediği politikalar, bugün içeride olan komutanların eliyle uygulanıyor her üniversiteye bir emekli subay emniyet amiri olarak atanıyordu. O zaman ulusal tam bağımsızlık için mücadele edenleri içeri atan, işkence yapan, yaşam hakkı tanımayanların kulakları çınlasın bugün. Karşı devrimi görmezden gelip onun işbirlikçisi olarak topluma zulüm etmenin sonucunu başka bir zulümle ödüyorlar şimdi.

Günümüzde durum: Medrese AŞ

Üniversitede hem hocalar hem öğrencilere uygulanan ağır baskı sonuçlarını hem erken dönemde hem de daha sonra gösterdi. Aslında bugün içinde olduğumuz durumun üniversiteler açısından kökü gerçekten de 12 Eylül üniversitelerinde yatmaktadır. Bu sessizlik, bu teslimiyet ve bu aşırı korkunun kökenleri yaşanmışlıklardan ve deneyimsizliklerden gelmektedir. Bilimin temeli diyebileceğimiz sorgulayıcı aklın her görüldüğü yerde sindiriliyor ve bastırılıyor oluşu, bilime ve akla aykırı bir hiyerarşik yapının yerleşmiş gelenek diye yaşanması, aykırılıklara hiçbir şekilde izin vermeyen hoşgörüsüz tek tipçi anlayış, sonuçlarını önce bilimsel üretimde bir kabızlık olarak ortaya çıkardı. Bu durum doçentlik sınav kriterleri, uluslararası yayın koşulu ve dil sınavı engeli ile önlenmeye çalışıldı. Kısa sürede bu engeller de aşıldı elbette. Kısa süre içinde uluslararası yayın yapmanın da kolay ve güvenilir yolları bulundu. Masa başı yayınlar, paralı dergiler ve Türkiye'nin yayın sıralamasında yükselen yeri… Bunun da bilime bir katkısının olmadığı anlaşıldı. Dil sınavı ise bambaşka bir boyutta ilerledi. Bugün ÖSYM'de yaşananların benzeri, önce dil sınavlarında ortaya çıktı. İngilizce adını söyleyemeyen insanların bir anda sınav barajlarını geçmesi önce herkesi şaşırttı. Kısa sürede anlaşıldı ki, sorular bu kişilere önceden veriliyor veya sınava başkaları sokuluyordu. Bu arkadaşlarımızın çoğunun cemaat tayfası olması ise dikkat çekici başka bir unsurdu. Olguların tekil olması nedeniyle kimse bu işin üstüne gitmeye cesaret edemese de, herkes olan bitenin farkındaydı ve bu durum göz önünde gerçekleşiyordu.

Yayın üretiminde yaşananlar bir başka alanda yeniden yaşanmaya başladı ve yaşanıyor. Artık üniversitede pek çok insan projeler sayesinde yaşamını sürdürüyor. En basitinden Avrupa Birliği projeleri, biraz daha emek ve deneyim isteyen TÜBİTAK ve DPT projeleri yeni yaşam kaynaklarımız. Projecilik tam da istenen şey günümüzde; projeni yaparsın, hem üniversitene, hem kendine, hem de yöneticilerine kazandırırsın. Özerk üniversite işte böyle olur! Kendi ekmeğini kendisi kazanan üniversite özerktir. Son YÖK yasa taslağından da bunu anlıyoruz zaten. Piyasaya teslim olmuş, onun himayesinde bir üniversite tam da düzene uygun bir eğitim-öğretim kurumu olur. Mütevelli heyetine de işadamı, vergi şampiyonu gibi kişileri aldığınızda kurguyu tamamlamış olursunuz. İş yapan, proje üreten, para kazanan üniversitede yaşar, yapamayanlara selam olsun. İş güvencesi, akademik özerklik, düşünce özgürlüğü gibi şeyler ancak piyasa koşullarını sağladıkları ölçüde varlıklarını sürdürebilirler. İçi doldurulmaya çalışılan yeni üniversite kavramı budur işte. Bu düzene karşı çıkacak, direniş gösterecek, yazının en başındaki belgeye istinaden, insanlığın evrensel değerlerini yaşatmaya ve yeniden üretmeye çalışacakların işi gerçekten zor. Çünkü bunu birlikte yapmayı göze alacak, bu yolda deneyimli, böylesi bir hayat anlayışını paylaşabileceğiniz insan sayısı az. Geçmişte özenle oluşturulan, sadece kendi çıkarlarını ve önünü görebilen öğretim elemanları yapısı ile gelişmeleri algılayıp doğru zamanda doğru tepkileri vermek zor. Özellikle taşra üniversitelerinde durum daha da kötü…

Tek çare: örgütlü mücadele

Bu süreçte söz edilen gelişmeler, bilim dışı uygulamalar, üniversitelerin sanki birer lise imiş gibi yönetilmeye çalışılması elbette az sayıda insanın direnişi ile karşılaşıyor. Bu direniş de ağır şekilde cezalandırılıyor. Örnek olsun diye bu tür itirazları ve karşı duruşları özellikle şiddetli bir şekilde cezalandırma eğilimi ne yazık ki sürüyor. Son örneklerini hep beraber yaşadığımız olayları yeniden dillendirmenin de artık bir yararı yok. Daha önce dile getirildi ve getirilmeli: bu yolda en önemli direnç unsuru örgütlü mücadeledir. Örgütlü olmadığımız sürece üniversitelerde gösterdiğimiz direnç ve karşı duruş ne yazık ki bu dönüşümü tersine döndürmeye yetmeyecektir. Bilime ve topluma hizmet ederek yaşamlarını geçiren, bu yolda hem bireysel anlamda, hem de toplumsal anlamda bir birikim oluşturan onurlu bilim insanlarının verdiği mücadele kesintisiz sürecektir. Çünkü onlar bundan başkasını zaten düşünmemişlerdi ve zorluklar karşısında geri durmayacaklardır. Bu yolda hepimiz bu insanların yanında olmalı ve örgütlü mücadeleyi desteklemeliyiz. Erdoğan'ın ve Gül'ün rektörü olduklarını ilan etmekten hiç utanmayan ve bunu büyük bir pişkinlikle açıklayanların değil, bizlerindir üniversiteler.

Cezalar, baskılar, bilim dışı uygulamalar, engellemeler, işten çıkarmalar hiçbirimizi yıldırmamalı. Tüm bunlar karşısında dayanışma içinde dik durmaya çalışmalıyız. Yol uzun, yapacak çok şey var…

Prof. Dr. Rennan Pekünlü:

‘Benim üzerimden korkutma ve sindirme politikası uygulanıyor’

Türban, Anayasa Mahkemesi, Danıştay, Yargıtay ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) tarafından verilen çok sayıda muhtelif kararlarla siyasal İslâm’ın simgesi olarak tarif edilmiş, üniversitelerde ve kamu kurumlarında kullanımı yasaklanmıştır. Bu kararlar ve dayandıkları yasalar hâlâ yürürlüktedir ve türbanın üniversitelerde kullanımı hukuki olarak hâlâ yasaktır. Kısacası kamu görevlisinin müdahale etmesi değil etmemesi suçtur.

E. Rennan Pekünlü ile söyleşi

Osman Altun

Ege Üniversitesi Astronomi ve Uzay Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Rennan Pekünlü hakkında “öğrenimi engelleme” gerekçesiyle açılan dava ve Pekünlü’nün 2 yıl 1 ay ceza alması kamuoyunda biliniyor. Yandaş medyanın yoğun karalama kampanyası ile Pekünlü hedef gösterildi. Biz de dergimizin sürekli yazarı olan Sayın Pekünlü’ye işin içyüzünü sorduk. İşte hukuksal, siyasal ve toplumsal gerçekler. Söyleşiyi İzmir Temsilcimiz Osman Altun gerçekleştirdi.

Hocam öncelikle Bilim ve Gelecek çalışanları ve okurları adına size geçmiş olsun dileklerimizi sunuyoruz. Bizler konudan öncelikle inanılırlığı herkes için son derece tartışmalı, “yandaş basın” olarak tabir edilen gazetelerden bilgi sahibi olduk. Hakkınızda bir karalama kampanyası başlatıldı ve arkasından takip edebildiğimiz kadarıyla YÖK ve adli soruşturma süreçleri gelişti. Olayın içyüzünü sizden dinlemek istiyoruz. Öncelikle basına yansıyan fotoğrafların arka planını anlatmanızı rica ediyoruz.

Prof. Pekünlü üniversitedeki odasında çalışırken.

16 Mayıs günü Ege Üniversitesi Rektörlüğünün, Hukuk Müşavirliğinin ve Güvenlik Birimlerinin izniyle olduğunu düşündüğüm bir provokasyon olayı yaşandı. O gün öğrenciler öğleden sonraki derslere girmiş, öğretim üyelerinin gelmesini beklerken ve ben de alt kattaki odada oturan doktora öğrencimle yaptığımız çalışmanın ayrıntılarını tartışmak üzere buluşmuşken, C Blok dışında ellerinde kamera ve mikrofon bulunan 2 erkek ve türbanlı öğrencileri etrafına almış onlara bir şeyler anlatırken bir kadını gördüm. Bunun üzerine C Blok kapısına gidip olanları anlamaya çalıştım. Çevrede güvenlik görevlileri yoktu. Oradaki bir öğrenciden Astronomi Bölüm sekreterini arayıp C Blok önüne gelmelerini istediğimi söylemesini rica ettim. Bu arada, Cihan Haber Ajansı muhabirleri olduklarını sonradan öğrendiğim 2 erkek kameralarını çalıştırarak binaya doğru yürümeye başladılar ve ardından da 6-7 türbanlı öğrenci ve onlara danışmanlık yapan kadın da binaya doğru gelmeye başladılar. Bu arada dersler başlamış, eğitimin huzur ve güveninin sağlanması sorumluluğu da bana düşmüştü. Kapıya yüklenen muhabirler ellerindeki mikrofonu da kapı aralığından uzatarak, “Türban yasak mı?” gibi sorular sormaya ve kapıyı iterek açmaya çalıştılar. Bu olaylara Astronomi Bölümünün birisi profesör ikisi doçent olan üç öğretim üyesi de tanık olmuşlar ve Cihan Haber Ajansı muhabirlerinin öğrencilere verdiği direktifleri duymuşlardır. Bu olaylar yaşanırken güvenlik görevlileri gelmiş, muhabirleri C Blok kapısından 15-20 m öteye uzaklaştırmışlardır. O sırada ben de kapının önüne çıkarak muhabirleri, türbanlı öğrencileri değil, görüntüledim. Basına yansıyan, beni fotoğraf çekerken gösteren fotoğraflar böyle

bir provokasyonun ürünüdür.

Fakültenin kapısında beklediğiniz, öğrenciler hakkında tutanak tuttuğunuz, fotoğraflarını çektiğiniz iddia ediliyor. Bu iddialar hakkında ne söylemek istersiniz?

Matematik ve Astronomi Bölümleri C Blok zemin kattaki 4 dersliği ortak kullanıyor. Benim hem güz hem de bahar yarıyıllarında bu dersliklerde derslerim oluyor. Ayrıca, yine zemin katta ve dersliklerin ortasındaki odalardan ikisinde YL ve doktora öğrencilerim bulunuyor. Ben hem lisans dersleri için hem de YL ve doktora öğrencilerimle yaptığımız çalışmalar nedeniyle müştekilerle sık sık karşılaşıyorum. Ancak onlar bu karşılaşmaları kendilerini beklediğim biçiminde yorumluyorlar! Ben Matematik bölümü öğrencilerine derse girmiyorum, onları sınıfa almamam söz konusu olamaz! Ayrıca sınıf içersinde türbanlı olarak bulunduklarını itiraf ediyorlar. Danıştay, Anayasa Mahkemesi, Yargıtay ve AİHM'nin yerleşik içtihatlarıyla türban üniversite yerleşkelerinde, binalarında ve dersliklerinde yasaklanmıştır.

Yalnızca FNG ve BU'nun izinlerini alarak fotoğraflarını çektim. İzin aldığıma ilişkin 3 tanığım var. 4. Asliye Ceza Mahkemesinde bu tanıklarım fotoğrafları izinli çektiğim konusunda tanıklık ettiler. Bu fotoğrafları kötü niyetle kullanmadım, Rektörlük ve Dekanlık makamına ileterek yönetimi görevlerini yapmaları için uyarmak amacıyla çektim. Çektiğim fotoğrafları görsel ve/veya yazılı basına sızdırmadım, yalnızca İlk Soruşturma Komisyonuna kanıt olarak sundum. Soruşturma Komisyonundan bu tanıklarımın dinlenmesini istemiş olmama karşın bu isteğim yerine getirilmeyerek yanlı, hukuka aykırı bir soruşturma geçirdim. Niçin fotoğraf çektiğimi geçmişte yaşadığım bir olayla açıklamak istiyorum.

7 Aralık 2001 tarihinde YÖK başkanlığına bir dilekçe sundum. Bu dilekçede, türban yasağına karşın üniversitenin her bir biriminde türbanlı öğrencilerin varlığından, Fen Fakültesi Dekanlığının aymazlığından söz ederek gerekli önlemin alınmasını talep ettim. YÖK'ten aldığım cevabi yazıda Dekanlık tarafından "türban ve diğer irticai faaliyetler konusunda büyük bir duyarlılık gösterildiği, öğrencilerin dersliklere, laboratuvarlara ve binalardaki diğer kapalı alanlara kesinlikle türbanla giremedikleri, türban yasağı konusundaki kararların bölüm başkanlıklarına, öğretim üyelerine ve öğrencilere duyurulduktan sonra bu yöndeki tutumlarının dikkatle izlendiği" söyleniyordu.

Bir bilirkişiyle veya bilirkişi heyetiyle olayı yerinde incelemeyen YÖK'ün bu yanıtı üzerine, kampüs içinde, medikososyal binası içinde, merkez kütüphane içinde, Fen fakültesinin binaları içinde yüzleri belli olmayacak şekilde çektiğim türbanlı öğrenci fotoğraflarını bu kez Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'e gönderdim. O dönem Genel Sekreter Yardımcısı sayın Bülent Serim'den gelen yanıtta, dilekçemin E.Ü. Rektörlüğüne, gereği yapılmak üzere gönderiliğini öğrendim. Yine değişen bir şey olmadı!

Yönetmelik ve Danıştay kararlarını kendilerine hatırlatmış olmam tamamen iyi niyetimden kaynaklanıyor. Geçmişte, Leyla Şahin, Z.T., H.B., N.K. üniversiteden uzaklaştırıldılar; avukat E.A. Barodan atıldı…Kendilerine bunları hatırlatmam benzer bir durumla karşılaşmamaları içindi. Anımsatmayı onlar tehdit ve zorlama olarak algılayıp yorumluyorlar.

Üniversitelerde türbanın yasaklanması sürecini kısaca özetleyebilir misiniz? Mücadelenizde hangi kanunlara, hangi mahkeme kararlarına dayanıyordunuz?

Türban, Anayasa Mahkemesi, Danıştay, Yargıtay ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) tarafından verilen çok sayıda muhtelif kararlarla siyasal İslâm'ın simgesi olarak tarif edilmiş, üniversitelerde ve kamu kurumlarında kullanımı yasaklanmıştır. Çok sayıda karar örnek verilebilir ama örneğin Anayasa Mahkemesi'nin 7.3.1989 tarihli kararında "Devlet kuruluşlarında dini inanç ve düşünce sebebiyle belli kişilere örtü veya türban örtme hakkının tanınması, Anayasanın 24ncü maddesinde belirlenen din ve vicdan hürriyeti sınırlarını aşan ve laiklik ilkesiyle tamamen çatışan bir durum arz etmektedir" denilmektedir. AİHM de yapılan itiraz üzerine 3.5.1993'de "Yüksek öğrenimi laik bir üniversitede yapmayı seçen bir öğrencinin bu üniversitenin düzenlemelerini kabul etmiş sayılacağını, laik üniversitelerin, öğrencilerin kılık kıyafetlerine ilişkin kurallar koyabileceğini, bunun din ve vicdan özgürlüğüne müdahale sayılamayacağını" söylüyor. Bu kararlar ve dayandıkları yasalar hâlâ yürürlüktedir ve türbanın üniversitelerde kullanımı hukuki olarak hâlâ yasaktır.

Bu kararların uygulanması veya uygulanmaması noktasında kamu görevlilerine herhangi bir görev düşmekte midir? Kamu görevlilerinin buna müdahale etmesi gerekmekte midir?

TCK Madde 279 açıktır: "Kamu adına soruşturma ve kovuşturmayı gerektiren bir suçun işlendiğini göreviyle bağlantılı olarak öğrenip de yetkili makamlara bildirimde bulunmayı ihmal eden veya bu hususta ge-

Gerici ve yandaş medya aşağıdaki fotoğrafla bir cadı kazanı kaynattı. Ama işin aslı başka!

cikme gösteren kamu görevlisi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır." Bülent Serim de bu konuya dikkat çekerek Odatv'deki yazısında, "Anayasal kurallar ve Anayasa Mahkemesi kararlarının bağlayıcılığı, özellikle kamu görevlileri yönünden 'gereğini yapmak' zorunluluğunu getirir. Tersini öngören yazı, genelge, yönergeler (idari işlemler), 'kanunsuz emir' kategorisine girer ve bu emirlere uyulması kamu görevlisini sorumluluktan kurtarmaz. Çünkü Anayasa'nın 137. maddesinde, 'Konusu suç teşkil eden emir, hiçbir suretle yerine getirilmez; yerine getiren kimse sorumluluktan kurtulamaz' diyor." diye yazdı. Kısacası kamu görevlisinin müdahale etmesi değil etmemesi suçtur.

Aslında bu da daha önce Türkiye mahkemelerine taşınmış, karara bağlanmış bir konu. Öğrencilerin hakkında şikâyetçi olduğu Abant İzzet Baysal Üniversitesi araştırma görevlisi Aygül Oktay, "bazı öğrencilerin şikâyette bulunmaları nedeniyle dersi terk ettiği ve yetkisi olmadığı halde başka bir derslikte bir grup öğrenciyle ders yaptığı" gerekçesiyle idari yargı tarafından uyarı cezası almış. Yargıtay 4. Hukuk Dairesi 27.06.2007 tarihinde verdiği kararda "görevini Anayasal ilkelere uygun olarak yerine getirmek isteyen davacı hakkında uyarma cezası verilmesinde hukuka ve mevzuata uyarlık görülmediği gerekçesiyle davacı hakkındaki uyarma cezasının iptaline karar verildiği anlaşılmıştır. (…) Dava konusu olaylar nedeniyle yapılan diğer idari işlemler de idari yargı kararları ile iptal olunmuştur. (…) Şu durumda davacı yararına uygun bir miktar manevi tazminata hükmedilmesi gerekir." denilmektedir. Kısacası araştırma görevlisinin Anayasal ilkelere uygun davrandığı tescil edilmiştir.

Mahkemenin hakkınızda 2 yıl 1 ay, para cezasına çevrilemeyecek veya hükmün okunmasının geri bıraktırılamayacağı bir ceza vermiş olmasının sizce nasıl bir anlamı olabilir? Mahkeme neden böyle bir ceza vermeyi tercih etmiş olabilir?

Belirttiğim gibi türban yasağıyla ilgili bütün iç ve dış hukuk yolları kapanmış, yasak kesinleşmiştir. 1990 yılında çıkarılan 2547 sayılı kanuna eklenen 17. Madde ile "Yasalara aykırı olmamak kaydıyla yükseköğretimde kılık kıyafet serbesttir" düzenlemesi yapılıyor. Anayasa Mahkemesi 1991 yılında açılan dava üzerine, 1989 yılında aynı mahkemenin verdiği kararda türbanın anayasal kurallar tarafından yasaklandığı, "kanunlara aykırı olmama" koşulundaki "kanunlar" sözcüğünün Anayasa'yı da kapsadığını belirtiyor. Dolayısıyla Anayasa değişmediğine göre türban yasağı sürmektedir.

Burada yapılmak istenen, değişen siyasal iklim sebebiyle, TCK'nın 112. Maddesindeki "cebir ya da tehdit kullanarak ya da hukuka aykırı başka bir davranışla eğitim hakkının engellenemeyeceği" yönündeki kanunu işleterek benim üzerimden korkutma ve sindirme politikası uygulamaktır. Kanunlara göre var olan türban yasağını, kamu otoritelerine gözdağı vererek fiili olarak kaldırmaktır. Bunun için benim cezaevinde yatmam gerekiyor, bunun için ceza 2 yıl 1 ay olarak verilmiştir.

Bu süreçte çalıştığınız kurum olan Ege Üniversitesi Rektörlüğü nasıl bir tutum aldı?

Öğretim üyesi arkadaşları Pekünlü'ye destek verdiler. İzmir Tabip Odası'nda yapılan bir basın açıklaması.

Ege Üniversitesi Rektörlüğü'ne savcılıktan yazı gönderilerek bana bu konuyla ilgili herhangi bir görev verilip verilmediği, türbanın Ege Üniversitesi'nde yasak olup olmadığı soruldu. Öncelikle rektör Candeğer Yılmaz'ın imzasının bulunduğu yazıda hakkımda "Astroloji ve Uzay Bilimleri Öğretim Üyesi" denilmektedir. Rektörlük yazısında "Astronomi" yazılacağına "Astroloji" yazılması, rektörlüğün ne kadar okültizmin etkisi altında olduğunun göstergesidir.

Türbanın üniversitelerde yasak olduğuna dair, YÖK, rektörlük ve dekanlık makamları tarafından yayınlanmış birçok belge bulunmaktadır. Bir örnek olması adına, eski rektör Prof. Dr. Ülkü Bayındır'a verdiğim dilekçe üzerine gelen cevabi yazıda; "Başörtülü bir öğrencinin Fakülteye alınmaması işleminin hukuka ve ilgili mevzuat hükümlerine aykırı olmadığına karar verildiğinden, başörtü takarak Üniversitemize gelen öğrenciler hakkında gerekli ve yasal işlemlerin yapılması gerektiği hususunda ısrarlı ve kararlı olduğumuz konusunda bilgilerinizi ve gereğini rica ederim" denilmektedir. Rektör bana yazdığı yazıda gereğini rica ederim derken neyi kastediyor acaba?

Oysa EÜ Rektörü Cumhuriyet Savcısı'na verdiği yanıtta "üniversitede türban yasağının titizlikle uygulanması talimatının verildiği arşivler dolusu belgelerin varlığını gizleyerek" türban yasağı diye bir yasak olmadığını söylemiştir. Bu da EÜ Rektörü'nün gerçek dışı beyanla beni yasal bir yasak yokken kafasına göre yasak koyup "eğitim hakkını engelleyerek üniversitede anarşi yaratan kanunsuz biri" gösterdiği anlamına gelmektedir. Savcı da bu beyana dayanarak davayı üniversiteden izin almadan açmıştır.

Nitekim İzmir 9. Asliye Ceza Mahkemesi, adıma açılan ikinci davanın, "dava şartı yerine getirilmeden açılmış olması" gerekçesiyle, yani EÜ tarafından lüzumu ve CMK 223/8 maddesi gereğince durdurulmasına karar verdi.

Ege Üniversitesi Rektörlüğü tarafından lüzumu muhakeme kararı verilerek açılan birinci dava ise Yargıtay'da halen görüşülmektedir.

Ütopyalar yolculuğu sürüyor, 1-7 Temmuz'da Karaburun'dayız...

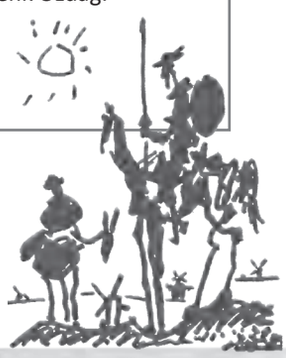
1994'te Datça'da başlayan geleneği sürdürüyoruz. Bu yıl da yine Ütopyalar Toplantımızı yapacağız. Toplantı, *Bilim ve Gelecek* Dergisi ile *Dağarcık Türkiye* adlı web sitesi çevresi işbirliği ile ortaklaşa düzenleniyor.

Konu başlıklarını duyurmuştuk. İlk üç gün yerel odaklı gündem konuları, sonrasında ise, bu yılın ana konusu olan "Yeni Ortaçağ" konuşulacak. Perşembe günü "Yeni Ortaçağ'a genel bakış", "Yeni Ortaçağ'ın yeni insanı" ele alınmaya çalışılacak. Cuma günü Yeni Ortaçağ'da ideolojik hegemonya başlığına odaklanılacak. Bu konu Yeni Ortaçağ'ın mantığı, din ve Yeni Ortaçağ'ın dinleri, Yeni Ortaçağ'da bilim ve eğitim gibi alt başlıklarda somutlaşacak. Cumartesi günü ise gerek dünya genelinde gerek Türkiye özelinde Yeni Ortaçağ'da kitle hareketleri ele alınacak. Bu ele alınış sırasında tartışmalar, özellikle millet ve milliyet konuları üzerinde dönecek. Cumartesi günü son kısa oturumda Perşembe ve Cuma'ya ait konulara ilişkin bir harmanlama yapılacak. Pazar günü ise isteyen herkesin katılımı ile bu yılki toplantının genel değerlendirilmesi yapılacak ve gelecek yıl için öneriler ele alınacak.

İlk günlerin programı neredeyse tamam. Yeni Ortaçağ başlığının programı ise şekilleniyor, katılımcılar ve konu başlıkları belirleniyor. Netleştiği ölçüde toplantı programını aşağıda sunuyoruz. Bu başlık altında sunum yapmak için isteklilerin aşağıdaki e-posta adresleri ya da telefonlar üzerinden bize ulaşmalarını rica ediyoruz. Sonraki duyurularımızda programın kesin akışı (günlere göre başlıklar ve sunum yapacak kişiler) ve olası konaklama yerleri duyurulacak.

Toplantı düzenleme kurulu üyeleri: Savaş Emek, Doç. Dr. Melih Baş, Ender Helvacıoğlu, Baha Okar, Cenk Özdağ.

Toplantı irtibat e-posta ve telefon numaraları:
İstanbul - Baha Okar e-posta: bahaokar@gmail.com; bilgi@bilimvegelecek - telefon: 0216-349 71 72
Karaburun - Savaş Emek e-posta: ysemek@ttmail.com - telefon: 0533-3543241

1 Temmuz 2013, Pazartesi
Yöre gezisi, Sergi açılışları ve kokteyl

2 Temmuz 2013, Salı - Saat: 14.00
"Köy Yoksa Geleceğimiz de Yok, Köyümüzü Geri İstiyoruz"
Oturum Başkanı: Serdar Kızık
Konuşmacılar:
Serdar Yasa (Karaburun Belediye Başkanı) /
Tunç Soyer (Seferihisar Belediye Başkanı)
"Köy, köktür ve tohumdur. Köy, hem geçmişimiz hem geleceğimizdir"
Prof. Dr. Tayfun Özkaya,
Prof. Dr. Mustafa Kaymakçı
Karaburun Köylüleri

3 Temmuz 2013, Çarşamba
"Mübadelenin Doksanıncı Yılı"
Oturum Başkanı: Suat Çağlayan
Konuşmacılar: Bilge Umar,
Yılmaz Karakoyunlu,
Kemal Anadol

Akşam programı:
"Melih Cevdet Anday'da Sözcüklerin Melodisi"
Söyleşi ve konser:
Ömer Özgeç

19. ÜTOPYALAR TOPLANTISI
1-7 TEMMUZ 2013 | YENİ ORTAÇAĞ

4-5-6 Temmuz 2013,
Perşembe-Cuma-Cumartesi

YENİ ORTAÇAĞ

- ✓ Yaşar Aksoy: Yeni orta çağda edebiyat ve sinema
- ✓ Ceyhun Balcı: Yeni orta çağda sağlık politikaları
- ✓ Cenk Özdağ: "Yeni" insanın zihinsel yapısı
- ✓ "Yeni Ortaçağ'da Eğitim" - İnteraktif söyleşi Yönlendiriciler: Dr. Ferhan Sağın, Dr. Hadi Sağın, Dr. Berna Gökengin
- ✓ Rennan Pekünlü: Yeni Ortaçağ'da bilim ve eğitim
- ✓ Ali Şimşek: Yeni Ortaçağ, Yeni Feodalizm
- ✓ Melih Baş: Yeni Ortaçağ: Bütünsel bakış (Ekonomik-Ekolojik-Toplumsal)
- ✓ Çetin Susan: Yeni Ortaçağ ve futbol

1-7 TEMMUZ 2013 | YENİ ORTAÇAĞ

Bilim mi, yoksa inanç mı?

Gökbilim, dinsel dogmalarla hep ön saflarda savaşmış, Aydınlanma Çağı'nın itici gücü olmuştur. 19. yüzyıldan sonra, dogmalarla savaş meşalesini, başka bir bilim dalı aldı: Biyolojik evrim kuramı. Artık, bilim karşıtı çevreler, eleştiri oklarını, bilimin yumuşak karnı olarak gördükleri, biyolojik evrim teorisine göndermektedirler. Yani, Galieo Galilei'nin yerini bugün, Charles Darwin almıştır.

Metin Hotinli
İÜ Fen Fakültesi Astronomi ve Uzay Bilimleri Bölümü Emekli Öğretim Üyesi

Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanı Ergün'ün, biyolojik evrim teorisini değerlendirirken; "Bir şeyin bilimsel olması, mutlak doğru olmadığının baştan kabul edilmesidir. Bilimsel teoriler, mutlak doğru sayılmazlar. Eğer mutlak doğru sayılırlarsa bilim olmaktan çıkar, inanca dönüşürler... Türkiye'nin sorunu, Darwinizm'in inanca dönüştürülmesidir." değerlendirmesi, yüz elli yıldır süregelen tartışmayı, medyamızda güncelleştirdi: Evrim mi, yaradılış mı?

Akut akıl tutulması nöbeti geçirmekte olan görsel medyamızı izlemediğimden, sadece yazılı basındaki birkaç sağduyulu yanıtı görebildim. Bu yanıtlardan biri, uluslararası üne sahip bilim adamı Sayın Celal Şengör'ün, diğeri ise, bilim tarihi ile ilgili çok değerli kitaplar yazan, gazeteci-yazar Sayın Osman Bahadır'ın.

Her iki yazarın açıklamalarına, içtenlikle katılmakla birlikte, Bakanın, bilimsel teoriler hakkında genel olarak ileri sürmüş olduğu bazı yanıltıcı savlara -konunun yabancısı olan okurlar için- yeterince açıklıkta ayrıntılı bilgi vermedikleri görülmektedir. Bunun nedeni, herhalde, günlük gazetede, bilimsel bir konuya çok fazla yer ayırmanın olanaksızlığından kaynaklanıyor. Bilimsel bir dergi, konunun iyice açıklığa kavuşabilmesi için gereken ayrıntılara yer ayırmada, sanırım daha cömert davranır. Buna güvenerek, bilimsel teorilerin tarihsel süreçteki gelişmeleri ve bugünkü modern bilimsel teorilerin hangi koşullarda değiştiklerini ve değişim sonucunda, teoriden geriye ne kaldığını, teorilere, ne derece güvenmemiz gerektiğini, bilgimin ve anlatım yeteneğimin elverdiği ölçüde, kısaca gözden geçirmeye çalışacağım.

Tarihte bildiğimiz en eski ve en uzun süre geçerliliğini korumuş olan bilimsel teoriler, kuşkusuz, Aristoteles fiziği ve kozmolojisidir. Kozmolojisi, Kopernik'in *Göksel Kürelerin Hareketi* adlı kitabının 16. yüzyıl ortalarında yayını ve büyük ölçüde, Galileo Galilei'nin çabaları ile; fiziği ise, 17. yüzyıl başlarında, o çağın elverişsiz koşullarına rağmen, gene Galilei'nin büyük bir ustalıkla gerçekleştirdiği ilginç deneyler sonucunda yıkılıncaya kadar, yaklaşık iki bin yıla yakın bir süre geçerliliğini korumuştur.

Aristoteles fiziği

Kozmolojisine ileride değinmek üzere, önce Aristoteles fiziğinin özellikleri neydi ve sonunda nasıl yıkıldı, evvela ona değinelim.

Aristoteles (MÖ 384-322), hocası Platon'un aksine, doğa olaylarını incelemede, matematiğin yararı olacağına inanmıyordu. Onun fiziği, tümüyle nitel (kalitatif) idi. Fiziksel olayları, aralarında matematiksel bağıntılar kurma gereği duymaksızın, birtakım söz cambazlığı ile açıklamaya çalışıyordu. Zaten böyle bir bağıntı elde etmek için, hiçbir deney yapmak zahmetine katlanmamıştı.

Aristoteles'e göre her şeyin bir "doğal yeri" vardı. Hareketler, bu doğal yere "kavuşmak" arzusundan kaynaklanıyordu. Örneğin, "ağır cisimler neden düşüyor?" dendiğinde, "çünkü onların doğal yerleri dünyanın merkezidir", "niçin düşerken gittikçe hızlanıyorlar?" diye sorulduğunda ise, "nasıl

Aristoteles, fiziksel olayları, aralarında matematiksel bağıntılar kurma gereği duymaksızın, birtakım söz cambazlığı ile açıklamaya çalışıyordu. (Francesco Hayez'in tablosu)

ki atlar, ahırlarına yaklaştıkça, daha hızlı koşmaya başlarlar, ağır cisimler de, doğal yerlerine yaklaştıkça, oraya bir an evvel kavuşmak arzusundadırlar", "ateş neden yükselir?" denince, "onun doğal yeri göktür" diyordu. Suya dalmış bir boru içindeki hava emilerek boşaltıldığında, suyun boru içerisinde yükselmesini ise, "doğa boşluktan nefret eder" tekerlemesi ile açıklıyordu (ta ki Torricelli 17. yüzyılda bunun gerçek nedenini açıklayana dek). Bulabildiği yegane matematiksel bağıntı, düz (basit) orantıdan ibaretti. Örneğin, "biri diğerinden iki kat daha ağır olan bir cisim, ondan iki kat daha hızlı, üç kat ağır olan üç kat hızlı düşer" gibi. Bunları da, hiçbir deney yapma zahmetine katlanmadan, "olsa olsa yöntemi" ile ileri sürüyordu.

Özetlersek, Aristoteles fiziği, erekçi ("finalist", ileriki bir amaca yönelik) ve cansız şeylerin de "arzu" ve "nefret" gibi duyguları olduğuna inanan "animist" bir kuramdı. Yani, modern anlamda bir fiziksel teori değildi ve yerine gerçek anlamda bir fiziksel teori kurulması için, önce yıkılması gerekiyordu. Galileo Galilei'nin, o zamanki olanakların yetersizliğine rağmen, büyük bir ustalıkla gerçekleştirdiği deneylerle elde etmiş olduğu matematiksel bağıntılar sonucu yıkıldı.

Klasik fizik teorileri

Klasik fizikte ise, olayların akışını, ileriki bir amaç değil, başlangıç koşullarından elde edilen verilerle kurulan diferansiyel denklemler belirler.

Yani, Aristoteles fiziği ile klasik fizik teorileri arasındaki fark, temel kavramlarda yatmaktadır. Bundan dolayı, Galilei-Newton ile gelişen klasik fizik, Aristoteles fiziğinin temelden yıkılması üzerine kurulmuştur. Oysa, modern fizikteki gelişmeler, örneğin klasik fizikten görelilik fiziğine geçiş, bir evvelki kuramın (teorinin) yıkılması ile değil, onunla elde edilmiş, deney ve gözlemler ile geçerliliğini kanıtlamış, kazanımların korunması yolu ile olmakta ve eski teori, yeni teorinin, bazı koşullarda, geçerliliğini hâlâ koruyan özel hali olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni teori, eskisini yıkmadan, onun açıklayamadığı bazı olayları da içine alarak, yerine daha kapsamlı bir kuram getirmektedir.

Fizik teorilerin, bir diğer amacı da, sadece bilinen olaylar arasında bağıntılar kurmak değil, hiç gözlenmemiş yeni olayları da öngörmektir. Aristoteles fiziği, iki bin yıl boyunca, gözlenmemiş hiçbir yeni olayın öngörüsünü yapamamış, hiçbir uygulaması da olmamıştır. Oysa, 17. yüzyıldan beri gelişen teoriler, sadece bilineni açıklamakla kalmayıp, bilinmeyen, hiç gözlemlenmemiş yeni olayların da bulunmasını, yan ürün olarak da, teknolojinin gelişmesini sağlamıştır.

Her ne kadar, görelilik teorilerinde, Newton'un "mutlak uzay" ve "mutlak zaman" kavramları terk edilip, yerine "göreceli uzay" ve "göreceli zaman" kavramlarının bileşiminden oluşan "uzay-zaman" kavramı getirilerek, temel bir kavram değişikliği yatmakta ise de, iki teori arasındaki ayrılık, ancak, ışık hızına çok yakın "relativist hız"lar veya "güçlü çekim alanlarında" kendini göstermektedir. Işık hızından çok küçük hızlar ve zayıf gravitasyon alanlarında, her iki teorinin verdiği sonuç arasındaki fark, gözlem ve deney verilerinin duyarlılık sınırlarının çok altında kalmakta ve Einstein teorisinin denklemleri, Newton mekaniğinin denklemlerine indirgenmektedir.

Aristoteles fiziği, Galileo Galilei'nin, büyük bir ustalıkla gerçekleştirdiği deneylerle elde etmiş olduğu matematiksel bağıntılar sonucu yıkıldı. Galilei'nin payına Engizisyon'da yargılanmak düştü!

Bugün, gerek gök mekaniğinde, (güneşe en yakın olan Merkür gezegeninin yörüngesindeki ufak bir uyumsuzluk hariç), gerek ise yeryüzündeki en hızlı araçları ilgilendiren problemlerde, (uzaya gönderilen araçların yörünge hesaplarının bir kısmı dahil) hâlâ Newton mekaniği geçerliliğini korumakta ve uygulanmaktadır. Çünkü, iki yüz küsur yıldan beri, en seçkin matematikçilerin, büyük bir özenle geliştirmiş oldukları bu mükemmel teorinin denklemleri, ünlü Fransız matematikçi Henri Poincaré'nin deyimi ile, daha "kullanışlıdır". Bundan dolayı, hâlâ okulların ve üniversitelerin programlarının başköşesinde saygın yerini korumaktadır. Matematiğin "kümeler teorisi" terminolojisini kullanarak, diyebiliriz ki: Newton teorisi, relativist teoriler kümesinin bir "alt kümesi"dir. İleride, görelilik teorilerini de aşan (ve şimdi ayrık konumda olan "kuantum kümesini" de içeren) yeni bir sentezin oluşması çok olasıdır. O zaman, nasıl ki, görelilik kuramları, klasik fiziğin kazanımlarını koruyarak, fiziği daha ileri bir aşamaya götürdü ise, yeni teori de; klasik fizik, görelilik kuramları ve kuantum fiziğini de (bugünkü kazanımlarını koruyarak) içine alan bir "üst küme" oluşturacaktır.

İnançların bilimden daha güvenilir olduğunu savunmaya çalışan bilim karşıtı çevrelerin iddia ettikleri gibi, bilimdeki bütün teoriler geçicidir, zamanla hepsi değişir, hiçbiri kalıcı değildir, hiçbirine sakın fazla güvenmeyin, "en hakiki mürşit, imam hurşittir" türünden savlar, gerçeği yansıtmamakta olup, aldatıcı birer safsatadan ibarettir.

Görelilik teorilerinin önemi

Günlük hayatta çok fazla uygulaması olmaması, görelilik teorilerinin pratikte hiç önemi olmadığı

anlamına gelmez. Bu olgu, sadece, Newton'dan ancak iki yüz küsur yıl sonra tasarlanma gereği duyulmuş olmasını belki açıklar. Kozmik ışınlar, hızlandırıcılardaki parçacıkların incelenmesi, astrofizik, kozmoloji gibi bugün fiziğin en faal araştırma alanlarında önemini korumaktadır. Hatta, günlük hayatı yakından ilgilendiren bir alanda bile: GPS (Global Positioning System). Ne olduğunu kısaca özetleyelim: Özel görelilik teorisinin ilginç bir öngörüsü de, ışık hızına yakın hızlara yaklaştıkça etkisi gitgide belirginleşmeye başlayan, "zamanın genleşmesi" olayıdır. Diğer taraftan, genel görelilik teorisinin bir öngörüsü de, gravitasyon (çekim) alanlarının şiddeti arttıkça, zamanın akışını yavaşlatan etkisidir. Işık hızına yakın bir hız ile hareket eden bir uzay aracındaki zaman, **yeryüzündeki gözlemciye göre**, daha yavaş geçer ("zamanın genleşmesi" olayı). Genel görelilik kuramının öngördüğü, gravitasyon alanlarının, zamanın akışını frenleyen etkisi de şöyle belirir. Örneğin bir gökdelenin bodrum katında çalışanlar için zaman, çatı katındakilere göre, daha yavaş geçer. Eğer çok uzun süre (yıllarca) bu şekilde çalışmaya devam ederlerse, bodrum kattakiler, çatı katındakilerden saniyenin çok küçük bir kesri kadar daha uzun yaşamış olacaklardır. Böyle bir deney, elbette insanlar üzerinde yapılmadı, zaten yapılması da olanaksız, çünkü insanların yaşam sürelerinin uzunluğunu veya kısalığını etkileyen o kadar çok faktör var ki, bu kadar küçük bir farkı, diğerlerinden ayırt etmek, hemen hemen olanaksızdır. Ancak, ilk kez 1960 yılında, genel görelilik kuramının bu öngörüsünü kanıtlamak üzere, Harvard Üniversitesi'nin bir kulesinin en üst katı ile en alt katında, demir (Fe) elementinin bir spektrel çizgisinin frekansı kıyaslanarak, alt kattaki frekansın üst kata göre daha düşük (daha yavaş) olduğu saptanmıştır. Dünya çevresinde dolanan yapay uydularda, görelilik kuramlarının bu etkileri şöyle görülür: Alçak yörüngelerdeki uydularda, uydunun yörünge üzerindeki büyük hızından dolayı, birinci etki, yani zamanın "genleşmesi" olayı daha baskındır. Yüksek yörüngelerde ise, uyduların yörünge hızları, alçaktakilere göre, daha düşük olduğundan (nasıl ki gezegenlerin yörünge hızları Güneş'ten uzaklaştıkça yavaşlar), zamanın "genleşmesi" etkisi azalır. Buna karşılık, Yerküre'den uzaklaştıkça, çekim alanı zayıfladığından, frenleme etkisi azalır ve zamanın akışı yeryüzüne göre daha hızlı geçer. Biraz evvel sözünü ettiğimiz yer tayininde kullanılan GPS çok duyarlı atom saatleri taşıyan bir dizi uydudan oluşur. Eğer görelilik kuramlarının zamanın akışını etkileyen öngörüleri göz önüne alınmaz ise, yapılan yer tayinlerinde, kabul edilemez sapmalar oluşur.

Bilimsel teoriler için şimdiye kadar söylediklerimiz, daha ziyade, matematikleşme süreçlerini tamamlamış olan bilimler için geçerlidir. Ancak, Bakan'ın sözleri, sadece evrim kuramını değil, bütün bilimsel teorileri içerdiğinden, bu saptamayı yapmak zorunda kaldık. Henüz bu aşamaya gelmemiş veya doğası gereği gelememiş olan bilimler, bugün, bilim karşıtı tutucu çevreler için paha biçilmez bir hedeftir. Kurbanlardan en gözde olanı ise, kuşkusuz, biyolojik evrim veya Darwin kuramıdır. Bu konuya ileride tekrar değineceğimizden, isterseniz evvela, Aristoteles kozmolojisi neydi, nasıl yıkıldı, biraz da ona değinelim.

Aristoteles kozmolojisi

Aristoteles kozmolojisi, tarihsel süreçte, fiziğinden daha önemli bir rol oynamıştır, çünkü Ortaçağ'da dinleri de büyük ölçüde etkilemiş olup, bu etki yüzyıllarca sürmüş, sonunda yıkılırken de, din-bilim çatışmalarına neden olmuştur.

Geleneksel inanca göre, gökyüzü bir kubbe gibi algılanıyor ve üzerinde birer kandil gibi asılı duran yıldızlar ile birlikte Yer'in çevresinde

İslam Dünyası, Kopernik Devrimi ile başlayan bilimdeki yeni gelişmelere yabancı kaldı. 19. yüzyıl sonu, 20.yüzyıl başlarına gelindiği sıralarda bile, Osmanlı medreselerinin durumu içler acısıdır.

bir günde döndüğü sanılıyordu. Ancak bu olayı biraz dikkatli gözleyenler, göğün tek bir kubbeden ibaret olamayacağını anlamışlardı.

"Gezegenler gökkubbe üzerinde sinekler gibi dolaşıyorlar" demiş olan Miletli Anaksimander (MÖ 610-547) ve onun öğrencisi Anaksimenes (MÖ 550-480), göğün tek bir kubbeden ibaret olamayacağına dikkat çektiler. Platon'un öğrencilerinden matematikçi Eudoksus (MÖ 406-355), İyonyalı bilginlerin bu saptamasından esinlenerek, gezegenlerin gökkubbe üzerindeki hareketlerini açıklamak üzere, yedi katlı bir kozmolojik model oluşturdu. Bu katmanlara neden gerek duyulmuştu? Bugün bize garip, anlamsız, hatta biraz da gülünç gibi gelmektedir. Oysa o zaman, bir cismin, dolanım halinde bir gök cismi bile olsa, yere düşmeden, boşlukta durabileceğine inanılmıyor, eğer bir dayanağı yok ise, yere düşeceği sanılıyordu. Soğan kabukları gibi iç içe bu katmanların, birbirlerinin görüntülerini engellememesi için de, saydam bir maddeden, gökyüzüne özel, bir çeşit kristalden oluştukları varsayılıyordu. Astronomi tarihinde bu kuram, Ortak Merkezli Kristal Küreler Kuramı (Homocentric Cristal Spheres Theory) olarak anılmaktadır.

Platon'un bir diğer öğrencisi olan Aristoteles bu modeli benimseyip, sadece gezegen hareketlerini açıklamak üzere tasarlanmış geometrik modele, metafiziksel bir içerik kazandırdı. Yere en yakın gökcismi olduğu bilinen Ay'a kadar olan kısma Ayaltı (sublunary) bölge dedi. Burası her türlü "değişiklik" ve "kötülüğün" olabileceği bir "gözyaşı vadisi", İslam geleneğine göre "süflî alem" idi. Ay ötesi "alem" ise, "saf", "değişmez", "bozulmaz" ve "ebedî", "beşinci element" den oluşan "göksel (ulvî) alem" idi. Bu modelin diğer önemli bir özelliği de, yerin bir çeşit "tavanı" sayılabilecek, sekizinci bir küre, yani gökkubbenin üstüne, bir "dokuzuncu kat" eklenmesiydi. Bu katta, bütün sistemi döndüren "kendisi hareket etmeyen ilk hareket ettirici" (Primum Mobile) bulunuyordu. İslam geleneğinde, Aristoteles'in bu dokuzuncu katına "Arş" denmektedir.

Bu "ilk hareket ettirici" neydi? Tanrı mı idi? Aristoteles, *Gökyüzü* adlı kitabında şöyle diyor: "Açıkça görülmektedir ki, Gökyüzü yaratılmamıştır ve bazı filozofların dediği gibi, yok da olamaz, ebedîdir ve ne başlangıcı, ne de sonu vardır". O halde, Aristoteles'in bu ilk hareket ettiricisinin, dinlerin "yaratıcı" Tanrısı ile bir ilgisi yoktur. Ancak ileride, Gökyüzü-Yeryüzü ikilemi üzerine kurulu hiyerarşik yapıdaki evren modeli, "ilk hareket ettirici" dinlerin Tanrısı ile özdeşleştirilip, dinsel inanç ile uyumsuz olan, yaratılmamıştır savı göz ardı edilerek, gerek Hıristiyan gerekse İslâm aleminde benimsendi, bir dinsel dogma haline geldi. Her ne kadar, yedi katman, gezegenlerin gökyüzündeki karmaşık "gezintilerini" açıklamaya yetmediği için, her bir katmana, adeta asma kat tarzında, yeni katmanlar eklendiyse de, geniş halk kitlelerinin Ortaçağ'da inandığı şey, yedi katlı gök ile dokuzuncu katın üzerinde, tahtında oturan Tanrı idi.

Hıristiyanlığın Kutsal Kitabı (Holy Bible) sadece *İncil*, daha doğrusu İncil'lerden ibaret değildir. Bir de Pentatök (yani Beş Kitap) veya Tora ile Tarihsel, Şiirsel, Bilgelik İçeren (Sapiential Books), gelecekten haber veren (Prophetical Books) diye adlandırılan kitaplardan oluşan "Eski Sözleşme" (Old Testament) vardır. Tarihsel kitapların ilki olan "Joshua'nın Kitabında", Musa'nın ölümünden sonra, Mısır'dan göç eden İbranilerin başına geçen Joshua, Güney Filistin topraklarının ele geçirilmesi için verilen savaş sırasında, "Güneş, Gabaon üzerinde dur! Ve sen Ay, Ayalon Vadisi üzerinde dur!" diye bağırdı ve "Düşman yenilinceye kadar, Güneş ve Ay hareketsiz durdular" diye bir ifade geçer. İşte, Kopernik kuramına karşı çıkanlar, "Joshua Dünyaya dur demedi ki, Güneşe dur dedi, demek ki hareket eden Dünya değil Güneştir" diyorlardı. Bugün bazı yazarlar, bütün suçu, Kilisenin, Dünya merkezli Aristoteles kozmolojisini çok fazla benimsemiş olmasında bulup, yorumlardaki esneklikten de faydalanarak, Joshua'nın aslında Dünya'nın dönüşünü durdurmuş olduğunu iddia edecek kadar konuyu saptırmışlardır. Birkaç yıl önce, Joshua'nın Dünya'yı nasıl durdurabilmiş olduğuna dair "bilimsel" bir kitap bile yayınlandı.

İncil'lere gelince, bilimi ilgilendiren pek fazla şey yoktur. Daha ziyade, İsa'nın sözlerinden, hastaları nasıl iyileştirdiği gibi "mucizelerinden" ve sonunda çarmıha geriliş çilesinden (passion) söz edilir. Kıyamet günü, "Kurtarıcı Mesih"in bulutlar üzerinde gelişi anlatılırken, "Güneş kararacak, Ay parlaklığını kaybedecek, yıldızlar gökten düşmeye başlayacaklar" gibi ifadeler, belki "kozmolojik kıyamet senaryosu" olarak algılanabilir.

Yani Hıristiyanlık, "devşirme" yolu ile yüklenmiş olduğu bu kamburu, bir dereceye kadar sırtından atmanın yolunu buldu. Giordano Bruno'nun heykeli yakılmış olduğu meydana dikildi, Galileo Galilei'ye itibarı iade edildi.

İslâmiyet ortaya çıktığı zaman, yedi katlı Aristoteles evren modeli, yaklaşık bin yıldan beri var olan ve Yunan kolonileri, özellikle İskenderiye'de odaklanan güçlü bir bilim merkezi yolu ile bütün çevreye yayılmış, çok geniş halk kitlelerine ulaşabilmiş ve zaman içerisinde, bilimsel kuramlıktan çıkıp, dinsel inanç haline dönüşmüştü. İslâmiyet doğal olarak bu kuramı benimsedi, hatta o kadar çok benimsedi ki, Tanrı bile, mealen (anlam olarak), "iki gün içinde yedi gök yarattı", "göğü yedi kat olarak yaratıp düzenledi", "gökleri direksiz yarattı, yükseltti", "göğü, yere düşmemesi için tutar", "yeryüzüne en yakın olan göğü, kandillerle donattı" benzeri, yedi kat gök ile ilgili pek çok ayet "indirdi". (1)

İslâm dini, yedi kat göğü bu kadar çok benimsediğine göre, Kopernik Devrimi ve onu izleyen süreç içerisinde yedi kat göğün tuzla buz oluşu, İslâm aleminde, Hıristiyan aleminden çok daha fazla tepki uyandırması gerekmez mi idi? Oysa, böyle bir tepki görülmedi. Nedenine gelince, ne gariptir ki Batı'da, bütün ilgisi öbür dünyaya odaklanmış ve ahrette kavuşacağı nimetlerin düşü ile ömrünü çile doldurarak geçiren insan türünün gitgide yok olarak, yaşadığı dünyayı akıl yoluyla anlamaya çalışan insanlar gelirken, İslâm aleminde bunun tam tersi bir süreç yaşanmıştır.

İlk parlak yıllarının ardından, Antik Yunan'dan aldığı bilim meşalesini, Batı'ya kaptıran İslâm alemi, akılcı düşünce ve bilimle ilişkisini kesmiş, ilgisi öbür dünyaya odaklı insan türü, gitgide toplumda egemen olmaya başlamıştır. Bunu doğal sonucu olarak, Kopernik Devrimi ile başlayan bilimdeki yeni gelişmelere yabancı kalmıştır. 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başlarına gelindiği sıralarda bile, Osmanlı medreselerinin durumu içler acısıdır.

Dr. Adnan Adıvar'ın örnek olarak verdiği, matematikçi Salih Zeki ile bir medrese hocası arasında geçen diyalog, çok ilginçtir: Salih Zeki, Newton'un elma düşerken, acaba elmayı yere düşüren gücün Ay'ı da Dünya'ya doğru çekip çekmediğini düşündüğünü söyledikten sonra, medrese hocasına "Siz ne dersiniz?" diye soruyor. Derhal şu yanıtı alıyor: "Madem ki Ay, gökte muallak (boşlukta) ve mücerret (yalın) duruyor, yani hiçbir şeye dayanmıyor, eğer yerçekiminin Ay'a kadar hükmü (geçerliliği) olsaydı, onu da kendisine doğru çekmesi gerekirdi, bu ise vaki değildir. Bu sebeple, yerçekiminin Ay'a kadar hüküm ve tesiri olmamak lazım gelir." (2)

Yani, *Principia*'nın yayınından iki yüz küsur yıl sonra bile, medrese hocasının bundan hiç haberi yoktur. Bilimi popülarize etmek için övgüye değer gayret sarf ettiği köşesinde, "Osmanlı medreseleri neden üniversiteye dönüşmedi?" diye ilginç bir soru gündeme getiren Sayın İsmet Berkan'ın kulakları çınlasın.

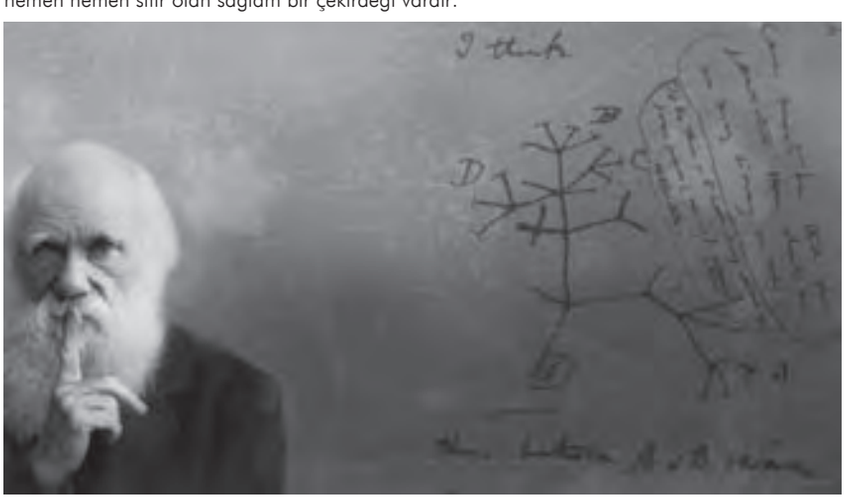
Bugün, İslâm din bilginleri, yedi kat göğün varlığını hâlâ savunmak zorunda kalıyorlar. Kimisi pervasızca, "biz yedi kat göğün birinci katındayız" derken, kimisi de, "O yedi kat gök, sizin bildiğiniz gibi değil, ne gözle görünür, ne elle tutulur, onlar manevî katlardır" türünden sözlerle, konuyu saptırmaya çalışmaktadırlar. Çünkü, biliyorlar ki, ileri sürülen dayatmalar dizisinin tek bir halkasının bile, "tanrısal" olmayıp, "insansal" olduğu anlaşılırsa, o zaman geri kalanından da kuşku duyulmaya başlanır. Ayetlerde sözü edilen "yedi kat göğün" gerçekten simgesel olduğu varsayılamaz mı? gibi bir soru akla gelebilir. Ancak, "direksiz", "sağlam bina edilmiş" ve "yere düşmemesi için tutulmakta olan" göklerden söz eden ayetlerin varlığı, bu iyimser yorumu bir hayli zorlaştırmaktadır.

Yeni savaş alanı: Biyolojik evrim kuramı

Gökbilim, dinsel dogmalarla hep ön saflarda savaşmış, Aydınlanma Çağı'nın itici gücü olmuştur.Tutucu çevreler, artık, din kitaplarının gökbilim ile ters düşen kısımlarını unutturma veya saptırma yoluna giderek, yeni bilimsel gelişmelerin, dinsel öğreti ile ne kadar örtüştüğünü gösterme çabası içerisine girdiler. Örneğin, Papa, 1951 yılında, Papalık Akademisinin bir toplantısında, Big Bang (Büyük Patlama) kuramının dinsel öğretiye uygun olduğunu açıkladı. Ülkemizde de, bazı İslâmcı yazarlar, Enbiya Suresinin 30. ayeti: "Gökler ile Yer bitişikti, biz ayırdık...hâlâ inanmıyorlar mı?" ayetini, Büyük Patlama Kuramının habercisi olarak sunma gayreti içerisine girmişlerdir. Oysa, Sümerlerden gelip, Yunan mitolojisine de girmiş olan bu efsanenin varlığını bilenler, bu gibi çabaları ancak tebessümle karşılayabilirler.

19. yüzyıldan sonra, dogmalarla savaş meşalesini, başka bir bilim dalı aldı: biyolojik evrim kuramı. Artık, bilim karşıtı çevreler, eleştiri oklarını, bilimin yumuşak karnı olarak gördükleri, biyolojik evrim teorisine göndermektedirler. Yani, Galileo Galilei'nin yerini bugün, Charles Darwin almıştır. Darwin'in çağında, genetik yasaları, mutasyonlar gibi bilinmeyen konular, teorinin bir varsayım olarak kabul ettiği, değişim mekanizmalarını irdeleme olanağı vermiyordu. Teori, bu eksiklik-

Biyolojik evrim teorisinin de, fiziksel teorilerde olduğu gibi, değiştirilmesi olasılığı hemen hemen sıfır olan sağlam bir çekirdeği vardır.

lerini, yüz elli yıllık süreç içerisinde, yeni bilgiler ışığında, tamamlamaya çalıştı. Kuşkusuz hâlâ, aydınlatılması gereken bazı konular var. Bilim çevrelerinde, evrim teorisi üzerinde çalışmalar ve tartışmalar, bugün de devam etmektedir.

Ancak bu tartışmalar, evrim kavramının temeli üzerinde değil, mekanizmaların ayrıntıları üzerine, teorinin çürütülmesi için değil, eksikliklerinin giderilmesi için yapılmaktadır.

Nobel Ödülü sahibi ünlü Fransız biyolog François Jacob şöyle diyor: "Evrim teorisinin tümünün günün birinde terk edilmesi olasılığı, hemen hemen sıfırdır. Bu teoriyi, kuşkusuz, daha mükemmelleştirmek, tamamlamak mümkündür. Ancak, temeli değiştirmenin mümkün olacağını sanmıyorum."

Yani, biyolojik evrim teorisinin de, fiziksel teorilerde olduğu gibi, değiştirilmesi olasılığı hemen hemen sıfır olan sağlam bir çekirdeği vardır. Geçen yüzyılın ortalarına kadar, biyolojik evrim, milyarlarca yıldan beri hiçbir önemli değişiklik geçirmemiş, statik, durağan bir evrende, sadece canlılar alemini ilgilendiren, tekil bir olay olarak görünüyordu. Oysa bugün, tümüyle evrim geçiren bir evrende, kozmolojik evrim sürecinin son halkası olarak, daha anlamlı bir yere oturmuş bulunuyor. Ancak, "evrim" kavramını, belirli bir hedefe doğru bilinçli bir yöneliş gibi sunarak, onu metafizik bir kavrama dönüştürme yanılgısına düşmekten de özenle kaçınmalıyız. Ne gariptir ki, bugün evrim kuramı üzerinde en ileri araştırmaların yapıldığı ABD'de, aynı zamanda evrim karşıtı, aşırı dinci çevreler de, etkinliklerini sürdürmeye devam etmektedirler.

Tutucu çevrelerin saldırılarına karşı, bilimsel gerçekleri savunmak üzere, bilim adamları da, örgütlenmeye başladılar. Berkeley Üniversitesi'nden Thomas Jukes diyor ki: "Yaradılışçılar gerçekten terörist yöntemler benimsiyorlar. Artık daha fazla onları küçümsemeye devam edemeyiz." Bu amaçla, Iowa Üniversitesi'nden Stanley Weinberg, kırk kadar eyaleti kapsayan "Evrim Teorisini Savunma Komiteleri" kurdu. Bu komiteler, evrim teorisi hakkında belgeler yayınlıyorlar, televizyonda açık oturumlar düzenliyorlar ve "yaradılışçı" tutucuların açmış oldukları davalarda, evrimi savunmak için tanıklık yapıyorlar. Bilimsel gerçekleri savunmak üzere, bilim adamlarının da örgütlenmeye başladıklarını gören tutucular, taktik değiştirerek, "Yaradılış" yerine, "Akıllı Tasarım" adı altında yeni bir safsata ortaya attılar.

Öyle görülüyor ki, yüz elli yıldır süren bu çatışma, 21. yüzyıl boyunca da süregelecektir. Ülkemizde de, bir hayli yol almış olan bu gibi tutucu akımlar, daha büyük boyutlara varmadan, dileriz ki, konunun uzmanları, halkımızı aydınlatma görevlerini daha etkin olarak yerine getirsinler.

DİPNOTLAR

1) "Yedi kat gök" ile ilgili sure ve ayetler şunlardır: Bakara (29), İsra (44), Müminun (86), Fussilet (12), Talâk (12), Mülk (3), Nuh (15), Nebe (12), Ra'd (2), Hâcc (65), Lokman (10).

2) Dr. Adnan Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, (ilk baskı 1944, 2. baskı 1969, s.246-47), Remzi Kitabevi.

‘Australopithecus sediba’ Homo cinsinin atası mıydı?

Ayaklanan ilk önderimiz ‘Yoldaş Sediba’ mı?

Au. sediba araştırmacı Lee Berger ve ekibi tarafından ilk duyurulduğunda paleoantropoloji çevresi tarafından şüphe ile karşılanmıştı, çünkü Berger Au. sediba’nın Autralopithecus cinsinden Homo cinsine evrimsel değişimde temel bir rol oynadığını iddia etmişti. Australopithecus ve Homo cinsi arasında anatomik özelliklere sahip olan bu Güney Afrikalı türün insanın soyağacındaki evrimsel yeri yeni keşifler ile daha da sağlamlaşmış görünüyor.

Ferhat Kaya
Helsinki Üni. Jeoloji ve Yerbilimleri Bölümü Evrimsel Paleontoloji Kürsüsü

Güney Afrika’daki Malapa lokalitesi insan atası fosilleri bakımından Afrika’nın en zengin lokalitelerinden biri. Bu lokalitenin bütün dünyada ünlü olmasını sağlayan ise Lee Berger ve ekibinin 2008 yılının Ağustos ayında keşfettikleri ve 2010 yılında *Science* dergisinde yayınlayarak duyurdukları *Australopithecus sediba* insan atası. 2011 yılında ise araştırmacılar aynı türe dair yeni keşifleri yine *Science* dergisinde yayınlamışlardı. *Bilim ve Gelecek* dergisinin 92. sayısında bu keşfin insan evrimi bakımından önemini yazmıştım. Bu fosil insan hakkında tekrar bir yazı yazmamın nedeni ise *Science* dergisinin geçen ay (12 Nisan 2013) 340. sayısını *Au. sediba*’ya ait yeni keşifleri ve analizleri duyuran yayınlara adamış olması. *Au. sediba* araştırmacı Lee Berger ve ekibi tarafından ilk duyurulduğunda paleoantropoloji çevresi tarafından şüphe ile karşılanmıştı, çünkü Berger *Au. sediba*’nın Autralopithecus cinsinden Homo cinsine evrimsel değişimde temel bir rol oynadığını iddia etmişti. Australopithecus ve Homo cinsi arasında anatomik özelliklere sahip olan bu Güney Afrikalı türün insanın soyağacındaki evrimsel yeri yeni keşifler ile daha da sağlamlaşmış görünüyor.

Şekil 1. *Au. sediba*’nın bulunan fosillerinden yola çıkılarak kurgulanan rekonstrüksiyonu (Berger, 2013). Sol baştan, minyon tipli bir kadın modern Homo sapiens, ortada *Au. sediba* ve sağda erkek bir şempanze. Bu karşılaştırmada *Au. sediba*’nın vücut iskeletinin şempanzeden daha çok Homo cinsine yani insana benzediğini görebilirsiniz. Özellikle kalça kemiği, kol ve bacak kemiklerinin uzunlukları ve el anatomisi insana çok benzer. Bununla birlikte göğüs kafesi insanda silindirik iken *Au. sediba*’da koni şeklinde daha farklı bir biçimde.

Daha önceki çalışmalarda vurgulanan önemli noktaları kısaca hatırlayalım. 2010 yılındaki çalışmada *Au. sediba*’nın bulunduğu tabaka ağır metallerden uranyum merkezli yapılan yaşlandırma metodu ile 1,78 ile 1,95 milyon yılları arasına tarihlendirilmişti, ancak 2011 yılında çözünürlüğü daha yüksek yaş analizleri 1,977 ve 1,98 milyon yılla-

rı arasında bir jeolojik tarihi önerdi. Malapa lokalitesinden biri yetişkin olmakla birlikte üç farklı bireye ait buluntular tanımlanmıştı. Bu buluntular yeni bir tür -*Au. sediba*- adı ile sunulmuş olsa da uluslararası paleoantropoloji camiası taksonomik durumuna temkinli yaklaşmıştı. Bu türün *Au. africanus*'un tür içi varyasyon aralığında yer alabileceği öne sürülmüştü, yani *Au. africanus*'un bir coğrafik varyasyonu olabilirdi. Ayrıca erkek bir bireye atfedilen *Au. sediba*'nın erkek mi dişi mi olduğu da tartışmalıydı. İkinci öneri ise *Au. sediba*'nın Homo cinsine ait bir tür olma ihtimali. Ünlü paleoantropologlardan Don Johanson bu fosilin Homo cinsinin bir üyesi olabileceği olasılığı üzerinde durulması gerektiğini açıklamıştı. Diğer bir sorun ise bu kadar türemiş özelliklere sahip ve Homo cinsine evrimsel olarak yakın olan tür ile birlikte herhangi bir taş alet kalıntısına rastlanmamış olması. Bilindiği gibi Homo cinsinin ürettiği düşünülen en eski taş aletler Doğu Afrika'da (Etiyopya'da) keşfedildi ve yaklaşık 2,6 milyon yıl öncesine tarihlendiriliyor. Homo cinsinin Güney Afrika'da mı yoksa Doğu Afrika'da mı ortaya çıktığı uzun süredir araştırmacılar arasında tartışılıyor. Güney Afrika'da çalışan araştırmacılar *Au. africanus*'tan türeyen bir atasal potansiyelin Homo cinsine atalık ettiğini düşünürken Doğu Afrika'da çalışanlar *Au. afarensis*'ten türeyen *Au. garhi*'nin Homo cinsine giden yolda olduğunu iddia ediyorlar.

Şekil 2. *Au. sediba*'nın göğüs kafesi rekonstrüksiyonu. Kol kemikleri üzerinde yapılan analizler beklenmedik sonuçlar veriyor. Kol kemiklerinin morfolojisi ilkin yani daha çok Australopithecus özelliklerine sahip iken ki bu özellikler onun ağaç yaşamına bağımlı olduğunu gösteriyor, bununla birlikte el tarak ve parmak kemikleri ise Homo benzeri. Göğüs kafesi ve kaburga kemiklerinin morfolojisi Homo cinsinden farklı olarak daha çok kuyruksuz büyük maymunlarınkine (şempanze ve goril) benziyor. Ayrıca omuz bölgesinin göğüs ile açısı ve üst kol kemiğinin omuzla birleşen bölgesi daha çok Australopithecuslara benziyor, yani dik yürüme esnasında Homo cinsi kadar rahat hareket edemediğini düşündürüyor.

Şekil 3. *Au. sediba*'nın MH1 ve MH2 buluntularına ait kol, kürek ve köprücük kemiklerine ait fosiller. MH1 buluntuları arasında dirsek kemiğinin, üst kol (pazı) kemiği ve köprücük kemiğinin bir parçası. MH2 buluntuları arasında ise dirsek kemikleri (ulna ve radius), üst kol (pazı kemiği), kürek kemiği, köprücük kemiği ve yine bu tür kemiklere ait parçalar gösterilmiş.
Au. sediba'ya ait boyun, sırt, bel ve kuyruk sokumu omurları bu türün Homo cinsi ile aynı sayıda omurlara sahip olduğunu kanıtlıyor. Bununla birlikte bu omurların morfolojisi *Au. sediba*'nın Homo cinsine göre daha uzun ve mekanik olarak esnek bir bele sahip olduğunu gösteriyor. *Au. sediba*'nın bacak kemikleri ise onun ne çeşit bir dik yürüme hareket biçimine sahip olduğuna dair çok özel bilgiler veriyor. Topuk, ayak tarak kemikleri, diz, kalça ve bel bölgesi onun dik yürüdüğünü kanıtlıyor, ancak Homo cinsi kadar yetenekli olmadığı da aşikar. Son buluntular Australopithecusların farklı dik yürüme biçimlerine sahip olduğunu öneriyor. Bu grup henüz ağaç yaşamına bağlı ancak belli süreler karada dik yürüyebiliyordu. Homo cinsi ise Australopithecuslardan farklı olarak daha çok yerde yaşayan ve zorunlu dik yürüme hareketine sahipti. *Bilim ve Gelecek* dergisinin 99. sayısında yayınlanan geçen yıl Etiyopya Middle Awash bölgesinde Burtele lokalitesinde keşfedilen insan atasının ayak iskeleti onun diğer Australopithecus türlerinden farklı bir dik yürüme biçimine sahip olduğunu öneriyordu. *Au. sediba*'nın özellikle alt uzuvlarının anatomisi bu türün muhtemelen Homo cinsine en yakın dik yürüme biçimine sahip olduğunu öneriyor.

Science dergisinde yayınlanan yeni çalışmalar altı ayrı önemli makaleden oluşuyor. Bunlar dişler, çene, kol ve bacak kemikleri, omurga ve göğüs kafesine ait fosil kalıntıların ayrıntılı analizlerinden oluşmakta. Dişlere ait morfolojik analizler *Au. sediba*'nın Doğu Afrikalı Australopithecus türlerinden Güney Afrikalı olan *Au. africanus*'a evrimsel olarak daha yakın olduğunu göstermekte. Aynı zamanda bazı diş özellikleri *Homo* cinsi ile benzer. Berger Güney Afrikalı Australopithecusların (*Au. africanus* ve *Au. sediba*) Doğu Afrikalılardan daha farklı bir grup oluşturduğunu ve bu grubun *Au. afarensis*'ten evrimleşmediğini düşünüyor. *Au. sediba*'ya ait çene kemiği ve kafatası üzerinde yapılan çalışmalar onun *Au. africanus* olmadığını kanıtlıyor ve bu anlamda taksonomik pozisyonunu sağlamlaştırıyor. Ayrıca çene kemiğinin özellikle erken Homo türlerininkine (*Homo habilis*, *Homo rudolfensis* ve *Homo erectus*) benzer oluşu ise onun daha türemiş bir tür olduğunu da belirginleştiriyor.

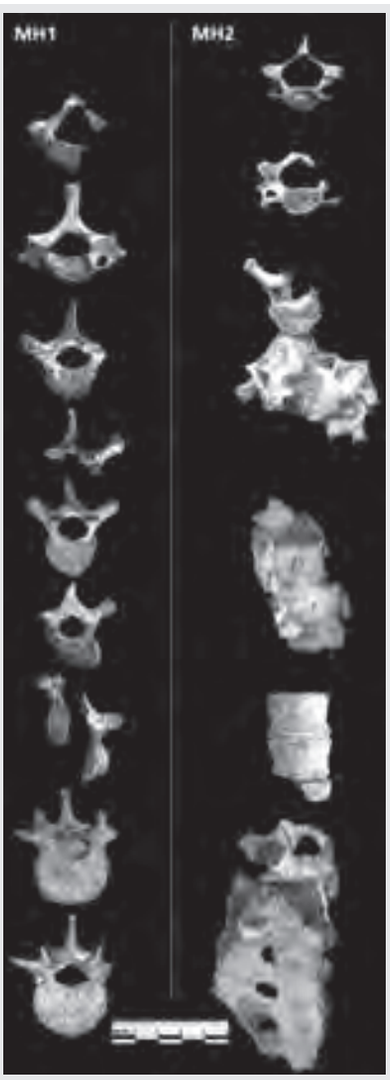
Au. garhi mi Au. sediba mı?

Au. sediba'nın Australopithecuslar ve Homo cinsi arasında evrimsel değişimde rol alan tür olduğunun iddia edilmesinden yaklaşık olarak 10 yıl önce Middle Awash (Etiyopya) lokalitesinde keşfedilen *Au. garhi*, Tim White ve ekibi tarafından *Au. afarensis* ve Homo cinsi arasında ortak morfolojik özelliklere sahip olan tür olarak aday gösterilmişti. *Au. garhi*'nin bulunduğu tabaka yaklaşık olarak 2,5 milyon yıl öncesine tarihlendirildi. Bu tarih *Au. sediba*'nın bulunduğu tabakanın yaşından 5 milyon yıl daha yaşlı. Kronolojik olarak Homo cinsine ait en eski fosil buluntusu ise 2,4 milyon yıla tarihlendirildi. Bu fosil Chameron (Kenya) lokalitesinden biliniyor. Ayrıca Etiyopya'da ünlü Hadar lokalitesinden de 2,33 milyon yıl öncesine tarihlendirilen Homo cinsine ait fosiller keşfedildi. Bu fosiller Australopithecuslardan farklı olarak daha büyük beyin hacmine ve bununla birlikte dairesel bir kafatası biçimine, daha dar azı ve küçük azı dişleri ile karakterize idiler. Moleküler genetik çalışmalar insan evriminde çene ve kafatasında bulunan çiğneme kaslarının zayıflamasına neden olan ve dolayısıyla kafatasının gelişim evrelerinde daha da büyümesine olanak sağladığı düşünülen (MYH16 geninde meydana gelen) genetik değişimin yaklaşık olarak 2,5 milyon yıl önce gerçekleştiğini önerdiler. Bu genetik değişim tam da *Au. garhi*'nin yaşadığı, Homo cinsinin ilk ortaya çıktığı ve taş alet üretiminin başladığı döneme denk geliyor.

Etiyopya lokalitesinde keşfedilen *Australopithecus garhi* kafatası.

Homo cinsinin evrimsel olarak ortaya çıkışını fosillerin morfolojik özellikleri dışında karakterize eden ikinci en önemli kanıt kültürel buluntulardır. İlk Homo türlerinin bıraktığı tek kültürel kalıntılar ise taş aletler. En eski taş alet kalıntıları 2,6 milyon yıl öncesine tarihlendirilen Gona (Etiyopya) lokalitesinden biliniyor. Ayrıca Gona lokalitesinde taş aletler ile birlikte bulunan antilop kemikleri üzerinde taş alet izlerine de rastlandı. Bu izler 2,6 milyon yıl önce Homo cinsinin üyelerinin taş alet kullanarak beslendiğini gösteriyor. Bununla birlikte 2,6 milyon yıl önce Doğu Afrika'da taş alet üreten ve bu aletleri kullanarak beslenen atalarımızın varlığına dair bilgiye sahip iken 1,9 milyon yıl öncesine tarihlendirilen Güney Afrikalı *Au. sediba*'nın Homo cinsine atalık ettiğini düşünmek için daha fazla kanıta gerek olduğunu düşünüyorum.

Şekil 4. *Au. sediba* MH1 ve MH2 buluntularının omurga ve kuyruk sokumu kemiklerine ait fosilleri. *Au. sediba* diğer Australopithecus türleri gibi 420-435 santimetreküp arasında bir kafatası hacmine sahip. Beden boyutuna göre ise uzun kolları onun ağaç yaşamından tamamen kopmadığı gösteriyor. Ancak Homo cinsi hatta *Homo erectus* ile paylaştığı -diş morfolojisi, kalça kemiği anatomisi, el morfolojisi ve kafatasında geniş alın bölgesi gibi- türemiş özellikleri onun Homo cinsine evrimsel olarak en yakın Australopithecus türü olmasını sağlıyor. Ancak bu evrimsel yakınlık onun Homo cinsinin atası olduğunu bizlere düşündürebilir mi? Hem evet hem hayır. Bu benzerliğin onun Homo cinsinin atası olduğu hipotezi dışında iki açıklaması daha olabilir. Bunlardan ilki *Au. sediba*'nın bu türemiş özelliklere Homo cinsi ile herhangi bir evrimsel etkileşimin dışında kendi yaşadığı çevresel koşullar içerisinde bağımsız olarak sahip olması, ki bunu homoplasik bir karakter durumu olarak adlandırabiliriz. İkinci açıklama ise Homo benzeri türemiş özelliklere sahip olan bu türün bir Australopithecus değil Homo cinsinin üyesi olma ihtimali.

KAYNAKLAR

1) L. Berger, 2013, "The Mosaic Nature of Australopithecus sediba". *Science* 340: 163-164.

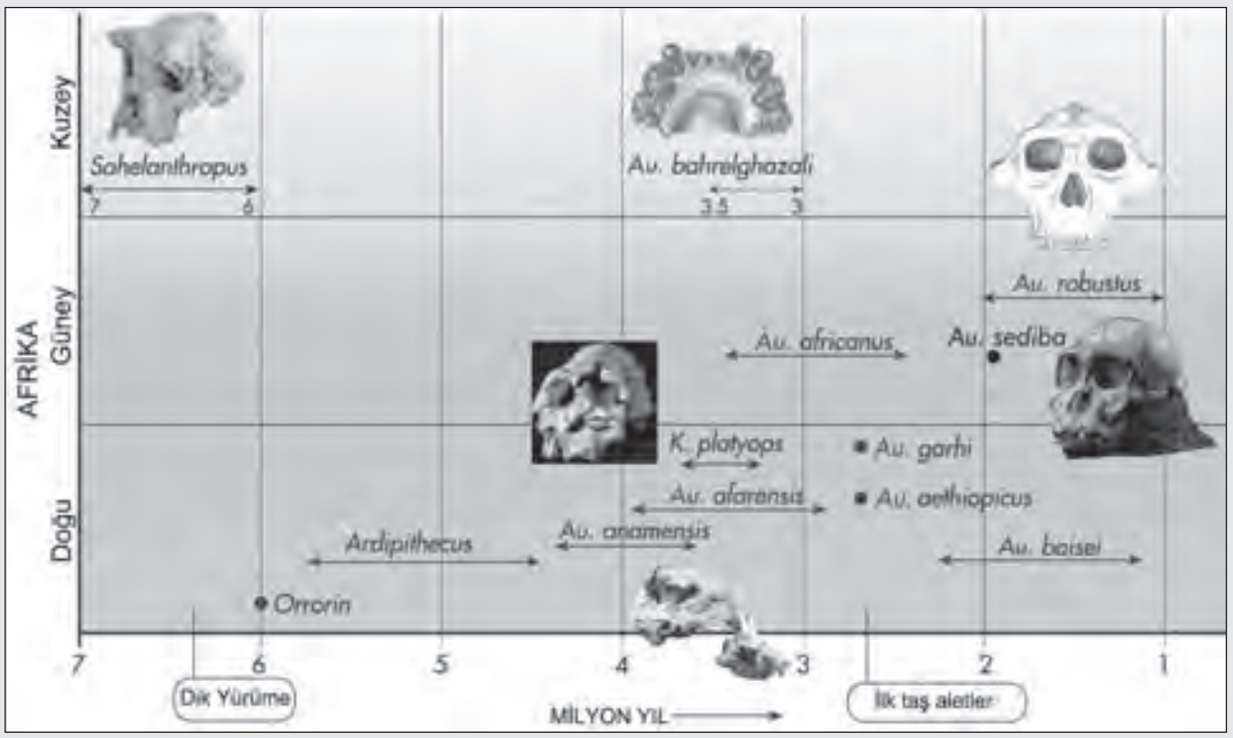
2) *Science* dergisinin *Au. sediba*'nın yeni buluntularına adanan 340. sayısında yer alan Williams et al., De Silva et al., Irish et al., Churchill et al., Ruiter et al. ve Schmid et al. yazarlarına ait ilgili makaleler.

3) Link: http://www.sciencemag.org/content/340/6129/ 163.full

***Au. sediba* hakkında -Türkçe- daha detaylı bilgi için:**

4) F. Kaya, 2011, İnsanın evrim ağacında yeni bir fosil tür: Australopithecus sediba. *Bilim ve Gelecek*, Sayı 92.

5) F. Kaya, 2012, İnsan evrimindeki önemli basamakların nedenleri: Neden dik yürüme, büyük beyin ve kılsız beden?, *Bilim ve Gelecek*, Sayı 95.

Şekil 5. Australopithecusların kronolojik ve bölgesel dağılımı. Bu şekilde sadece erken homininler ve australopithecuslar gösterildi, Homo cinsi dahil edilmedi. En erken hominin (dik yürüyen insansı) fosillerine yaklaşık olarak altı ile yedi milyon yıl arasında Kuzey ve Doğu Afrika'da rastlanıyor. 4,4 milyon yıl önce *Ardipithecus ramidus* türünden *Australopithecus anamensis* türüne evrimsel bir değişimin gerçekleştiği de genel olarak kabul görmekte. Bu dönem ilk Australopithecusların ortaya çıkışını karakterize ediyor. Australopithecuslar dik yürüme, görece küçük beyin hacmi, büyük ve güçlü çene ve buna göre küçük beden büyüklükleri ile belirginler. Birçok paleoantropolog ve arkeolog Australopithecusların taş alet üretebildiğini düşünüyor, ancak insan atası ve taş aletlerin aynı lokalitede birlikte bulunduğu dönem Homo cinsi ile başlıyor. Bu durum yani taş alet ve Australopithecuslara ait iskelet kalıntılarının birlikte bulunmayışı elbette Australopithecusların alet üretemeyeceklerini göstermiyor. Muhtemelen Australopithecuslar Homo cinsi kadar pratik ve sofistike alet üretemiyorlardı, ancak basit düzeyde bir hammaddeye fonksiyonel biçim verip kullanıyor olmalıydılar. Şekilde görüldüğü gibi özellikle üç ve bir milyon yıllar arasında Güney ve Doğu Afrika'da birden fazla tür aynı dönemde bir arada bulunuyor. Bu onların bir arada yaşadıklarının kanıtı. Şekilde yer almasa da Homo cinsinin yaklaşık olarak 2,4 milyon yıl önce ilk taş aletlerin bulunmasına paralel olarak ortaya çıktığını biliyoruz. Bu durumda Australopithecuslar sadece kendi cinsinin türleri ile değil aynı zamanda Homo cinsinin üyeleri ile de bir arada yaşıyorlardı. Bu benzer türler birbirleri ile aralarındaki yaşam savaşını minimuma indirmek için farklı beslenme biçimlerine yönelmişlerdir. Özellikle robust yani iri yapılı Australopithecuslar (*Au. aethiopicus*, *Au. bosei* ve *Au. robustus*) daha fazla sert otlarla ile beslenme uyum sağlamışlar. Bu nedenle sert otları öğütebilmek için çok büyük dişlere ve güçlü, masif çeneye sahipler. Bu özellikleri onların yüksek derecede çiğneme gücü oluşturmalarını sağlıyordu. Bu iri yapılı türlerin dişleri üzerinde yapılan microwear (mikro-aşınma) yani yedikleri yiyeceklerin dişler üzerinde bıraktığı mikro çiziklerin ve çöküklerin analizleri onların çok sert otlar ile beslendiğini gösteriyor. Diğer grup ise narin yapılı Australopithecuslar: *Au. afarensis*, *Kenyanthropus platyops*, *Au. bahrelghazali*, *Au. africanus*, *Au. sediba* ve *Au. garhi*. Bu türler daha çok omnivor (hepçil) yani hem ot hem de fırsat buldukça yüksek protein barındıran hayvansal ve böcek içeren besinler ile besleniyorlardı. Homo cinsinin üyeleri (*Homo habilis*, *Homo rudolfensis* ve *Homo erectus*) ise bütün bu türler içerisinde yerde yetenekli bir biçimde dik yürüyerek daha uzun mesafeler hareket edebilecek bir vücut anatomisine sahiptiler. Bu nedenle onlara göre daha kısa sürelerde daha uzun alanı tarayıp besin bulma şansları vardı. Ayrıca daha sofistike taş alet üretme ve kullanma yeteneğini de eklersek protein değeri yüksek besinlere ulaşmada daha başarılı olduklarını söyleyebiliriz. Şekil Craig Stanford, John Allen ve Susan Anton'un yazdığı *Biological Anthropology* (2013, 3. Baskı) kitabından değiştirilerek alınmıştır (Sayfa: 316).

İlk seks yasa(k)ları

İtalya Torino Antik Mısır Müzesi'nde bulunan MÖ 1100 yıllarına ait bir Mısır papirüsünden.

Kayıtlı tarihin en eski zamanlarından bu yana yasa koyucular, insanların cinsel hazları nasıl yaşayacaklarına dair sınırlamalar getirmeye çalışmışlar ve bunları pekiştirmek için, Mezopotamya'da sadakatsiz kadınların yavaşça kazığa oturtulmasından tutun da, ABD'de mastürbasyon yapanların kısırlaştırılmasına varıncaya kadar bir dizi denetim ve cezaya başvurmuşlardır. Tarihin her döneminde bazı cinsellik biçimleri teşvik edilirken, diğerleri amansızca cezalandırılmıştır. Bir ya da iki asır geriye veya ileriye gittiğimizde ya da bir ülke sınırını geçtiğimizde, bir toplumun zararsız eğlencesinin bir başkasının en ağır suçu olduğunu görürüz.

Eric Berkowitz
Çev. Orhan Düz

Okuyacağınız makale, Kolektif Kitap'tan Mayıs ayı içinde yayınlanacak olan Eric Berkowitz imzalı *Seks ve Ceza: Arzuyu Yargılamanın 4000 Yıllık Tarihi* adlı kitabın ilk bölümünden derlendi. Uygarlık öncesi insan topluluklarında ve antik dönem uygarlıklarında rastlanan cinsel yasaları ele alan makaleyi ilgiyle okuyacağınızı sanıyoruz.

Seks ve Ceza
Arzuyu Yargılamanın 4000 Yıllık Tarihi
Eric Berkowitz, Çev: Orhan Düz,
Kolektif Kitap, Mayıs 2013, 428 s.

Eski hukuku doğuran tarihöncesi geleneklerin tam olarak nelerden oluştuğuna dair çokça tahmin yürütülmüştür ama emin olduğumuz bir nokta var ki, o da cinsel dürtülerin bugün olduğu gibi hemen deneyimlendiği ve insanları ceza gerektiren bedensel eylemlerden alıkoyamadığıdır. Aziz Augustinus'a göre cinsel organların ısrarlı talepleri, Adem ve Havva'nın günahlarından ötürü Tanrı'nın insanlık üzerindeki lanetiydi; her seks eylemi ve düşüncesi, ilk erkekle kadının hatalarının yeni bir cezasıydı. Aynı konuya farklı bir açıdan bakan Platon da insanların sekse duyduğu yoğun arzuyu kabul edip Yasalar'da şöyle der: "Seks en azgın delilikle insan ruhunu etkiler; döl vermeye duyulan şehevi istek, azami şiddetiyle insanın içini yakar." Platon'a göre seks dürtüsü, insanın parçalanmış doğasını bütünlemek için giriştiği çılgınca bir bilinçaltı çabadır.

İlk insanlar seks dürtüsünü bu sözcüklerle ifade etmeseler de bunu kesinlikle hissediyorlardı. Eğer insanlar büyük gruplar halinde birlikte yaşayacaklarsa, bu "çılgınlığı" dizginlemek için bir şeyler yapmak gerektiğini elbette biliyorlardı. Seks dürtüsü terbiye edilip ortak ihtiyaçlara tabi kılınana kadar medeni hayat mümkün olamazdı. Erkekler için bu, kadının gizemine uyum sağlamak anlamına geliyordu. İlkel toplumlarda, erkekler doğaya nasıl huşu ve korkuyla bakıyorlarsa, kadınlara da öyle bakıyorlardı muhtemelen. İlk insanlar, ölümcül ve anlaşılmaz kuvvetleri olan doğayla sürekli savaş halindeydiler. Doğanın çekirdeği dişinin rahmiydi ve bu rahimden yeni insan yaşamı, fışkıran kanlar ve çığlıklar eşliğinde doğuyordu.

Kan bağları ve kanlı ilişkiler: İlk seks suçları

Milattan önce yaklaşık dokuz bin dolaylarına (*Homo sapiens*'in veya modern insanın ortaya çıkışından kabaca yüz seksen beş bin yıl sonra) kadar cinsel ilişkiyle hamilelik arasındaki bağlantı tespit edilememişti. Muhtemelen seks ve doğum arasın-

daki uzun süre yüzünden insanlar aradaki bağlantıyı kuramıyor ve her halükarda kadınlar kısa yetişkinlik yaşamlarının çoğunu hamile olarak ya da çocuk emzirerek geçiriyorlardı. Çocuklar anne rahminde birden ortaya çıkıyor gibiydi. Daha da anlaşılmaz ve belki de ürkütücü olanı, kadının bedeninden düzenli aralıklarla akan kandı. Kan bizzat hayattı, kaybedilmesi tehlikeli olan büyülü bir şeydi; ne var ki, kadınlar yara bere olmadığı halde günlerce oluk oluk kanıyordu ve hiç kimse bunun nedenini bilmiyordu. Tek bir husus aşikardı ki, âdet kanı sadece kadından ve kadında da insan yaşamının başladığı yerden geliyordu.

İlk cinsel yasaklar, âdet dönemlerinde kadınlarla cinsel ilişki kurmaya karşı paleolitik tabular şeklinde tezahür etmiş olabilir pekala. (Reglin "pis" farz edilen doğasına dayanan bu kurallar pek çok kültürde hâlâ mevcut.) Öte yandan, bu yasaklar hijyenden çok daha derin esaslara dayanıyor olabilirdi; belki de âdet kanının birden akması, erkeklere, üstün fiziksel güçlerine rağmen kendi başlarına insan yaşamını meydana getiremediklerini hatırlatıyordu. Kadınlar hamile olmadıkları veya emzirmedikleri zaman kanadıklarından, âdet kanı, dişinin utancının veya kısırlığın bir işareti olarak görülüyordu belki de. Kadınların âdet görürken ilişkiyi reddetmesi, büyük ihtimalle bir tedbir niteliğindeydi ve erkeklerin bilinmeyenle karşılaştıklarında hissettikleri korkutucu ilahi varlığı yatıştırmanın bir yoluydu.

İlkel toplumlar ayın belirli zamanlarında seksi yasaklayarak, seks ve üreme kaosuna bir düzen getirebildiler. Zaman geçtikçe erkeklerin kadın korkusu, düpedüz düşmanlığa dönüştü ve âdet gören kadına hem tehlikeli hem de pis gözüyle bakılmaya başlandı. Bu inanç sonraki asırlarda değişik toplumlarda daha da güçlendi. Eski Hindulara göre âdet görmek, sıfır toplamlı bir oyundu: Muayyen zamanlarında kadınlarla cinsel ilişkiye girmenin erkeklerin "gücünü, takatini ve diriliğini" azalttığı düşünülürken, âdet gören kadınlarla cinsel ilişkiye girmekten sakınmanın erkeğin bilgeliğini ve canlılığını artırdığına inanılıyordu. Babil'de bir kadının özel günlerinde dokunduğu her şeyin -ister eşya ister insan olsun- kirlendiğine inanılıyordu ve Asurlularda "âdet" sözcüğü "yaklaşılamaz" sözcüğüyle eşanlamlıydı. (1)

Hiçbir toplum, âdet korkusunu İbraniler kadar takıntı haline getirmedi. Âdet döneminde kadınların ve onların dokunduğu şeylerin temiz olmadığını buyuran *Tevrat*, bu kirliliği, "âdet gören kadınların dokundukları erkeklerin dokundukları şeyleri" de içerecek şekilde genişletti. Sözgelimi eğer bir adam, âdet dönemindeki bir kadınla "yatar" ve sonra başka bir yatakta uyursa, bu yatak kirlenir. *İncil*, aynı zamanda kadının âdet döneminin sonunda iki kumru veya güvercini adak olarak din adamına getirmesini emreder. Kuşlar kesilene kadar, kadının yaşadığı toplumdaki -kocası dahil- herkesten uzak durması gerekir. Kanama ne zaman dururs a dursun, kadınlara âdet döneminin başlamasından sonraki yedi gün dokunulmazdı. Yahudi yasasının sonraki versiyonları, kadınların on beş gün boyunca "kirli" olduğunu beyan edip onlardan kocalarının yatağına dönmeden önce bir ritüel olarak yıkanmalarını ister ve cinsel ilişkiye girmeden önce bezle kan kontrolü yapmalarını emrederdi. Bu

Babil'de bir kadının âdet günlerinde dokunduğu her şeyin -ister eşya ister insan olsun- kirlendiğine inanılıyordu.

Âdet dönemindeki kadınlarla ilgili en katı hükümler *Tevrat*'ta yer alıyordu.

yasaların ihlali, erkekler ve kadınların tutuklanmasını ve en azından teoride ölüm cezasına çarptırılmasını öngörürdü.

Âdet kanı asırlar boyunca, seks iksiri tariflerinin başlıca malzemelerinden biriydi. Ortaçağda Avrupa'nın çeşitli kültürlerinde anneler kızlarının ilk âdet kanlarını toplayıp muhafaza ederek daha sonra damatlarında arzu uyandırmak için afrodizyaklara kattılar.

15. yüzyılda Venedik'te alt sınıftan bir kız âdet kanını horoz kalbi, şarap ve unla karıştırarak, genç bir aristokratı aşktan "deliye" döndürmek için kullanmıştır. Mahkeme genç kızı ölüme mahkûm ederken, genç adam bir kurban olarak görülmüştür. *The British Medical Journal* adlı bir dergi, 1878 yılına gelindiğinde bile, domuz budunun âdet gören kadının dokunmasıyla bozulup bozulmayacağına dair kapsamlı yazılara yer vermiştir. (2)

Muhtemelen ilk resmi yasaya kaynaklık eden, tarihöncesi bir başka cinsel tabu da ensest ilişkiyi yasaklıyordu. Aile içi seksin itici olduğu herkes tarafından kabul edilse de enseste karşı koyulan kurallar o kadar basit değildir. Nispeten yakın zamana kadar insanlık tarihinin büyük bir kısmında ne şehirler vardı, ne de kasabalar. İnsanlar küçük gruplar halinde ve uzun süre başka kabilelerden insanlara rastlamadan yaşayabiliyorlardı. Bu durumda yakın akrabalar arasında üreme, tarihin her döneminde yaşanmış olsa gerek. Yine de yakın akrabalarla üremeye karşı yasaklar olmasaydı, insan DNA'sı, iklime ve atalarımızın karşılaştığı diğer zorluklara uyum sağlama gücüne asla kavuşamazdı. Yaklaşık elli bin yıl önce melez kabile toplumlarının oluşması, insanların "soydışı çiftleşmelerine" olanak tanıyarak gene-

tik yapılarını çeşitlendirmiş ve insan evriminin son evrelerine ulaşmasını mümkün kılmıştır.

Antropolog Claude Lévi-Strauss, ensest tabusunu "kültürün kendisinin kritik bir unsuru" olarak görüyordu. Nitekim antik tarihin büyük bir kısmı da onu desteklemektedir.

Sonuç olarak ensest sadece ilk değil, aynı zamanda evrensel ve "doğal" tek cinsel tabu gibi görünmektedir. Ama kimse bunu eski Hawai, Peru, Meksika ve özellikle Mısır ve Acem halklarına anlatmamıştı. Eski Mısırlılara göre ensest, insan yaşamının sadece doğal bir yanı değil, aynı zamanda en kutsal ve baki yaratılış mitlerinden birinin anahtarıdır. Söz konusu mit, yeryüzünü gökyüzünden ayıran ve milletlere diller tahsis eden ana ve fahişe tanrıça İsis mitidir. İsis, Güneş Tanrısı olan erkek kardeşi Osiris'le evlenir. Daha anne karnındayken bile ona hayran kalmıştır. Fakat Osiris, Karanlık Tanrısı olan kardeşi Set tarafından öldürülünce, İsis'le olan mükemmel birlikteliği sona erer. Set, Osiris'i lime lime keserek bütün parçalarını Mısır'ın üzerine savurur. Matem tutmaya başlayan İsis her yerde sevgilisini arar ve onun her bir parçasını bulmayı başarır, en önemli parçası hariç: Kutsal birlikteliğin simgesi olan penis. Yine de onu canlandırır ve cinsel organının bir kopyası sayesinde yeniden birleşen sevgililer bir çocuk yaparlar: Horus. Akdeniz havzasında sayısız değişik şekilde anlatılan bu hikaye, İsis'i yenilenmenin ve ölümsüzlüğün kutsal sembolü haline getirdi. Törenler sırasında Osiris dev bir fallusla temsil edildi.

Mısır firavunları, özellikle On Sekizinci Hanedanlık (MÖ 15701397) döneminde, öz veya üvey kız kardeşleri ve kızlarıyla evlenirlerdi. Burada yatan temel fikir, yabancıları soydan dışlamak ve işgallerle gelen ganimetleri kayınlarla paylaşmamaktır. Seqenenre Tao II ve Ahhotep I adlı firavunların ailelerinde olduğu gibi, (bazen yalnızca) kızların öz babalarıyla evlenmesine izin verilirdi. Öte yandan aynı sınırlamalar firavunları asla bağlamazdı. Çocuk yapacakları ikinci kraliçeleri ellerinin altında tutarlardı. Yeni krallara genellikle, bazen soyağacını epey karmaşıklaştıran, üvey kadınlar annelik ederdi.

Mısır'da ensest yalnızca toplumun üst tabakasıyla sınırlı değildi; alt tabakalarda da enseste yaygın olarak rastlanıyordu. MÖ 30'da Roma Mısır'ı işgal ettiğinde kız kardeşler genellikle öz ya da üvey erkek kardeşleriyle ve babalarıyla evleniyordu. Şehirlerde evlenilebilir kız kardeşi olan tüm genç erkeklerin üçte biri, kız kardeşiyle evleniyor ve ailenin dışından bir gelin bulmayı gerekli görmüyordu. (Arsinoe'de yaşayan erkeklerin neredeyse tamamı küçük kız kardeşiyle evliydi.) Romalılar, Mısırlıların ensest âdetlerini paylaşmadıkları gibi onları bastırmak için de çok uğraştılar ve nihayet yaklaşık üç yüzyıl sonra başarılı olabildiler.

Perslerde ise yakın akrabalarla evlilik kutlu bir şey olarak görülüyordu. MÖ 2000 ile MÖ 600 arasında ortaya çıkmış Zerdüştlük dinine mensup hükümdar, ruhban ya da sıradan her aile ensesti yaşıyordu. Hukuksal ve dinsel metinlerde bu tür birliktelikler, cennette büyük mükafat kazandıracak ve neredeyse tüm günahları silecek "mükemmel" ameller olarak övülüyordu. Eski bir kaynak şöyle demektedir:

"Kendi çocuğundan çocuk sahibi olan kişi ne kutlu kişidir… Kendi kızından peydahladığı oğlanı sevinç, hoşluk ve zevk bulur; bu oğlan aynı zamanda aynı annenin erkek kardeşi olur ve bir erkek evlatla bir anneden doğan oğlan da aynı babanın erkek kardeşi olur; bu ise çok daha büyük bir keyif, bir sevinç lütfudur… Bu aile daha kamildir; dert ve sıkıntı görmediği gibi, sevgiye gark olur."

Perslere göre ailedeki cinsel birliktelik öylesine yüceydi ki, ensest ilişki yaşayan çiftlerin salgıladığı sıvılar bile şifa gücüne sahipti. Zerdüştlüğün kutsal metinlerinin bir derlemesi olan Vendidad'dan bir pasaj cenaze levazımatçılarına, yakın akraba evliliği yapmış çiftlerin karışık idrarıyla kendilerini temizlemelerini salık verir. Diğer taraftan, erkeğin kız kardeş veya anneyle evlenmeye yönelik isteksizliği, kendine layık görülen geline başka bir koca bulma zahmetine katlansa bile, "en büyük laneti" hak eden günah olarak görülür. Akrabalarıyla evlenmeyi reddeden kadınların başınaysa daha feci şeyler gelir. Bir Zerdüştlük metninde, cehennemi ziyaret eden bir kişi, ağzının içinde ve kenarında sürünen bir yılanın verdiği acıyı sonsuza dek çekmeye mahkum edilmiş bir kadına rastlar. Ziyaretçiye şöyle söylenir: "Akraba evliliğine karşı çıkan günahkar kadının kötü ruhudur işte bu."

Mısırlılar gibi Persler de serveti elde tutmak için aile içi evliliklere başvuruyorlardı ama bu durum, -gerek antik gerekse modern dünyada çok ender görülen- böylesi birlikteliklerin niçin bu denli makbul

Eski Mısır'da ensest, insan yaşamının sadece doğal bir yanı değil, aynı zamanda en kutsal ve baki yaratılış mitlerinden birinin anahtarıdır. Ana ve fahişe tanrıça İsis, Güneş Tanrısı olan erkek kardeşi Osiris'le evlenir.

olduğunu ancak kısmen açıklamaktadır. Meseleyi tam olarak anlamak için bu toplumların dinsel pratiklerini derinlemesine araştırmak gerekir ki, bu da elinizdeki çalışmanın boyunu aşmaktadır. Fakat buradaki önemli nokta, gerçekte "ebedi" veya "doğal" seks yasalarının olmayışıdır. Bir grup için doğaya ters olan şey, başka bir grup için lütuftur. Mısırlılar ve Persler, yakın aile grupları içinde üremekten başka seçenekleri olmayan göçebeler ya da mağara sakinleri değildiler. Onlar insanlığın en payidar iki uygarlığını kurdular. Bu durumda Lévi-Strauss ensest yasağının bizzat kültür olduğunu söylerken yanılıyordu. Eşcinsellik, oral seks ve Tanrı'nın rızasına muhalif ve doğaya aykırı diye kınanan başka bir sürü seks eylemi gibi aile içi seks de bir tercih meselesiydi.

Âdet döneminde sekse ve enseste karşı tabular, neredeyse zıt yönlerde gelişti. Âdet dönemindeki kadınlarla cinsel temas kurmaya yönelik yasaklar bazı dinlerde varlığını sürdürürken, seküler hukuk tarafından umursanmadı. Talmud, bu tür eylemlere kırbaç cezasını öngörürken, hiçbir modern Batılı devlet konuya ilgi göstermemiştir. Öte yandan ensest "evrensel bir tabu" olarak varlığını sürdürerek neredeyse her yerde suç olarak kabul ediliyor. Ensest hemen hemen her Amerikan eyaletinde yirmi yıla kadar varan hapis cezasını gerektiren bir suçtur. Utah eyaletinde "üvey" kuzeniyle seks yapan birine beş yıl hapis cezası verilir. Ayrıca çoğu eyalet, ensest seksi zoraki veya üvey ya da evlat edinme ilişkilerinde olduğu gibi genetik zarar riski taşımasa bile cezalandırmaktadır. Bu ilişkilerin aynı soy içinde seks yapmaya benzemesi, suçluları toplumdan uzaklaştırmaya yetmektedir. (3)

Bakir bölge

Antik dünyada kadınların bakireliği, bir fiyatı, pazarı ve erkek sahiplerini koruyan yasaların olduğu bir metaydı. Antik Mısırlılar evlilikte kadının bakire olmasını pek önemsemeseler de, genel eğilim böyle değildi. Aslında diğer her yerde "kocasının kucağından başka hiçbir yerde soyunmamış bir bakire" veya daha az şekilsel konuşursak, "hiç erkek tanımamış" bir kadın veya en azından onun bekareti değerliydi. Bir kızın bekaretini bozmak sadece kocasının hakkıydı ve bu hakkı çiğneyen herkes şiddetle cezalandırılırdı.

Mısır, Pers ve başka bazı toplumlarda eşcinsellik, oral seks gibi Tanrı'nın rızaşına muhalif ve doğaya aykırı diye kınanan başka bir sürü seks eylemi bir tercih meselesiydi. Üstte, bir Hindu tapınağından duvar süslemesi.

Ur-Nammu döneminde nişanlı bir bakireye tecavüz etmiş bir adam ölümle cezalandırıldı. Bu ceza, kıza karşı işlenen suçtan ziyade müstakbel damadın kıza sahip olacak ilk kişi olma hakkının elinden alınmasına işaret etmektedir. Yaklaşık bin yıl sonra, Asurlular dönemine gelindiğinde yasalar daha karmaşık ve Asur geleneğine uygun şekilde, daha acımasızdı. Nişanlı kızlara tecavüzün cezası her zaman olduğu gibi ölümdü, ama yasa henüz evlilik sözü almamış kadınlara tecavüze de dikkat ediyordu artık. Böyle durumlarda kızını bakireler için öngörülen yüksek fiyata evlendirme şansını yitirmiş babaya da kefaret ödenirdi. Baba, tecavüzde bulunana dava açabilir ve eskiden bakire olan kızının başlık parasının üç katını alabilirdi; sonrasında tecavüzcüyü kızıyla evlenmeye zorlayabilir ya da kızını başka birine verebilirdi. Lekelenmiş bir kızın başlık parası "serbest piyasada" daha düşüktü ama yine de baba kârlı çıkıyordu. İşin içine tatlı bir intikam duygusu katmak için, Asurlu babalar böyle durumlarda tecavüzcünün karısını kendine köle olarak alıp istediği gibi kullanma seçeneğine de sahiptiler. Böylece bir adam bakire bir kıza tecavüz ettiğinde, iki masum kadın bundan zarar görüyordu: Belki de hayatının geri kalanını kendisine tecavüz eden adamla geçirmeye babası tarafından zorlanacak kurbanın kendisi ve tecavüzcünün, kurbanın ailesinin kin dolu çevresine teslim edilecek karısı.

Asurlu bir baba, kızı gönüllü olarak bekaretini kaybetse bile kayıp bekaretten kazanç elde edebilirdi. Bu durumda kızın sevgilisi başlık parasının üç katını ödemek zorundaydı ama kendi karısını istenildiği gibi kullanılsın diye vermesi icap etmiyordu. Onun yerine, baba öfkesini kızından çıkarmaya teşvik ediliyordu: "Baba kızına istediği gibi muamele edebilir." Bu cümle, babanın çocuklarına yapabileceklerine sınır koymadığı gibi yasal bir aşırılığı da ifade ediyordu. Her halükarda evlendikten sonra kadınlara daha iyi davranılmıyordu. Bir kocanın karısını kırbaçlayarak, döverek, saçını çekerek ve kulağını keserek cezalandırabileceğine dair apaçık yasalar ortadaydı.

Asurlulardaki bekaretin bedelini babalara ödeme sistemini Tevrat da takip etti. Yakındoğu'nun diğer her yerinde olduğu gibi saygın İbrani kızların da cinsellik için eşlerini seçme hakkı yoktu. Yalnızca fahişeler bu hakka sahipti. Eğer bakire bir kız bir erkekle her ne surette olursa olsun sevişmeye karar verdiyse, bu seçimi kalıcı addedilirdi. Bakire bir kızla hangi erkek yatarsa, kızın başlık parasını (kızın bir bakire olarak bedelini) babasına ödeyip sonra da

kızla evlenmesi şarttı. Asurlularda olduğu gibi babanın parayı alıp kızını muhtemelen daha düşük bir bedelle başka birine verme imkanı da vardı. Eğer kız zorla alıkonulmuşsa, iş biraz değişiyordu. Bu durumda kızı alıkoyan adamın yüklü miktarda para ödeyip kadınla ileride asla boşanmaksızın evlenmesi zorunluydu. Yine burada da kadının mutluluğu önemsizdi. Tecavüze uğramanın acısı, hayatının geri kalanını tecavüzcüsüyle geçirmesi ve karısı olarak onun iradesine tabi olma zorunluluğuyla katmerleniyordu.

İncil'in yasaları Asurlularınki kadar şiddetli değildi. Sözgelimi misilleme olarak diğer adamın karısına tecavüz etme cezası yoktu, ama kutsal mitoloji oldukça vahşiydi. Yaradılış Kitabı (Tekvin), Yakub'un kızı Dina'nın hikayesini anlatır. Dina evinden "çıkıp" Şekem adında komşu bir prens tarafından "alınır". Bu "alınmanın" tecavüz sonucu mu, yoksa ikna veya ikisi arasındaki bir şeyle mi olduğu konusunda metin açık değildir ama Şekem'in Dina'ya âşık olduğu ve onu evine aldıktan sonra evlenmeye karar verdiği kesindir. Ne var ki, onunla yatmadan önce ailesinin iznini almayarak korkunç bir hata işlemiştir. Evvela Yakub'un evine çaldığı bu kara leke, başka bir şey daha olmadan silinmelidir.

Şekem ve babası Hamor, ne kadar yüklü olursa olsun, kızın babasına istediği başlık parasını ödeme teklifinde bulunarak durumu düzeltmeye çalıştılar. Bu teklif normalde ailenin incinmiş gururunu ve kızın kaybolan bekaretini telafi etmeye yeterdi. Yakub'a göre de teklif makul görünüyordu ama Dina'nın erkek kardeşlerinin hıncı ancak şiddetle dindirilebilirdi. Şekem ve Hamor'a tekliflerini kabul ettiklerini söylediler ve sonra düşmanları savunmasız bir duruma düştüklerinde de saldırdılar:

Dina'nın erkek kardeşleri, Simon ve Levi, kılıçlarını kuşanıp savunmasız şehre saldırdılar ve her erkeği öldürdüler. Hamor ve Şekem'i kılıçtan geçirdiler ve Dina'yı Şekem'in evinden alıp oradan ayrıldılar. Yakub'un oğulları cesetleri soyup kız kardeşlerinin kirletildiği şehri yağmaladılar. Hayvan sürülerini, eşekleri ve şehirdeki tarlalarda kendilerine ait ne varsa alıp götürdüler. Bütün mallarını, kadınlarını ve çocuklarını yanlarında götürdüler, evlerdekileri de ganimet olarak aldılar. Oğullarının yaptıklarını duyan Yakub öfkelendi ve dahası, intikam alınmasından korktu ama Simon ile Levi'nin düşündüğü tek bir şey vardı: "[Şekem] O da kız kardeşimize fahişeymiş gibi davranmasaydı…"

Dina'nın erkek kardeşlerine göre Şekem'in şehrinin yıkılması, sakinlerinin öldürülmesi ve köle olarak alınması, kız kardeşlerinin kaybolan bekaretinin makul bedeliydi. Dina'nın akıbetinden önemsiz olduğu için söz edilmiyor. Asıl önemli olan, erkek aile fertlerinin kaybolan onuru ve onu tekrar kazanmak için yaptıklarıdır. Dina, Şekem'le kaçarak onunla gönüllü olarak sevişseydi, o zaman kötü niyetli olup olmadığı söz konusu olurdu. Şanslıydı ki, böyle bir şey olmadı.

Düğün esnasında gelini bakire olmamakla suçlayan herhangi bir İbrani erkeği, bedeli ağır bir yasal süreci başlatabilirdi. Bu durumda gelinin babasından kızının iffetini kanıtlaması istenir. Bunun üzerine baba genellikle gerdek gecesi kirlenmiş yatak çarşafını şehrin ileri gelenlerine tetkik için verir. Eğer çarşaftaki kan izleri yetersiz görülürse gelin, babasının evinin önünde taşlanarak öldürülür. Nasıl ki Şekem kendine ait olmayanı alarak hata etmişse, cinsel deneyim yaşayan gelin de kiminle nasıl seks yapacağına kendi başına karar vererek ağır bir suç işlemiştir. (Uyanık babaların kızlarını temize çıkarmak için yatak çarşafına hayvan kanı sürdüklerini tahmin etmek güç değil.) Öte yandan eğer yatak çarşafı testten geçerse, suçlamada bulunan damat şehrin ileri gelenleri tarafından dövülür ve gelinin babasına yüz gümüş şekel (İsrail parası) ödemeye mahkûm edilip gelinden boşanması yasaklanır. Yine burada da gelinin mutluluğu hiç hesaba katılmaz. Büyük olasılıkla kendinden nefret eden bir kocayla günlerini geçirmeye mahkum edilir. Ailesinin kaybolan onurunun küçük bir bedelidir bu.

Bakirelerle bakire olmayanlar arasındaki başlık parası farklılıkları göz önüne alındığında, gelinin gerdek gecesine bozulmuş olarak girdiği yönünde söylenti çıkarmanın her yerde yasadışı olmasını anlayabiliyoruz. Hammurabi'den önce gelmiş (MÖ 1900 dolayları) başka bir Sümer hükümdarı olan Lipit-Isthar'ın yasaları, böyle bir suçlama yapan erkeğin iddiasının asılsız olduğunun kanıtlanması halinde bir para cezası ödemesini öngörüyordu. Mesele kanıtlamanın nasıl yapılacağıydı. Bunun için İbraniler ve başkaları kanlı yatak çarşafını kullanıyorlardı ama bu evrensel bir test değildi. Komşu kültürler kanın her zaman kadının

Bekareti Şekem tarafından "alınan" Dina'nın erkek kardeşleri, bunun intikamını bütün şehri kılıçtan geçirerek aldılar. *Resimlendirilmiş İncil*'den bunu anlatan çizim.

ilk cinsel ilişkisinden kaynaklandığına pek de ikna olmamışlardı. Kadının seks yaptığının kesin kanıtı ya onu iş üstünde yakalamak ya da karnının gebelikle şiştiğini görmekti.

Erkek eli değmemiş bir kadınla evlenmek, neden bu kadar önemliydi? Erkeklerin, çocuklarının gerçekten kendilerine ait olduklarından emin olmak istedikleri için zinanın yasaklanmış olmasını anlamak kolay olsa da cinsel deneyim yaşamamış bir kadınla evlenmek konusunda benzeri bir gerekçe söz konusu değildir. Eğer bir kadın, evliliğinin üzerinden dokuz ay geçmeden bir çocuk doğurursa, kocasının çocuğu sahiplenmeme hakkı vardı. Fakat antik hukuk bu yönde işlemiyor, kadınların ve kızların cinsel olanaklarını engelleyerek kuralları ihlal edenleri cezalandırıyordu. Bekaret takıntısı hakkındaki açıklamalar, erkeklerin "sıkı bir bedene" duydukları arzunun yanı sıra satın aldıkları "malın" yepyeni olduğundan emin olma istekleriyle sınırlı görünmektedir. Öte yandan bekaret düşkünlüğü -pek çok kültürde günümüze kadar gelmiştir ve erkeklerin bakir olmaması asla sorun edilmemiştir- büyük olasılıkla, erkeklerin kadınları kontrol edip hakimiyet altına almalarının bir yoluydu. Bakire bir gelin almak, kocası için güç göstergesiydi ve onu evlilik öncesinde bozulmamış halde korumak, babalar ve erkek kardeşler için bir kontrol testiydi. (4)

Evliliğin hazları

Antik toplumlarda kadınlara koyulan cinsel kısıtlamalar evlilikle birlikte gevşemiyordu. Baskıcı babalar kızlarından eş olarak sadakat görevini yerine getirmeleri için kendilerini terbiye etmelerini bekliyorlardı. Her yerde evli kadınlar çok sıkı kontrol altında tutularak disipline ediliyordu. Asur yasaları, kocaların uygunsuz davranışta bulunan eşlerini dövmesine, kırbaçlamasına, sakat bırakmasına ve hatta öldürmesine izin veriyordu. Muhtemelen şehirde peçesiz dolaşmak da suç teşkil ediyordu. Yalnızca fahişeler ve köleler gibi cinsel olarak elde edilebilir kadınlar halkın arasında başlarını açabilirdi. Bunu yapan saygın bir eş, elde edilebilir olduğunu ve daha

Eski toplumlarda tecavüz genellikle ağır bir suçtu. Cezasını ise yine kadın çekiyordu.

da kötüsü, kocasının kendi üzerindeki kontrolünü yitirdiğini ima ediyor sayılır ve şiddetli cezalara maruz kalırdı.

Peçe taktığı halde başka erkeklerle ilişki kuran Asurlu evli kadınlar gibi erkekler de büyük risk alıyordu. Akrabası olmayan bir kadınla "seyahat eden" erkek, kadının kocasına para ödemeli ve kadını cinsel bir amaçla yanına almadığını kanıtlamalıydı; bunun yollarından biri de atıldığı coşkun akan nehirden kurtulmayı başarmasıydı. Saray üyeleri de yasaklardan muaf değildi. Saraydan bir kadınla bir erkeğin başka kimse olmadan yan yana durması bile büyük bir suçtu. Eğer başka bir saraylı kadın bu birlikteliği görüp de hemen bildirmezse, fırına atılarak cezalandırılırdı.

Hammurabi yasaları da kadınların hayatını aynı ölçüde tehlikeli kılıyordu. "Kendini sakınmayan", evden izinsiz ayrılan ya da kocalarını küçük düşürecek şekilde davranan evli kadınlar boğularak öldürülüyordu. Bu ceza iki amaca hizmet ediyordu: hem baş belası bir kadını ortadan kaldırıyor hem de erkeğin namusunu temizliyordu. Eğer bir kadın kocasının malını çalacak veya halkın içinde ona çamur atacak kadar terbiyesizse, adam onu evden kovma ya da intikam duygusuyla yeniden evlenerek, eski karısını da yanında köle olarak tutma seçeneklerine sahipti.

Bu yasaların temel amacı, kadının zina işliyor izlenimi vermesini bile önlemekti. Aslında antik dönemde yasa koyucuları hiçbir şey kadınların aldatmasından daha fazla uğraştırmıyordu ve çok az suç zina kadar ağır cezalarla sonuçlanıyordu. İbranileri istisna tutarsak -ki Yahudi hukuku kadınlara karşı da çok sertti- evlilikdışı cinsel ilişkide bulunan erkekler asla ceza riskiyle karşı karşıya değildi. Evli Yahudi erkeklere başka kadınlarla cinsel ilişkiye girmesinler diye yasal olarak gözdağı veriliyordu ama asla eşleriyle aynı derecede cezalandırılmadıkları gibi antik İbrani toplumunda fuhuş yaygındı. Ayrıca erkeklerin birden çok kadınla evlenmelerine ve metres edinmelerine de izin veriliyordu.

Yakındoğu'da evlilikdışı ilişki yaşayan kadınlar ya ölüm cezasına çarptırılıyor ya da önce acı çektirilip sonra öldürülüyordu ve bu cezalar hiç sorgulanmıyordu. Asıl hukuksal meseleler cezanın ne zaman ve kim tarafından uygulanacağıyla ilgiliydi. Karısının sadakatsizlik gösterdiğini öğrenen bir koca, kiralık katil mi tutmalıydı, yoksa infazı devlet mi gerçekleştirmeliydi? Adamın karısını veya az bir ihtimal de olsa, karısının sevgilisini affetmesine izin verilmeli miydi? Onun kararı nihai miydi? MÖ yaklaşık 1770 dolaylarına denk gelen Sümerli Eshnunna krallığında affetmeye izin verilmiyordu. "[Bir eş] başka bir erkeğin kucağında ya-

Eshnunna döneminde Sümer'de zinaya af yoktu. Üstte o dönemden Sümer heykelleri.

kalandığı gün yaşatılmamalı, öldürülmelidir." Sonraki Mezopotamya kültürleri, kocaların kafasına göre hareket eden eşlerini öldürmeyip affetmelerine -eşlerinin sevgililerini de affetme koşuluyla- izin verdi. Diğer durumlarda kralların kocanın kararını kabul etmeyip değiştirme gücü vardı: günahkâr çifti kocanın öldürme isteğine rağmen affedebiliyor ya da tam tersini yapabiliyordu.

Zina cezaları biraz gelişmiş gibi görünse de, cezalar çoğunlukla, en azından kadınlar için hâlâ ağırdı. Dört bin yıl önce Mezopotamya'da yaşanan bir vakada, Irra-malik adında bir adam evine geldiğinde karısı İştar-ummi'yi başka bir adamla sevişirken bulur. Irra-malik oracıkta şiddete başvurmak yerine aklını başına toplar, İştar-ummi ve sevgilisini iple yatağa bağlayarak dava için meclise sürükler.

Her ne kadar bu vakanın kaydında fazla ayrıntıya yer verilmese de meclis, önünde duran manzarayı -yatağa kıskıvrak bağlanmış iki sevgili- zinanın gerçekleştiğine dair kanıt olarak değerlendirir. Bu durum İştar-ummi'nin kaderini belirlemeye yeter. Öte yandan Irra-malik karısını daha fazlasıyla suçlamaya karar verir. Kilerden ekin çalmakla (herhalde sevgilisine hediye olarak vermek için) ve susam yağı kavanozunu açıp hırsızlığını örtbas etmek için tekrar bir bezle kapatmakla suçlar. Bu ilave suçlar zinanın yanında önemsiz kalsa da kadının suçunun önemli bir kısmını oluşturur. Kötü eşler sadece sevgili edinmekle kalmıyor, kocalarının kaynaklarını da ziyan ediyorlardı.

İştar-ummi'nin hayatı zalim bir sona doğru gidiyordu ama çekebileceği eziyet düşünülünce, ölüm onun için daha iyi görünüyordu. Meclis, önce cinsel organının çevresindeki kılların tıraşlanmasına karar verdi. Bunun, onu aşağılamak için mi, yoksa ömür boyu sürecek köleliğe hazırlamak için mi yapıldığını bilmiyoruz. Muhtemelen Irra-malik'in evinde, ona ve yeni eşlerine hizmet etmek üzere kölelik mertebesine düşürüldü. Öte yandan öncesinde, kadının burnunun bir okla delinmesine ve eşek gibi rezilce şehirde dolaştırılmasına karar verildi. Sevgilisinin akıbeti ise meçhul, ama kadın öldürülmediğine göre muhtemelen adam da öldürülmemiştir. (5)

Kocaları sevgili edindiğinde eşlerinin şikayet etme hakları yoktu -cinsel ilişkiye girme konusunda tamamen reddedilmedikleri veya toplum içinde aşağılanmadıkları sürece. Bu durumlarda bile, en azından Babil'de, kocalarını boşamaya yeltenebilirlerdi ama bu da riskli bir adımdı; mahkeme kadının cinsel davranışlarını da masaya yatırıyordu ve davada zina yaptıkları tespit edilirse, kadınlar ölmeleri için nehre atılıyordu. Bu riskler hesaba katıldığında kocalarının yanlış davranışlarını sineye çekmek, eşleri için acı olsa da daha güvenliydi.

Kadınlar kesin kanıt olmadan zinayla suçlandığında da nehre atılmaları gündeme gelebiliyordu. "Nehir sınavı" diye bilinen işkenceyle, kadınlar suya atılarak haklarındaki iddiayı temizleyebiliyorlardı: Eğer hayatta kalırlarsa, masum oldukları ilan ediliyordu; boğulurlarsa da suçlu olduklarına hükmediliyordu. Her iki durumda da mesele karara bağlanmış oluyordu.

Asurlu evli bir kadının ilişkiye girmek için evine davet ettiği adamı, kadının kocası istediği gibi cezalandırabilirdi. Sevgili her zaman olmasa da genellikle sıvışıp giderdi. Eğer adam ilişkiye girdiği kadının evli olduğunu biliyorsa, her ikisi de ölümle cezalandırılırdı. Mahkemeler için sorun, kimin neyi bildiği ve ne zaman bildiğiydi; özellikle de herkesin hikayesi akla yatkınsa. Asurlular da hakkında karar verilmesi güç bir vakayı çözmek için nehir sınavına başvuruyordu. Yatak arkadaşının evli olduğunu bilmediğinde ısrar eden veya birlikte olmadıklarını iddia eden adam nehre atılarak sınanıyordu. Eğer nehirden sağ çıkarsa masum olduğuna karar veriliyor ve kocaya kefaret ödüyordu. Şayet suçlanan adam boğulursa, mesele onun için her halükarda kapanmış oluyordu. Bu noktada kadının akıbeti kocasının kararına bağlıydı.

Asurlularda çetrefil bir seks vakası yaşandı: Kocasını terk eden bir kadın, başka bir adamın evine gidip ev sahibinin karısıyla birlikte birkaç gece kaldı. Kocası, kaçan kadının izini buldu. Bu noktada karısını evine alıp keyfine göre cezalandırma ve sakat bırakma hakkına sahipti. Kaçan kadına kol kanat geren kadınınsa sadakatsiz bir kadına yataklık ettiğinin bilindiği farz ediliyordu ve kulaklarının kesilmesiyle cezalandırılacaktı. Misafirinin evli olduğunu bildiğinin kanıtlanması halinde erkek ev sahibi, büyük bir para cezası ödemek zorundaydı. Eğer hiç kimse ona inanmazsa, nehir sınavına tabi tutulacaktı.

Binlerce yıl sonra bile bu davanın ilgi çekici ayrıntılarını hayal gücümüze bırakmak durumundayız. Kadın kocasını niye terk etti? Onu ye-

ni eve getiren şey neydi? Ev sahibi adamla seks yapmak mı istiyordu, yoksa onun karısına mı sığınmıştı? Bu soruların her biri bize ne kadar önemli görünse de Asur adaleti için önemsizdi. Hukuk gereği kocalar kadınlarına sahiptiler ve onlara istedikleri gibi davranma özgürlükleri vardı. Tek mesele, kaçan kadının kocasının zedelenen onurunu tamir etmenin bir yolunun olup olmadığıydı.

Kocaların zina yapan eşlerine şiddette bulunma özgürlüğü, Yeni ve Geç Babil dönemlerinde (yaklaşık MÖ 7. yüzyıldan 6. yüzyıla kadar) yavaş yavaş ortadan kalktı. O zamanlar sevgili edinen kadınlara verilecek cezalar genellikle evlilik anlaşmalarında belirtilirdi. Günümüze kadar gelmiş çeşitli anlaşmalar kabaca çevirdiğimizde şu anlama gelecek bir cümleyi içermektedir: "Başka bir adamla birlikte olduğu saptanan [kadın] demir hançerle öldürülür." Hukuk uzun zamandan beri kocalara zina yapan eşlerini öldürme hakkı verdiği halde, böyle bir cümlenin evlilik anlaşmalarına neden konulduğu asıl sorulması gereken sorudur. Anlaşmalar genç gelinlere, ihanet etmeleri durumunda onları bekleyen cezayı mı hatırlatıyordu sadece? Ama daha iyi bir yorum şu olsa gerek: "Demir hançerle öldürülür" ifadesi, sadakatsiz eşin artık öfkeli koca tarafından değil de devlet otoriteleri tarafından ve ibret olsun diye halkın gözü önünde cezalandırılacağı anlamına gelmesidir. "Demir hançerle" öldürülme gibi feci bir şeyin bu anlaşmalara konulmasının sebebi, gelinlerin ailelerinin, karısını başka adamla yakalayan kocaların tercihlerini sınırlandırma ısrarı olabilir. Anlaşmalar kocalara, sevgilileri derhal oracıkta öldürme izni vermek yerine, otoriteye teslim etmeye sevk etmektedir herhalde. Sadakatsiz bir kadının hayatını kurtarmak için babasının yapabileceği bir şey yoktu, ama en azından kızının adaletten payını alması uğruna müzakere edebilirdi.

Yunan tarihçi Heredot'a göre Mısır'da sadık bir kadın bulmak kolay değildi. Heredot, Nil'e saygısızlık ettiği için kör olmuş Pheros adında bir kraldan söz eder. Pheros'un kaderini eve getiren şey neydi? Ev sahibi adamla seks yapmak mı istiyordu, yoksa onun karısına mı sığınmıştı? Bu soruların her biri bize ne kadar önemli görünse de Asur adaleti için önemsizdi. Hukuk gereği kocalar kadınlarına sahiptiler ve onlara istedikleri gibi davranma özgürlükleri vardı. Tek mesele, kaçan kadının kocasının zedelenen onurunu tamir etmenin bir yolunun olup olmadığıydı.

Kocaların zina yapan eşlerine şiddette bulunma özgürlüğü, Yeni ve Geç Babil dönemlerinde (yaklaşık MÖ 7. yüzyıldan 6. yüzyıla kadar) yavaş yavaş ortadan kalktı. O zamanlar sevgili edinen kadınlara verilecek cezalar genellikle evlilik anlaşmalarında belirtilirdi. Günümüze kadar gelmiş çeşitli anlaşmalar kabaca çevirdiğimizde şu anlama gelecek bir cümleyi içermektedir: "Başka bir adamla birlikte olduğu saptanan [kadın] demir hançerle öldürülür." Hukuk uzun zamandan beri kocalara zina yapan eşlerini öldürme hakkı verdiği halde, böyle bir cümlenin evlilik anlaşmalarına neden konulduğu asıl sorulması gereken sorudur. Anlaşmalar genç gelinlere, ihanet etmeleri durumunda onları bekleyen cezayı mı hatırlatıyordu sadece? Ama daha iyi bir yorum şu olsa gerek: "Demir hançerle öldürülür" ifadesi, sadakatsiz eşin artık öfkeli koca tarafından değil de devlet otoriteleri tarafından ve ibret olsun diye halkın gözü önünde cezalandırılacağı anlamına gelmesidir. "Demir hançerle" öldürülme gibi feci bir şeyin bu anlaşmalara konulmasının sebebi, gelinlerin ailelerinin, karısını başka adamla yakalayan kocaların tercihlerini sınırlandırma ısrarı olabilir. Anlaşmalar kocalara, sevgilileri derhal oracıkta öldürme izni vermek yerine, otoriteye teslim etmeye sevk etmektedir herhalde. Sadakatsiz bir kadının hayatını kurtarmak için babasının yapabileceği bir şey yoktu, ama en azından kızının adaletten payını alması uğruna müzakere edebilirdi.

Yunan tarihçi Heredot'a göre Mısır'da sadık bir kadın bulmak kolay değildi. Heredot, Nil'e saygısızlık ettiği için kör olmuş Pheros adında bir kraldan söz eder. Pheros'un kaderanlığa mahkumiyeti on yıl sürer ve sonrasında gelen bir kahin, Pheros'a sadık bir kadının idrarıyla gözlerini yıkarsa, yeniden görebileceğini söyler. Bunun üzerine Pheros önce kendi karısının yanına gider ama onun idrarı zinayla kirlenmiştir ve onu iyileştiremez. Sonra "çok sayıda" evli kadının idrarını peş peşe dener, ta ki sonunda sadık birine rastlayana dek; en sonunda bu sayede gözleri açılır. Test ettiği zina yapan bütün kadınları (muhtemelen kendi karısı da dahil) Kızıl Toprak diye bilinen bir şehirde toplar ve onları yakarak öldürür. Tedbir olsun diye şehri de yakıp yıkar ve sonra da idrarı sadakatin şifa dağıtan güçlerini kazandıran kadınla evlenir.

Heredot iyi bir hikaye için çoğu zaman doğruluğu feda edebilir elbette ama isabetli bir tespitte bulunuyor: Eski Mısır kültürü, evlilikdışı cinsel ilişkilere giren kadınlara karşı son derece hoşgörüsüzdü ve Mısır hukuku zina yapan eşleri cezalandırmaya her zaman hazırdı. Cezalar genellikle kocaların eliyle veriliyordu. Yeni Krallık zamanına (MÖ 16-11. yüzyıl) denk gelen bir vakada bir adam karısının, küçük kardeşini ayartmaya yeltendiğini öğrenince kadını lime lime edip köpeklere vermiş. Başka kayıtlar ise karısının zina yapmak için şehirli biriyle düzenli olarak buluştuğu Webaoner adındaki bir adamdan söz eder. Webaoner, adamı yakalayıp nehrin dibine çekmesi için sihirli bir timsah kiralamış. Kraldan gelen emir üzerine zina yapan kadın diri diri yakılmış. Yakma ve parçalama sadece acı verme değil, ebedi hasara uğratma amacı da taşımaktadır; zira bir cesedin bedenini bozmadan muhafaza edilemiyor olmasının, ruhun bu dünyadan öte dünyaya huzur içinde geçme şansını ortadan kaldırdığına inanılırdı.

Mısır'da zina yapan her kadın böylesine vahşi muamele görmezdi. Pheros ve Webaoner hikayelerindeki hokkabazlık sadece en uç vakaları ortaya sermektedir. Mısırlı bir kadın "iş üstünde" yakalanmadığı -bu durumda öfkesine kapılıp karısını öldüren koca affedilirdi- sürece, büyük olasılıkla burnu delinerek veya kesilerek cezalandırılır, sevgilisine ise bin kırbaç vurulurdu. Hoş değil tabii ama sihirli bir timsah tarafından nehrin dibine çekilmekten daha iyi olsa gerek. (6)

İyi keçiler, kötü koyunlar ve çilekeş köleler

Antik dünyada kadınların zina yapması en ağır seks suçlarından biriydi ama cinsel suçlar sadece zinayla sınırlı değildi. Yazılı ilk seks yasaları, inekler ve atlarla cinsel ilişkiye girmekten tutun, başka birisinin kölesiyle seks yapmaya kadar geniş bir yelpazeye yayılmış cinsel davranışlara yer veriyordu. Seksin kendisi bir ceza biçimi olarak da kullanılırdı. Asurlularda bakire bir kıza tecavüz eden evli bir adam suçlu olarak görülürken, asıl cezayı karısı çekerdi. Hukuk, kadının tecavüz edilsin diye kurbanın babasına teslim edilmesini öngörüyordu. MÖ yaklaşık 1000 dolaylarında Mısır'da hayvanlarla cinsel ilişki, hayvana ve koşullara bağlı olarak hem lütuf hem de cezaydı. Arazilerdeki taştan sınır işaretlerine zarar veren bir adam, karısı ve çocuklarına eşek tarafından tecavüz edilmesiyle cezalandırılırken, keçilerle cinsel ilişkiye girmek ilahi adanmışlığın bir biçimi olarak değerlendiriliyordu. Sonrasında Herodot, keçilerin çoğu zaman doğurganlık tanrısı

Yunan tarihçi Heredot'a göre Mısır'da sadık bir kadın bulmak kolay değildi.

Pan'ın bedenlenmiş hali olarak görüldüğünü söyler bizlere. Aynı zamanda, kadınların tapınaklarda özel olarak eğitilmiş hayvanlarla çiftleşerek keçi tanrıya tapındığı sayısız örnek vardır.

Hayvanlarla cinsel ilişkiye girenlere Hititlerin verdiği cezalar da ilgili hayvana bağlıydı. İnekler, köpekler ve koyunlar katı ceza sahası içindeydiler. Bu hayvanlardan herhangi birini zevkine alet eden bir adam ölümle cezalandırılırdı ve hayatı sadece kral isterse bağışlanabilirdi. Yine de adama kirlenmiş gözüyle bakılır ve "asil bir kişiyi lekelemesin" diye asla kralın yanına yaklaşmasına izin verilmezdi. Atlar ve katırlarla cinsel ilişkiye girilmesine, tasvip edilmese de izin verilirdi. Bu hayvanlarla yakın temas kuran bir insan ceza almaz ama krala yaklaşmaktan ve din adamı olmaktan men edilirdi. Öküzlere ve domuzlara potansiyel seks avcıları gözüyle bakılırdı. İşini bırakıp "cinsel uyarılmayla" bir insanın "üzerine atlayan" bir öküz öldürülürdü. Domuzlara gelince, yasa açıkça bir domuzun bir adama tecavüz etmesini "suç saymıyordu", ama adam cinsel tahrikte bulunmuşsa ölümle cezalandırılıyordu.

İnsanlar arası tecavüze gelince, kimin tecavüzde bulunduğu ve kimin kurban olduğuna bağlı olarak durum hakkında hüküm veriliyordu. Nişanlı bakirelere tecavüzün cezasından söz etmiştik zaten. Kocalar elbette eşlerine tecavüzle asla suçlanmazdı; bu fikir delice olmasa bile anlaşılmaz bulunurdu. Erkekler eşlerinin sahibiydi ve keyiflerine göre onları kullanma özgürlüğüne sahipti. Ayrıca erkeklerin köleleri de vardı ve köleler yasalara göre insan sayılmadığından çok daha az hakka sahipti. Kölenin kendini efendisinin kollarına teslim etmesi iş tarifinin bir parçasıydı. Hukuk açısından mesele, özgür bir adamın başka bir özgür adamın kölesiyle izin almadan cinsel ilişkiye girmesi durumunda ne yapılacağıydı. Bu konuda eski yasa koyucuların söyleyecek çok sözü vardı.

Ur-nammu zamanına kadar gidersek, MÖ üçüncü binyılda köle bir kıza tecavüz etmenin cezası günümüzdeki hız sınırını aşmanın cezası kadardı: beş gümüş şekel para cezası kesiliyordu, hepsi o kadar. Babil'de de durum bundan pek farklı değildi. Başka bir adamın bakire kölesine musallat olmanın cezası yirmi gümüş şekele yükseltilmişti; keza Hammurabi döneminde de öyle. Yine Nippur Meclisi'nin önünde yaşanmış ünlü bir Babil vakasında, Lugalmelam adındaki bir adam, köle sahibi Kuguzana tarafından köle kızını alıkoymak ve "bekaretini bozmakla" suçlanmıştı. Lugalmelan bu suçlamayı tamamen reddetti ama Kuguzana suçlamasını destekleyen tanıklar buldu. Meclis, Lugalmelam'ın, kızı "sahibinin haberi olmadan" aldığına karar vererek yüklü bir para cezası kesti.

Hiç kimsenin Kuguzana'nın kölesine, Lugalmelam'la gönüllü olarak seks yapıp yapmadığını sormadığını belirtmeye gerek yok. Burada tek önemli olan köle sahibinin rızasıdır. Köleler hayvanlar gibi alınıp satılıyor, hediye olarak veriliyor, borç karşılığı olarak sunuluyor ve tüccarlar tarafından gemilerle yurtdışına götürülüyordu. Tehlikeli hayatlarının herhangi bir anında, sahipleri onları istedikleri gibi kullanabilirdi. Aile içi cinsel ilişkiye karşı kurallar bile, -kölelerin bu tür ailelere sahip olamayacağı kabul edildiği için- köleler söz konusu olduğunda yumuşatılırdı. Sözgelimi Hitit yasalarına göre eğer özgür bir adam, kız kardeşler ve onların anneleriyle cinsel ilişkiye girerse, "iğrenç" addedilirdi ama köle kız kardeşlerle ve onların anneleriyle yatması "suç" sayılmazdı.

Özellikle köleler efendileri için çocuk yaptıklarında müsamaha gösterilirdi. Hammurabi yasalarına göre efendisine çocuk veren bir köle cariye, efendisi öldükten sonra kendiliğinden azat edilirdi. Dahası, eğer bir köle sahibi borcunu ödemek için bir kölesini devretmek zorunda kalırsa ve eğer o köle adama çocuk vermişse adamın daha sonra kölesini geri alabilmesine izin verilirdi. Bu durum bir parça düzen sağlıyordu, zira kadın köleler çoğu zaman taşıyıcı anne olarak kullanılıyordu. Eğer özgür bir adamın karısından çocuğu olmuyorsa, köle bir kadın bulmasına izin verilirdi. Bu kadınlara kimi ilave haklar tanınsa da, adamın karısının konumunu hiçbir şekilde tehdit etmiyordu. Lipit-Isthar yasaları, köle anneye efendisinin evinde yaşama izni vermiyordu. Babilliler bir adım daha atarak, adamın karısının köle anneye bir mal gibi davranmaya devam etmesine açıkça izin veriyordu.

Evli bir kadına tecavüz ancak açık alanda cereyan etmişse ve ancak

Bazı hayvanlarla cinsel ilişkiye girmek cezalandırılırken, bazılarıyla normal karşılanıyordu. Altta, doğurganlık tanrısı Pan'ı dişi bir keçiyle ilişkiye girerken gösteren bir heykel (British Museum).

kadın kuvvetle mücadele etmişse erkek için ölüm cezası gerektiriyordu. Hadisenin evin dışında gerçekleşmesi ve kadının engellemek için elinden geleni yapması gerçeği, kadının bir sürprizle karşılaştığı ve ilişkiye girmeye hevesli olmadığını gösteriyordu. Eğer cinsel ilişki evde yaşanırsa, kadın hakkındaki kuşkular kesinlikle kabul ediliyordu. Aslında Hititler evde tecavüzü, henüz gerçekleşmeden, kadının aleyhine çözmüşlerdi:

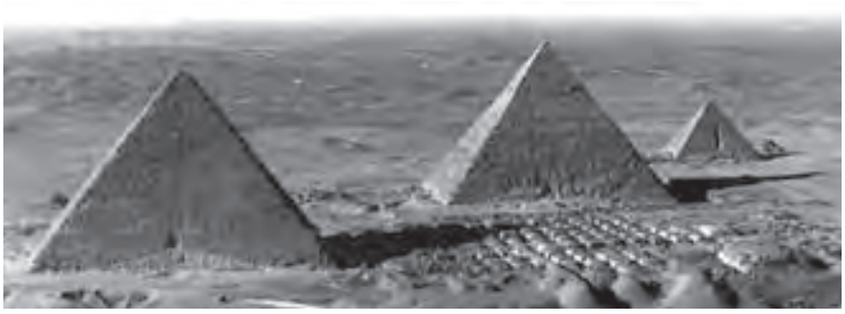
"Eğer bir adam bir kadını dağlarda alıkoyarsa (ve ona tecavüz ederse], adam suçludur; ama eğer onu kadının evinde alıkoyarsa, bu sefer kadın suçludur ve ölmesi gerekir. Eğer kadının kocası onları iş üstünde yakalarsa, onları öldürmesi suç teşkil etmez." (7)

Kutsal fahişelik ve dindışı fahişelik

Seks parayla satın alınabilir olduğunda kurallar değişti. Âdetlere göre yürütüldüğü ve saygın kadınlar işin içine sokulmadığı sürece, fahişelik diğer herhangi bir iş gibi yasal bir işti. Bir tavernada veya genelevde (ki ikisi genellikle aynı anlama geliyordu) evli bir kadınla seks yapan Asurlu bir adam, başka bir adamın karısını aldığı için ölümle cezalandırılıyordu. Tabii öncelikle adamın, kadının evli olduğunu bildiğinin kanıtlanması gerekiyordu ki, bu da şartlar düşünüldüğünde oldukça zordu. Eğer adam bekar bir kadını birlikte olmak için para ödediğini sandığını kanıtlayabilirse, kadın aslında bir aristokratla evli olsa bile, hiç kimse adamın yakasına yapışamazdı.

Mısır'da din ve fuhuş yakından bağlantılıydı. Mısır tanrıçası İsis, diğer pek çok tezahürlerinin yanı sıra fahişe olarak da tezahür eder. İlk başta fahişelik dini ortamlardan men edilmişti. Ne var ki, coğrafyacı Strabo'nun MÖ 25'te Mısır'ı ziyareti sırasında âdetler artık değişmişti. Zeus tapınağında körpe kızlar erkeklerin zevkine hizmet ediyordu:

"En meşhur ailenin en güzel kızını Zeus'a adarlar… Kız fahişe olur ve istediği kişiyle cinsel ilişkiye geçer, ta ki bedeni [âdet görerek] arınana kadar. Arınmadan sonra bir adamla evlendirilir ama fahişelik zamanından sonra ve evlilikten önce onun onuruna evde bir… yas töreni yapılır."

Herodot'a göre ortadaki 45 metrelik piramidin inşasında Firavun Khufu'nun kızının çok emeği var.

Herodot alışveriş nesnesi olmuş bir kızı yazmıştır: Firavun Khufu'nun (veya Cheops, MÖ 2589-2566) kızı. Ne var ki, kızın hayatı hiç de şatafatlı değildi. Babasının "ölüm anıtının" parasını ödemek için çalışmak zorunda kalmıştı:

[Khufu] parasız kaldığında kızını belli bir maaş karşılığında çalışması için geneleve gönderdi. Maaşının ne kadar olduğunu bana söylemediler. Kız bunu sahiden yaptı, ayrıca kendi isteğiyle fazla mesai de yaptı; babasının ölümünden sonra geriye onu hatırlatacak bir şey bırakmaya niyet ettiği için müşterilerinin her birinden bir taş istedi ve bu taşlar (hikayeye göre) büyük piramidin önünde duran üç piramidin ortasındaki piramidi oluşturmaktadır ve yaklaşık kırk beş metre karedir.

Bu da çok taş ve çok müşteri demek.

Herodot'un naklettiği bir başka hikaye de Trakyalı fahişe Rhodipus hakkında. Rhodipus Mısır'da çok çalışmasıyla ün ve -bir kısmını Delphi'deki tapınaklara bağışladığı- servet kazanmış bir güzeldi. Seks ticareti, evlenmemiş kadınların "başarılı" olduğu az sayıdaki işten biriydi. Mısır'da kadınlar hukuk nazarında erkeklerle neredeyse eşitti, ama sadece teoride. Sadece para gerçek özgürlüğü satın alabiliyordu ve Mısır'da kadınların geçimini sağlamasının fazla yolu yoktu. Erkekler tarafından desteklenmedikleri sürece seçenekleri fahişelik, sahne sanatları ve çoğu zaman da bunların her birinden biraz yapmakla sınırlıydı. Rhodipus mertebesine ulaşmamış fahişe güruhları, genellikle inşaatlarda çalışanların peşine takılıyor veya dinsel mekanlara giden hacıları takip ediyorlardı. Bunu sürdürmek zordu ve zaten acılarla dolu olan hayatlarını daha da zorlaştırıyordu.

Hiçbir Mezopotamya uygarlığı fuhuşu damgalamamış ve kısıtlamamıştır. MÖ 1750'de Hammurabi döneminde, Babil şehrinin tapınaklarında ve caddelerinde çok yoğun ticaret (hem erkek hem de kadın ticareti) yapılıyordu. En çok arzu edilen ve en pahalı olanları da tapınak fahişeleriydi. Onların tam olarak nasıl bir dinsel işlev gördükleri belli değil ama görünüşe bakılırsa, hem becerikli haz vericiler hem de müşteri/tapınan ve tapınak tanrıları arasında aracılar olarak çalışıyorlardı. Dindarlığa giden hakiki yolun parayla seks yapan bir kadının bedeninden geçip geçmediği tartışılır olsa da, bunun kazançlı bir ibadet türü olduğu su götürmezdi. Kutsal fahişelerin ücretleri tapınak gelirlerinin önemli bir kısmını oluşturuyordu.

Babilliler bütün kadınları belirli bir zaman tapınak fahişesi olarak çalışmaya zorluyorlardı. Herodot'a göre: "Ülkenin yerlisi olan her kadın, hayatında bir kez de olsa Afrodit tapınağına gidip kendisini yabancı bir adama teslim etmeliydi." Ancak bu görevi yerine getirdikten sonra oradan ayrılmalarına izin veriliyordu. Tapınaktaki manzara, kadınlar ve sürekli girip çıkan müşterilerle curcunalıydı. Zengin sınıflardan kadınlar, ortalıkta dolaşan düzinelerce müşteriyle örtülü arabaların içinde iş pişirirken, diğer kadınlar da yaya olarak ortalıkta arz-ı endam ediyorlardı. Erkeklerin toplanan kadınların arasından geçip seçebilmeleri için özel olarak dar yollar inşa ediliyordu. "Kadın bir kez oturduğunda, kucağına bir erkek gümüş bir para atıp yatmak için onu dışarı götürene

kadar evine gitmesine izin verilmez" diye devam ediyor Herodot. Çekici olanlar anında ayıklanırken, çirkinler bazen yıllarca tapınakta teşhir olunmaya zorlanıyordu. Kadınlar hizmetlerini sunduktan sonra tekrar yasaklar kapsamına alınıyordu.

Babil'in çekici kadınları, kendileri kadar ayartıcı olmayan komşularına eş bulmada da yardımcı oluyorlardı. Yılda bir kez, evlenme yaşına gelmiş bütün kızlar, koca adaylarının karşısında açık artırmaya çıkarılıyordu. Genellikle, sıkı bir pazarlıktan sonra, ilk olarak iyi ailelerin güzel kızları alınıyordu. "Eşinde güzel görünüm aramayan mütevazı erkekler daha az para verip çirkin kızları alırlardı." Bütün güzel kadınlar satıldıktan sonra, mezatçı en çirkin kadının ayağa kalkmasını ister ve ardından onunla evlenmek için en az parayı kimin vermek istediğini sorardı. Böylece kadın asgari parayı veren kişiye satılırdı. Güzellerin satışından gelen parayla "çirkin veya biçimsiz kız kardeşlerinin çeyizi hazırlanıyordu".

Tapınak fahişelerini satın alma imkanı olmayan erkekler sık sık kalitesiz tavernalara ve şaraphanelere giderdi. Hem fahişeler hem de sahibeleri pasaklı çapulcu tayfası gibi görünürdü. Meyhaneler genellikle kaçak haydutların saklanma yerleriydi ve Hammurabi oraları kontrol edebilmek için taverna merkezli fahişeliğe hiçbir kısıtlama getirmiyordu. Arka odada pazarlanan meyhane fahişeleri ancak vergileri çıkarabiliyordu. Eğer suçtan söz öden müşterilere kulak misafiri olup onları ihbar etmeyi başaramazlarsa, büyük para cezasına çarptırılıyorlardı.

Eski çağlarda erkekler arasında eşcinsel ilişki neredeyse hiç kısıtlanmamıştı.

Katı kıyafet yasaları, hem fahişeleri aralıksız teşhir edebilme hem de hangi kadınların kiralanmaya müsait olduğunu açıklığa kavuşturma işlevlerini görüyordu. Sümerlerin en eski dönemlerinden beri evli kadınlar peçeliydi. Orta Asur döneminde bu gelenek, peçeyi üst sınıfların ayrıcalığı haline getiren katı bir yasaya dönüştü. Fahişelerin ve kölelerin peçe takmasına izin verilmezdi. Buna karşın bütün kız evlatlar, evli kadınlar, dullar ve mevki sahibi diğer kadınlar toplum içinde örtünürdü. Peçeyle yakalanan fahişelerin başından aşağıya sıcak zift dökülür ve elli kez vurularak dövülürdü. Bu cezalar onların bedenini deforme eder ve elbette fiyatlarını düşürürdü. Bu arada halkın içinde yüzlerini gizleyen köleler, kulaklarından ve elbiselerinden mahrum bırakılırdı. (8)

Ahlaktan önce eşcinsellik

İncil'den önce, seks hukukunun bizim bildiğimiz ahlakla bir ilgisi yoktu ve suçluluk psikolojisi oluşturan seks de yasaklanmamıştı. Asıl mesele mülkiyetin korunmasıydı. Seks mevzuatının temel ilkesi, kadınların evlenip çocuk doğurması veya seks yapılıp bir kenara atılması üzerine kuruluydu. Bir koca keyfine göre gayrı meşru ilişki yaşamakta serbestti, çünkü bunun onun mal varlığı üzerinde bir etkisi yoktu. Öte yandan aynı şeyi eşinin yapması halinde ölümle cezalandırılacağı kesindi.

Bu durumda sorulması gereken soru, erkeklerin başka erkeklerle gayrı meşru ilişki yaşama iznine sahip olup olmadıklarıydı. Bu soruya verilecek kısa cevap genellikle bu olanağa sahip olduklarıdır. İbraniler erkek-erkeğe cinsel ilişkiyi iğrençliğin daniskası diye yaftalamadan önce, bu konuda neredeyse hiçbir kısıtlama yoktu. Seks konusunda ilk yasalar ne kadar ayrıntılıysa, aynı cinsle ilişkiler de o kadar göz ardı edilmiştir; eşcinsel ilişki yaşanmadığı için değil (yaşanıyordu çünkü), onu fiilen kısıtlamanın bir gerekçesi olmadığı için. Anal seks genellikle tabu olarak görülmüyordu ve erkekler arasında cinsel çılgınlıkların evliliğe, dişi fahişeler veya kölelerle oynaşmaktan daha fazla zarar verdiği düşünülmüyordu. Hatta erkek fahişeler Erach'ta ana tanrıça İştar'ın Babil tapınağında çalışıyorlar ve orada "erkekliği İştar tarafından kadınlığa çevrilmiş" erkekler diye tanınıyorlardı.

Asurlularda kendi sınıfından bir erkeğe tecavüz eden erkek, önce tecavüzle cezalandırılıp ardından hadım edilirdi. Üstte, Eski Mısır'dan bir hadım sahnesi.

Asurlular da Babillilerin müsamahalı tavırlarını benimsediler ama bir noktaya kadar. Başka bir adamın kendisiyle sevişmesine izin verdiği yönünde asılsız söylentiler yayan bir adam kırbaçlanıp saçları kesilerek para cezasına çarptırılıyordu. Bu cezalar Asur standartlarına göre hafiftir ve eşcinsel seksin yasadışı olduğu anlamına gelmez; sadece başka erkeklerin zevkine hizmet etmeye müsait olarak görülmenin bir erkeğin şanı için kötü olduğunu işaret eder. Daha kötüsü, bir erkeğin kendi sınıfından başka bir erkeğin tecavüzüne uğramasıydı. Bu durumda tecavüzcü tecavüzle cezalandırılıp ardından hadım edilirdi. Yine bu yasaların, eşcinsel ilişkilere binlerce yıllık yasal kayıtsızlıktan genel olarak vazgeçildiğine işaret ettiğini kesinkes söyleyemeyiz. Yasa her şeyden önce sadece aynı sınıftan erkekler arasındaki tecavüzü yasaklıyordu. Bir efendinin erkek kölesine tecavüz etmesi, tıpkı erkek fahişelerle ve rızası olan erkeklerle ilişki kurabilmesi gibi, yasaldı. Öte yandan bütün bunlar birlikte ele alındığında, aynı cinsle seks yapmayı karşı cinsle seks yapmaktan daha aşağı gören zihniyete kat-

kıda bulunuyordu herhalde. İbraniler bu düşünceyi, meşru çocukların doğması için yapılmayan her türlü seksi yasaklayan kurallarda aşırıya kaçtıkları gibi, uç noktalara taşıyacaklardı. (9)

DİPNOTLAR

1) Platon, *Yasalar*, 783a; Smith, Daughters, 3-6, 353; Tannahill, *Sex in History*, 24, 41-46, 66; Roth ve diğerleri, Law Collections, 200.

2) Bkz. Levililer 15:19-30, 18:19; Ezekiel 18:6; Wenham, *Book of Leviticus*, 279; Epstein, Tractate Niddah, 5a-5b, 26-27, 174 (re: âdet dönemindeki karısıyla seks yapan koca yakalandı); Epstein, *Tractate Keritoth*, 2b, 1 (re: ölüm cezası); Ruggiero, *Boundaries of Eros*, 33-35; Tannahill, Sex in History, 352.

3) Tannahill, *Sex in History*, 27-29; Thornhill, *Natural History*; Van den Berghe, "Human Inbreeding Avoidance"; Lévi-Strauss, *Elementary Structure of Kinship*, 12; *Laws of Hammurabi* (LH), Roth ve diğerleri, Law Collections, 154-58; Tetlow, *Women, Crime, and Punishment*, 61. Kızlarıyla seks yapan Babil erkekleri saldırgan olsalar bile daha yumuşak bir muamele görüyorlardı. Sadece sürgün ediliyorlardı. Scheidel, "Brother-Sister and Parent-Child Marriages"; Pomeroy, *Goddesses*, 217-20; Middleton, "Brother-Sister and Father-Daughter Marriage", 604; Shaw, *Oxford History of Ancient Egypt*, 226-28; Hjerrild, Studies in Zoroastrian Family Law, 167, 183, 194-97, 203. Perslerde ensestin yüceltilmesi, doğurgan olmadığı için "tiksintiyle" bakılan livata "günahını" yok edecek kadar ileri gitmiyordu. Ayrıca akrabaların evlilik teklifini geri çeviren Pers erkekleri kefaret ödüyorlardı. Kefaretin süresi, gelinin damatla evlenmeyi beklerken gördüğü âdet dönemlerinin sayısının toplamıyla hesaplanıyordu: "Günahın büyüklüğünü belirlemek için âdet dönemi sayısı ve zamanın uzunluğu hesaplanmalıdır." "Inbred Obscurity", 2464, 2469; Posner ve Silbaugh, *Guide to America's Sex Laws*, 10. bölüm; ayrıca bkz. "Inbred Obscurity", 2469-70.

4) Johnson, "The Legal Status of Women"; Cooper, "Virginity"; Tetlow, *Women, Crime, and Punishment*, 12; LU 6, 8, MAL 55, 56-59, *Laws of Lipit-Ishtar* 33, Roth ve diğerleri, *Law Collections*; Frymer-Kensky, "Virginity in the Bible", 81, 86-89; *Yaradılış Kitabı* 34:25-31; Beşinci Kitap 22:13-21.

5) Tetlow, *Women, Crime, and Punishment,* 36, 69, 140, 144; MAL 22, *Middle Assyrian Palace Decrees*, LH 141-43, *Laws of Eshunna* 28, Roth ve diğerleri, *Law Collections*; Wenham, Book of Leviticus, 258; Roth, "Iron Dagger", 205-6; Roth, "Slave and the Scoundrel", 282; Greengus, "Textbook Case", 37-39; Jackson, Essays, 60-61. Hammurabi yasalarına göre zina yapan kadın ve sevgilisi boğulsunlar diye suya atılırlar; aldatılan koca karısının yaşamasına izin verirse, kadının sevgilisi de ölümden kurtulur (bkz. LH 129, Roth ve diğerleri, Law Collections).

6) LH 132-33, 141-43, MAL 13, 24, Roth ve diğerleri, *Law Collections*; Tetlow, *Women, Crime, and Punishment*, 66; Reynolds, "Sex Morals", 27-28; Heimpel, Letters, 386; Tetlow, *Women, Crime, and Punishment*, 137; Roth, "Iron Dagger", 186-87; Herodotos, *Book* II, 111; Galpaz-Feller, "Private Lives and Public Censure", 155-56; VerSteeg, *Law*, 173-74.

7) Tetlow, *Women, Crime, and Punishment,* 140; MAL 2, Hittite Laws (HL) 187-88, 199-200, LU 8, LE 51-52, LH 119, 127, 146, 171, 193-94, MAL 12, HL 197, Roth ve diğerleri, *Law Collections*; Herodotos, *Book* II, 148-49; Bir adamın karısına tecavüz edemeyeceği görüşü aslında oldukça modern bir görüştür. 1957'de hukuk bilgini Rollin M. Perkins bu konuda ABD hukukunu şöyle özetledi: "Bir erkek yasal karısının rızası olmadan zorla onunla cinsel ilişkiye geçse bile tecavüz etmiş sayılmaz." "Evlilik tecavüzü muafiyeti" sonunda 1980'de, California'da yürürlükten kaldırıldı. Bkz. Ryan, "Sex Right", 941-42; Finkelstein, "Sex Offenses", 359-60; ayrıca bkz. Westbrook, "The Female Slave", 215, 222-23; Westbrook, *History of Ancient Near Eastern Law*, 1033.

8) MAL 14, LH 109, MAL 40-41 Roth ve diğerleri, *Law Collections*; Driver and Miles, *Assyrian Laws*, 44; Herodotos Mısır'daki Thebes şehrinde "bir kadının geceyi her zaman Thebesli Zeus'un tapınağında geçirdiğini ve erkeklerle cinsel ilişkiye girmesinin yasak olduğunu" yazar, Herodotos, *Book* I, 82, 199; Herodotos, *Book* II, 126, 179; ayrıca bkz. Westbrook, *History of Ancient Near Eastern Law*, 854 (re: arınma kurallarının ihlali olarak tapınaklarda seks); Lise Manniche, *Sexual Life*, 13-15; Johnson, "The Legal Status of Women", 175; Tannahill, *Sex in History*, 61, 99; Graham-Murray, *History of Morals*, 12.

9) Graham-Murray, *History of Morals*, 21; Vern L. Bullough, *Sexual Variance*, 53, 56. Kadınların doğurganlığını korumaya yönelik yasalar vardı ama bu yasalar anneleri değil, çocukları korumaya yönelikti. Hamile kadına şiddet uygulayıp çocuğunu düşürten erkek cezalandırılırdı (bkz. LH 209-14 Roth ve diğerleri, *Law Collections*). Babil'de üst sınıftan hamile bir kadın saldırı esnasında ölürse, bunun cezası saldırganın kızının öldürülmesiydi. Asur'da kürtaj yapan kadın kazığa oturtulurdu ve şayet kadın kürtaj yaptırırken ölürse, cesedine çivi çakılırdı. (MAL 53 Roth ve diğerleri, *Law Collections*); Greengus, "Textbook Case", 37 (re: antic Sümer ve Babil'de erkek eşcinselliğinin suç olduğuna dair delil yetersizliği); MAL 19-20 Roth ve diğerleri, *Law Collections*; ayrıca bkz. Olyan, "And with a Male", 194.

Halim Spatar 85 yaşında hayata gözlerini yumdu

Bilge bir sosyalisti yitirdik

Fotoğraf: Şükran Sabanuş.

"Solcu solcuya vurmaz, arkadaşlar. Enerjinizi sınıf düşmanlarınıza saklayın." Ben Halim Abi'yle bu sözleriyle tanıştım.

Sanırım 1979 yılıydı. 20 yaşında genç bir devrimciydim. Bir akşam Devrimci Gençlik Birliği'nin Aksaray'daki binasında otururken, onar dakika arayla yüzü gözü dağılmış arkadaşlarımız derneğe sökün etmeye başladı. Dev-Sol'cuların saldırdığını söylüyordu hepsi. Gelen her yaralı arkadaşla birlikte öfkemiz bir kat daha artıyordu. Gece toplandık ve karar verdik; biz de onların oturdukları kahvehaneyi basacak ve gerekli yanıtı verecektik. Sabah kalabalık bir grup halinde Beşiktaş'taki Barbaros Kafe'yi bastık. Uzatmayayım, ciddi bir arbede çıktı ve her iki taraftan da yaralananlar oldu. Sonunda polisin müdahalesiyle gözaltına alındık ve ortalık yatıştı.

Sabah nezarethaneden çıkar çıkmaz Türkiye İşçi Köylü Partisi'nin (TİKP) Şişhane'deki il merkezine gittik. Kahramanlar gibi karşılanacağımızdan emindik. İl Başkanının bizimle görüşmek istediğini öğrenince heyecanımız daha da artmıştı. TİKP İstanbul İl Başkanı, hepimizin saygı ve sevgi duyduğu eski TKP'li Halim Spatar'dı. Sakin bir tavır ve güleç bir yüzle bizi karşıladı. Teker teker elimizi sıkıp geçmiş olsun dedikten sonra, işte o beynime çakılan sözleri -biraz da sert bir ifadeyle- söyledi: "Solcu solcuya vurmaz, arkadaşlar. Enerjinizi sınıf düşmanlarınıza saklayın."

Kahraman gibi karşılanmayı beklerken inceden bir azar işiten yeniyetme bir devrimci olarak, o gün bu yaklaşımı anlamam çok zordu elbette. Kavrayabilmem için birkaç yıl geçmesi ve 12 Eylül faşist darbesini yaşamam gerekti. İTÜ'de bütün devrimciler ister istemez kenetlenmek zorunda kaldık, birlikte içeri alındık, birlikte jandarma dipçiği yedik, birlikte direndik. Hiçbir şey yapılamayan yıllarda, en azından 1 Mayıs'ta yakamıza kırmızı karanfil takıp ıslıkla "1 Mayıs Marşı"nı çalıp yemekhaneye yürüdük, birlikte 80 sonrası ilk öğrenci açlık grevini gerçekleştirdik, birlikte bir gençlik dergisi (*Yeni Olgu*) çıkardık… 12 Eylül faşizmi bizi birleştirmişti!

Halim Abi haklı çıkmıştı. Kendisi ise o yıllarda Mamak zindanlarında sınıf düşmanlarına karşı mücadele içindeydi. Her genç devrimci gibi ben de bir sürü hata yaptım. Ama en azından elime solcu-devrimci kanı bulaşmadı; bununla övünürüm. O yılları yaşayanlar bunun bir övünç kaynağı olduğunu iyi bilirler. Ve bu övüncümü Halim Abi gibi bilge sosyalistlere borçluyum.

Halim Spatar ile sonraları çok yakın bir ilişkim olamadı. Sosyalizmin sorunlarına ilişkin son derece derin yazılarını; kültür, sanat, edebiyat, müzik, bilim alanlarında yazdığı makaleleri ve çevirilerini büyük bir zevkle okuduk, tartıştık ve öğrendik. *Bilim ve Gelecek* dergisini sevdi ve bütün gücüyle destekledi, makaleler yazdı, çeviriler yaptı. Son yıllarda çok daha sık birlikte olduk. Onun derinliğine ve entelektüel zenginliğine vakıf olmam ne yazık ki çok ilerlemiş yaşlarında gerçekleşebildi.

4-5 ay önce bizi çağırdı. Oldukça hastaydı, çok zayıflamıştı. Bilgisayarındaki tüm çalışmaları "Benden Kalanlar" adlı bir dosyada toplayıp bize verdi. İnanılmaz bir zenginlik… Bu müthiş mirası tek tek ortaya çıkarmak boynumuzun borcu.

Sağol Halim Abi. Bizler, senin gibiler sayesinde hâlâ devrimciyiz ve sosyalistiz; hâlâ bilimciyiz ve sanatçıyız. Her şey için teşekkürler… Bize muazzam bir miras bıraktın. Bize "insan" olmayı öğrettin. Sanırım bunun önemini gelecek yıllarda daha esaslı bir biçimde kavrayacağız.

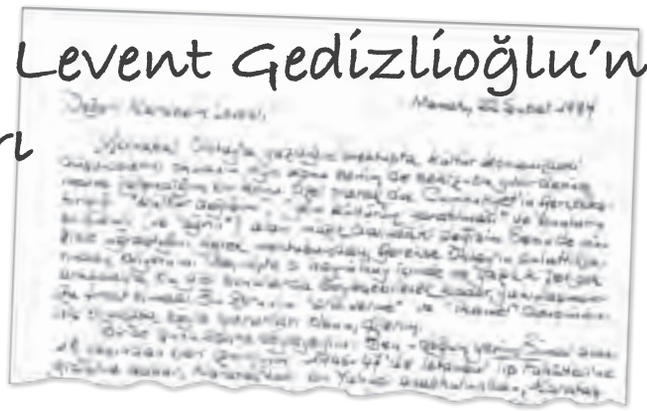
Güle güle bilge ağabeyim…

***

Halim Spatar 12 Nisan günü 85 yaşında hayata gözlerini yumdu. Elimizde Spatar'ın yayınlanmış, yayınlanmamış, taslak halinde kalmış büyük miktarda çalışması var. Bunları tek tek yayına hazırlayacağız. Bu dosyada ise hiç yayınlanmamış bazı mektuplarını okurlarımıza aktarmak istedik. Halim Spatar 1984-85 yıllarında Mamak Cezaevi'nde yatarken, bugün dergimizin İzmir Temsilciliğini yapan Mimar Levent Gedizlioğlu ile mektuplaşmış. Bu son derece öğretici ve eğitici mektuplardan bazı bölümleri okurlarımıza sunuyoruz. Bu yayına izin veren Sayın Gedizlioğlu'na teşekkür ediyoruz.

Ender Helvacıoğlu

Halim Spatar'dan Levent Gedizlioğlu'na Mamak mektupları

Mamak, 22 Şubat 1984

Değerli Kardeşim Levent,

Merhaba! Oktay'a yazdığın mektupta kültür konusundaki düşüncelerini okudum. Aynı konu benim de bekiz-on yıldır derinlemesine ilgilendiğim bir konu.Özel olarak da Cumhuriyet'in gerçekleştirdiği "kültür değişimi", "yeni kültürün yaratılması" ve bunların en önemli (ve "ağırlı") alanı müzik dalındaki değişim. Senin de müzikle uğraştığını gerek mektubundan gerekse Oktay'ın anlattıklarından biliyorum. Geçmişte o hay-ü huy içinde ne yazık ki pek çok arkadaşla bu gibi konularda söyleşebilecek kadar yakınlaşmamıza fırsat olmadı. Bu zorunlu "ara verme" ve "ikamet" döneminin hiç olmazsa böyle yararları olsun, dilerim.

Bir de şunu başta söyleyeyim: Ben -doğum yerim Simav ama- 1,5 yaşından beri İzmirliyim. 1946-47'de İstanbul Tıp Fakültesi'ne gidişime kadar, Karataş'taki bir Yahudi anaokulundan, Karataş Ortaokulundan, o zamanki adıyla "İnönü", şimdiki adıyla "Namık Kemal" Lisesinden geçtim. İzmir'de sevmeyi, düşünmeyi, görmeyi, duymayı ve karşı koymayı öğrendim. Öğrendiğim en önemli şeylerin başında da "müzik sevgisi", "sanat sevgisi"… Ağız armonikası, mandolin ve gitar çaldım. Özellikle mandolini çırpınırcasına iyi çalmaya çabaladım. Bach'ın Keman Sonatının birçoklarını çalmaya çalıştım; söylendiğine göre fena değildi de. Ama mandolin çok kısıtlı ve bir noktadan sonra "solo" bir enstrüman olamadığı için bir yerde mandoline küstüm, gitara geçtim. Fakülte ve 1951 olayı ve benim dünyaya-sanata bakışımdaki değişiklik sonunda müziği iyi dinlemek için elinden geleni yapan "iyi bir dinleyici" olmanın, benim koşullarımda en akıllıca yol olduğuna karar verdim ve uygulamaya çalıştım. (Evimizde ve benim yaşamımda müzik her zaman oldu, yerini korudu da.)

Bize müzik sevgisini veren, şimdi unutulmuş olan Naci Gündem'dir. Naci Gündem'in, özellikle mandolin orkestrası için, dinleyenlerin çok sevdikleri "Manisa Türküsü" gibi pek çok bestesi vardı. 35 kişilik bir "mandolinata"mız vardı: 20-25 mandolin, 6-7 gitar, 1 flüt (soyadını anımsamadığım Celal Bey adlı ve kulağımda kaldığına göre çok temiz çalan sanatçı bir flütçüydü), 5-6 mandola vardı orkestramızda. Ben, fakülteye gidince, Eminönü Halkevinde Ziya Aydıntan orkestrasında çalmaya başlamıştım. Ama fakülte ile bir arada olmadı.

İşte, bu Naci Gündem'in besteleri neden çalınmaz, yayımlanmaz buna hayret ediyorum. Sözgelimi, TRT'nin açık kafalı yapımcılarından biri çıksa, İzmir'de müziğin yakın tarihine bir eğilse, nefis bir program dizisi hazırlar: İzmir'in en önemli müzisyenlerinin başında İsmail Zühtü Kuşçuoğlu geliyor. Biz orkestramızda parçalarını çalardık. Naci Hocamızın öğretmeniymiş. Aynı zamanda Ahmet Adnan Saygun'un da öğretmeni. Türkiye'de çoksesli müzik konusunda sanırım önemli katkıları var. Muammer Sun da vurgulayarak söz eder ondan. Ulusçu, Cumhuriyetçi bir aydın. Yunan işgali sırasında işgal acısını duyuran besteler yapmış. Ne var ki, şimdi çıkıp şöyle bir araştıran yok. Bence başlı başına bir inceleme konusu olabilir İsmail Zühtü. Sonra Ahmet Yekta Mardan geliyor. Lisede hocamızdı. Ortaokulda müzik hocamız Ferit Hilmi Atrek'ti. Naci Gündem'le ömür boyu arkadaşlığımız oldu. İlk Beethoven'ı (Keman Konçertosunu) onun çelik iğneli pikabından dinlemiştim; Schubert'in "Bitmemiş Senfoni"sini, Beethoven'ın "9. Senfoni Korali"ni o dinletmişti bizlere. İzmir'de benim gibi çok öğrencisi vardır. Beş-altı yıl önce öldü. Kemeraltında Havuzlu Çarşı'da "Gündem Müzik Aletleri" gibisinden bir dükkânı vardı. İlgilenen çıkarsa daha bilgi veririm. Ayrıca, Fikri Şenürkmez de bu çevre içindeydi. İzmir'in o sıralar en iyi "İspanyol Gitar" çalan kişisi, şimdi sanırım Ankara'da Biokimya Profesörü olan Nail ağabeyimizdi. Onun da gitar beste ve uygulamaları olduğunu hatırlıyorum.

Bu müzikle ilgilenebilme olanağını bize sağlayan, İzmir Halkevindeki sanat çalışmalarıydı. Hocamız Abidin Elderoğlu'nun atölyesinde iki yıl resim çalıştım. Şeref Bigalı da o dönemde devam ediyordu atölyeye. Aynı atölyede Rıza Hiti de vardı. Sanırım Rıza Hiti de öldü. Sergi açmıştık. ağabeydin Hoca, mağara resimlerinden başlayarak, o sıralar yeni yeni horozlanmaya başladığımız dönemin bağnazlığıyla küçümsediğimiz modern sanata, Picasso ve Braque'a kadar resmi öğretti, tanıttı, sevdirdi bize. Rembrandt'ın "Gece Nöbeti" tablosunu iki saat anlatışını hâlâ anımsıyorum.

Ayrıca, İzmir Halkevinin dergisi "Fikirler"i, yeni sanat anlayışının militan bir dergisi olarak çıkardık üç arkadaş: O zaman henüz yeni yeni kendini duyuran, ya da duyulmamış pek çok ozan ve yazar yazdı Fikirler'de.

Kısaca bu bilgiyi vermemin amacı, İzmir'e, sanata, müziğe ve edebiyata olan düşkünlüğümün "background"unu betimlemekti olabildiği kadarıyla. Yani, biraz da sizlerin İzmir'de oluşunuz ve sanatla ilgilenmeniz itti beni bunları yazmaya.

(…)

Bu vesileyle seni ve bütün dostları gözlerinizden öper, hepsine selam ederim.

Şimdilik sağlıkla ve hoşça kal, kardeşim.

M. Halim Spatar

Mamak, 20 Mart 1984

Değerli kardeşim Levent,

(…)

Alçakgönüllülükle yazdıklarını ilgiyle ve biraz da kuşkuyla okudum. Sanıyorum ki müziğe, resme, edebiyata, velhasıl güzele gözü, gönlü, kulağı açık insanlarsınız. Birçok yeteneklerinizin de olduğu belli. Ama, dilerim bunları gelgeç uğraşlar, meraklar olarak itmeyesin. En tehlikelisi nedir biliyor musun, insan, kimi şeyleri, yapmak istediklerini, hiçbir zaman gelmediğini bugün elli beş yaşımda anladığım, "daha uygun günlerde" yapmak üzere erteliyor. Bizim kuşağın pek çok bireyinde olduğu gibi ortaya "belirsiz bir güne ertelenmiş" bir iç dünyası çıkıyor; "Ben fi tarihinde gitar çalardım, resim filan yapardım" gibisinden sanki 1. Meşrutiyet'te olmuş kadar eski şeylerden söz ediliyor. Sizler, güncel yaşamınız politik-sosyal uğraşlarınız ne olursa olsun bu duruma düşmemeye çalışın. Hobiler sürmeli. Bir de çok önemli bir yan var: çocuklarınız. Onlar bu ilgiler, bu ilgilerin ağır bastığı, başat olduğu bir ortamda yetişmeliler. Amatörlük, hobi, kuşku yok ki, olabildiği kadar derinleşmeye, yetkinleşmeye engel değil. "Hedef" konusu, hemen herkesin kendine göre olan çok öznel ve çok kişisel bir kavram olduğu ve o kişinin koşullarıyla çok sıkı ilişkili olduğu için onun üstünde durmuyorum. Tabii, toplumların yükselme, durgunlaşma ve alçalma dönemlerinin olumlu ve olumsuz etkileri oluyor. Şimdi çok önemli bir yatışma döneminden sonra gelen "alaca karanlıktayız". Ne var ki, bir birikim, bir güç ve beceri toplama dönemidir de bu. Bu dönemi pek çok şeyden yararlanarak, edinimleri arttırarak geçirmeli.

Anladığıma göre, önümüzdeki dönemde, pek çok önemli tartışmalar açılacak, oysa en büyük sorunlardan biri de okuyabilmek. Daha doğrusu bunca yayını, üstelik buralardan izleyebilmek… Biz ki ülkemizde az kitap yayımlandığından, az kitap okunduğundan yakınıp duruyoruz. İngiliz Amerikan kitaplıklarının üyelerine gönderdikleri bültenleri düşünüyorum. Sık sık gönderilen bu bültenlerde, her seferinde iki-üç yüz yeni kitap ve yayın adı bulunuyor. Bir yandan belli bir konuda kesinlikle uzlaşma gereksinimi, bir yandan da toplum-kültür vb konularında genel bir kavrayış edinme gereksinimi. Bu işin içinden mutlaka yüz akıyla çıkmak gerekiyor.

Ben seninle karşılıklı görüşeceğimiz konuların, bir süre sonra önümüze -yazışa konuşa- geleceğini sanıyorum. Bunlardan birinin "Kültür ve kültür miras" olacağını sanıyorum. Ben, "Saçak" Dergisinde çıkan Salih Ural'ın gerek "Tarih-i Kadim ve Fikret'te İnkılapçılığın Temelleri", "Hürriyet Şairi Namık Kemal" gerekse ikinci sayısındaki "Osmanlı'nın Ölümü" başlıklı yazılarını çok beğendim, çok da yararlandım. Geçmiş kültüre ve kültür mirasına eleştirici, bilimsel ve toplumcu bir gözle bakıyor ve çok kötü örneklerini 50-60 yıldır gördüğümüz "toptan inkarcı" kaba doktriner görüş temelinde bir yazı değil. Her şeyin hakkı bilimsel olarak verilmeye çalışılmış; kendi bağlamı içinde kanımca verilmiş de. Böyle geliştirici bir anlayışın çok ilerleteceğini, yeni bilgi ve kültür düzeylerine ulaştıracağını sanıyorum. Örneğin, bizim gençliğimizde toplumculuk ve ilericilik adına çok sekter şeyler yazılmış, pek çok kimse yakasını bu darlıktan ve kaba görüşten sıyıramamıştı. Örneğin, Nazım "Putları Deviriyoruz" diye bir kampanya başlatmış, Namık Kemal'den girişmişti işe. Gene onun ardından, aklımda yanlış kalmadıysa "Projektör" dergisinde Abdülbaki Gölpınarlı "Divan Edebiyatı Meyanındadır" diye bir yazıyla Divan edebiyatını bir kültür eleştirisi olarak değil bir "toptan inkar" bakış açısıyla mahkum etmişti. Burada bir saplama yapmadan geçemiyorum. Abdülbaki Hoca çok değerli bir araştırıcıydı ve çok çalışkandı. 1940'ların sonlarındaki antifaşist ve demokratik yükseliş içinde o da demokratik çevreler içinde yer almıştı. Bir ara hapis de yattı. Tanıyanlar çok sever ve saygı duyarlardı. Gide gide mistikleşti, Mevleviliği çıktı ortaya, sonunda Hazreti Mevlana'nın torunlarından olduğunu saptadı. Öldüğünde sanırım artık bir tarikat adamıydı. Ne var ki, ardı ardına çok değerli yapıtlar verdi. Yani kimi çok sert ve sekter çıkışlar yapan kimselerin sonunda nereye geldiklerini ben de gördüm. Nazım, daha sonra bu tutumunun özeleştirisini çeşitli vesilelerle yaptı ve tutumunu değiştirdi. Osmanlı feodal ümmet kültürünün en verimli eleştirmenlerinden bir olarak kaldı, ama son dönem şiirlerinde, özellikle 1950'lerde Divan şiirinden oldukça yararlandı, malzeme olarak. Bilmiyorum okudun mu bu şiirleri? Bir ustura gibi keskin kişilerin en tipiklerinden biri de Aclan Sayılgan'dı. İzmirlidir. Şükran Kurdakul'un da ar-

Halim Spatar (sol başta) İzmir Halkevi'ndeki hocaları ve arkadaşları ile birlikte.

kadaşıydı. Resim yapar, şiir yazardı. Korkunç bağnaz bir solcuydu o zamanlar. "İçinde insan, kavga olmayan bir tablo, bir yazı, bir şiir namussuzdur." derdi. Sonunda gele gele nerelere geldi. Soluğu yeten borazancıbaşı derler ya o kabilden. Her şeyi yadsıyıp ömrünü" reddiyeler" yazmakla tüketiyor. Abdülbaki Hoca ile kıyas kabul etmez tabii. Gelelim Salih Ural'ın yazısına gene. Abartıyor muyum bilmem ama, bence çok önemli bir örnek olumlu yaklaşıma. Yazarının daha kapsamlı ve birbirinden değerli yapıtlarla düşünce varlığımızı gerçekten zenginleştirmesini dilerim.

Gene, sekterlik konusunda bir örnek geldi aklıma, onu da söylemeden geçmeyeceğim. Bir zamanlar "Garipçiler" de sınıf edebiyatını sabote etmek misyonuyla piyasaya sürülmüş "hakim sınıf" sanatçıları olarak yorumlanmışlardı! Bu tür yazılar yazanlar, sürekli Nazım'ı ima ederek eleştirirlerdi onları. Oysa Nazım onları hep izliyor, onlara ilgi gösteriyor, mektuplarında da görüyoruz ki, kimi eleştirilerine karşın beğeniyordu Garipçileri. Özellikle kültür-sanat-edebiyat konularında bu tür yanlışlar dönem dönem, özellikle de kaynaşmalar sırasında ağır basıyor. Ardından da buna tam bir karşı tepki geliyor, o da beterin beteri oluyor.

Bu ara bazı konular ve kitaplarla ilgileniyorum. Nicos Hadjinicolaou'nun "Sanat Tarihi ve Sınıflar"ını, "Dimitri Shostakovich'in Anlattıkları"nı inceliyorum. Özellikle birincisi Türkçe'ye çevrilse iyi olur. Şostakoviç'te de ilginç şeyler var. Ayrıca, Sidney Finkelstein adlı bir Amerikalı yazarın 1952'de çıkan bir kitabını dışarıdayken çevirmiştim: "Müzik Neyi Anlatır". Yazarın daha sonra, özellikle 1960'larda bazı konularda değişen düşünceleri dolayısıyla bu kitabın yeni baskısını yapmayıp, "Besteci ve Toplum" adıyla bir kitap yayımladığını öğrendim. O kitabı edinmeye çalıştım. Özellikle önsözünü geliştirmeye çalışacağım. Yeni kitabı elde edemezsem, eskisini oldukça geniş bir önsöz ya da sonsözle baskıya sunabilirim günün birinde. Müziği tarihsel ve toplumsal bağlamı içinde inceliyor. Modernist akımlara karşı çok olumsuz bir tutumu var, ayrıca, toplumcu gerçekçilik konusunda söyledikleri de çok gerilerde kalmış. Şostakoviç'in bu konuda anılarında belirttikleri de yalanlıyor yazarı. Ama, müziğe daha bilinçli ve araştırıcı yaklaşıma kapıyı açacak bir kitap. Türkçe'de de müziğe böylesine ayakları yerde ve somut açıdan yaklaşan kitap yok. Bilirsin, belki de müzik sanatların en soyutu olduğu için, müzik ve besteci tanrısal, erişilmez şeyler olarak işlenir.

Halim Spatar eşi (Sebahat Ormanlar Spatar) ve iki kızıyla birlikte.

İzmir'de neler oynanıyor bilmem ama, dergilerden izleyebildiğim kadarı, Ankara ve İstanbul'da iki tiyatroda birden oynanan "Galile'nin Yaşamı" çok ilgi görüyor. Brecht'in üç kez yazdığı bu oyunu, burada bir kez daha okudum. Bana, bu kadar ilgi görmesinin, günümüzün ulusal ve uluslararası özellikleri bakımından haksız olmadığı ve tiyatroların bu seçiminin yerinde olduğu görüldü. Özel olarak bilim adamının, genel olarak aydının sorumluluğu diyalektik olarak irdeleniyor: Egemen güçlere boyun eğip bilimi ilerletmek için çalışmalarına devam olanağı mı bulacaksın, yoksa protesto safına geçecek, bilimden kopacak ama mücadele edenlerin yanında mı yer alacaksın? Son çözümlemede Galile bilimi ve insan bilincini ilerletmeye mi yardım etti, yoksa alı mı koydu? Ama sanırım günümüzde, Galile gibi kişiler üzerinden "bilim adamı"nı irdelerken, günümüzde çok önemli olarak kendini ortaya koyan bir sorun tartışılmıyor. Oyunu seyretmedim ama, yazılanlardan anlıyorum ki, işin bu yanı hiç akla gelmiyor ya da es geçiliyor. Bugün Rusya'da da yıkım silahlarının geliştirilmesine büyük katkıda bulunan bilim adamları var. Kimyasal silahlar, bitki öldürücüler, sinir sistemini etkileyen silahlar tasarlanıp gerçekleştiriliyor. Dünyanın pek çok yerinde ama özellikle Rusya ve Doğu Bloğunda psikiyatri, insanları benliğinden çıkartmak, konuşturmak, kişiliğini yok etmek için kullanılıyor. Siyasal muhalifler, herhangi bir adalet işlemine gerek kalmadan psikiyatri kliniklerine atılıyorlar. Bilim "suiistimal" ediliyor. Bunun karşısında herhalde vicdan muhasebesi yapan, Galile gibi bir seçme yapmak durumunda olan pek çok bilim adamı var oralarda. Bildiğim tek örnek, Sovyet hidrojen bombasının yaratıcısı Anrey Sakharov'un seçmesini yapıp, bilim dışında kalmayı göze alarak yaptığı mücadele. Brecht yaşasaydı, belki de "Galile'nin Yaşamı'nı" bir kez daha yazardı. Belki de başkası yazmıştır buna benzer yapıtları. Ama bugün Galile yorumlanırken, Batı kadar Doğu'daki bilim adamları da ele alınmalıydı.

Şimdilik burada bitiriyorum. Elin erdiği, vaktin müsait olduğu zaman yazarsın. Özelikle kültür ve kültür mirası konusunda düşündüklerini yazarsan, birlikte düşünmeye çalışırız,

Gözlerinden öper, sağlık ve mutluluklar dilerim, Kardeşim

M. Halim Spatar

Mamak, 3 Haziran 1984, Pazar

Değerli Kardeşim,

(...)

Yaşamının önemli aşamalarında, özellikle de "dönemeçlerde" geriye bakacak, bazı değerlendirmeler, yeniden değerlendirmeler yapacaksın. Herkesin, hatta bir tür yaşamı olan

“kurum”ların ister istemez yaptıkları şey bu. Kimi acılı dönemeçlerde geçmişe daha çok öfkeyle, acı duyularak bakılıyor. Yaş ilerledikçe ya da yarına ulaşma olasılığının giderek uzaklaştığı duyumsadıkça da çoğu kez “özlemle”! Her şeyden kopup atomlaşmış bir duruma gelinince ise “özlemin eski tadı yok” oluyor. Bunlar toplum içinde, insanlar arasında yaşayan kişioğlunun yaşantısı, deneyimleri. Ama bu geriye bakışlarda, ister “öfke”, ister “özlem” olsun, yaşanılmış olan şeylerin diyalektik bütünlükleri parçalanıyor; bunların bir zıtlar-birliği oluşturdukları unutulup gidiyor; ya yalnızca “olumlu” ya da yalnızca “olumsuz” yanlarıyla kalıyorlar belleğimizin kalburunda. Bu yüzden de yeniden değerlendirmenin yapıldığı sosyo-politik ve psişik koşullara uygun olarak “olumlu”yu görenle yalnızca “olumsuz”u gören arasında sonsuz bir tartışma ve çekişme başlıyor. Oysa keşke başarılabilse de bir yandan “olumlu”, öte yandan “olumsuz” bilimsel bir titizlik ve özenle soyutlanabilse (gereksiz ayrıntılardan ayrıla ayrıla), bunları yeniden, ama bu kez bu konudaki bilgi ve deneyimimizi bir aşama ileriye götüren diyalektik ilişkileri içinde yeniden inşa edebilsek! Ne kadar öğretici ve geliştirici olurdu bu. Ama ne yazık ki bu gibi dönemler uçlara savrulma dönemleridir. Bu yüzden bu değerlendirmeler içlerinde gerçekler ve doğrular kadar, yerine oturtulamazsa çok zarar verecek ve acı getirecek eğriler ve olumsuzluklar da taşırlar. Değerli kardeşim, sözünü ettiğin değerlendirmeyi mutlaka dün de yapıyordun. Oysa o zaman “esas” olarak saptanmış olan, her zaman vurgulanan, baş sorun olarak ele alınan şeyler öne geçti. Işık onlara düşüyordu. Bunlar gölgede kaldığı için ya yok varsayıldı, ya da görmek istenmedi. Bu, her zaman olan bir durum. Her yerde, her çevrede, her zaman az çok olacak bir şey. Ne yazık ki bir toplum, bir topluluk, ya da bir küme, o denli bilinçli olamıyor. Yaşamı, çevreyi vb değiştirme ödevimizin bilincindeyiz ama yetersizliklerimizin gereğince farkına varamıyoruz (en gerekli olduğu sırada!) Bu soyut şeyleri dilerim ileride bir araya geldiğimizde daha somut ve daha derinlemesine konuşuruz. Ama şu kadarına işaret edeyim, bence çok önemli bir gelişme: bir çoğunuz olgunluk çağına geçmenizin yükünü ve bunalımını yaşıyorsunuz. Birçok coşkuyu yaşam içinde yeniden bulup bütünselliği içine yerleştireceksiniz.

Halim Abi ve eşi Sebahat Abla (Fotoğraf: Şükran Sabanuş).

Beşiktaş, 14 Ağustos 2011 (Fotoğraf: Şükran Sabanuş).

Bir şey daha var: Sizler bir bakıma o koşullar, o sınırlar ve çerçeve içinde “büyüdünüz”. Çocukluktan henüz sıyrıldığımız bir dönemde korkunç (ve güzel) bir alt üst oluş yaşadınız (güzel diyorum, çünkü renkliliğini ve diriliğini gün geçtikçe daha iyi kavrayacaksınız). O koşullar içinde durup bir değerlendirme ya da ne olup bittiğini anlamak için şöyle bir soluklanma ortam ve olanağı yoktu. Yaşam hep -o çok hızlı temposu içinde- herkesten yapabileceğinin çok üstünde şeyler istiyordu. Bu koşullar içinde arkadaşlıklar, ilişkiler kurdunuz: ne olduğunu anlayamadan kendinizi çok ciddi bağlar içinde buldunuz: evlilik, meslek, anne babalık, siyaset vb. Çoğunlukla da bu ilişkilerin birçoğu sakat, kusurlu oldu. Acı çektiniz, çok insan mutlu olamadı. Çünkü yaşam hedefi oldukça kuramsal, hatta sezgisel, kimi zaman da içgüdüsel olarak belirlenmişti. Başka türlü hareket olanağı yoktu; nesnel ve öznel koşullar engelliyordu sizleri. Öyle durumlarda ne “kişisel davranış” gerçekten kişisel olur, ne “kişilik” gerçekten bulunur. Olsa olsa bir “karşı” ve “karşıt” davranış olurdu bu. İnsanları minder dışına, toplum dışına atardı. Üstelik büyük bir dönemin sona erdiği ve yeni bir dönemin açılacağı zamana kadar sürecek bir “güneş tutulması” içine girilmişti. Dün de hemen herkes için “doğru”lar ağır basıyordu; oysa içinde çok büyük “yanlışlar” vardı bunların. Bugün pek çok insan için yanlışlar ağır basıyor, oysa çok büyük “doğru”lar var bunların içinde. Dün olanlar için “öfkeli”,bugün olmakta olanlar için “düşünceli” olmak anlaşılır bir şeydir. Ama önemli olan “bugün” olduğuna ve bugün “yaşandığına” göre, belki dün olanlar için “düşünceli”, bugün olmakta olanlar için “öfkeli” de olunabilir. Her tarafından bakmaya çalışmalı.

Sevgili kardeşim, bunca soyut lafı seni yormak için etmedim. Ben kendi payıma, kişinin her ânını değer vererek yaşamasının büyük bir erdem olduğunu artık öğrendim. Ama bunun hiç de kolay olmadığını biliyorum. Çok büyük akıntılar en büyük gemileri bile sürüklediklerine göre, coğrafyayı, denizciliği çok iyi bilmek gerek. Dogmasız bir düşünceye erişmek hiç de kolay değil, ama dünden daha olanaklı.

Sizlerin geçmiş kuşaklardan daha hazırlıklı ve bilgili olduğunuzu, pek çok şeyi yaşayarak geliştireceğinize ve olgunlaştıracağınıza ben inanıyorum. Bunu harekete geçirecek güç de

şunun bunun "gaz vermesi" değil, içinde yaşadığımız inanılmaz "geçiş" dönemi, çağıdır. Onun için sizlerin büyük çoğunluğunuzun, her birinizin seçtiği özel yaşam tarzı içinde çok verimli olacağınıza, yapıtlar vereceğinize, akımlar yaratacağınıza inanıyorum. Bu birikim ve muhasebe döneminden çok kazançlı çıkacak toplumumuz, hiç kuşkum yok.

İzmir'in eskisine oranla çok hareketli ve pek çok olanaklarla dolu yaşantısı içinde kendini belli bir yerde bulman, sanatıyla, müziğiyle haşır neşir olman çok iyi olurdu. Mesleğini bilmem seviyor musun? Ama sanat yaşamına en yakın olan mesleklerden biri. Dilerim gereken önemi verirsin. Verimli, yapıtlı bir meslek yaşamı dilerim sana. Karşılıklı görüşeceğimiz pek çok şey var. İyisi mi, A. Yargıtay 1. Daire bizim davayı bir an önce ele alabilse! Geçen mektubumda yazmıştım. Bekliyoruz.

Eşine selam ve en iyi dileklerimi iletmeni rica ederken gözlerinden öperek ayrılıyorum kardeşim.

Şimdilik hoşça kal! Dostlara ve İzmir'e selam!

NOT: "Bilim Dergisi"nin Mart (1984) sayısında "Görünmezi Tahayyül Etmek" başlığıyla çıkan bir yazıda, Nobel ödülü sahiplerinden Richard Feynman'ın düşünceleri aktarılıyor. Şöyle diyor Feynman: "İnsanın bildiği her şey bir kabalamadır. Bütün bildiklerimizi 'takribi' olarak biliriz. Bu yüzden de, bir şeyi öğrenmedeki tek amacımız onu yeniden öğrenmek, bir başka deyişle, öğrendiklerimizi düzeltmektir. Bilim adamı, bir şeyi öğrenirken, onu yeniden öğrenmek ya da düzeltmek zorunda olduğunu bilir."

Benim gerek eski bir tıp öğrencisi olarak, gerek bilimsel yönteme inanarak yaşadığına kani olan biri olarak bu yaşta en iyi kavradığım gerçek bu. Ama bunu da ciddiye alarak yapmak gerek.

Bir kez daha kucaklarım kardeşim.

M. Halim Spatar

Mamak, 23 Ağustos 1984

Sevgili Kardeşim Levent,

(…)

Belki geçen mektuplarımda sözünü etmişimdir. Besteci Shostakovich'in anılarını, daha doğrusu "anlattıklarını" (ama ölümünden sonra yayımlanmasını şart koştuğu anılarını) okuyorum. İnsanların dış yüzden görülenin, gösterilenin ve de en önemlisi, takındıkları maskenin tersine bambaşka yüzleri ve kişilikleri olduğu korkunç bir dramın ilginç kişisi Shostakovich. Anılarını uzun uzun anlatmama olanak yok ama şöyle başlıyor anılarına: "Kendime ilişkin anılar değildir bunlar. Başka insanlara ilişkin anılardır. Bize ilişkin olanları başkaları anlatacak. Tabii hiç sıkılmadan savuracaklar yalanları - ama onların işi budur. Kişi geçmiş konusunda ya doğruyu anlatmalı, ya da hiç açmamalı ağzını. Anımsamak çok zor bir şeydir; bunuysa ancak gerçek adına yapmaya değer." İlginç bir söz değil mi? Bir de kitabın sonlarında bir masal anlatılıyor, onu da aktarayım: Doğu'daki hanlardan biri resmini yaptırtmak istemiş. Basit bir buyruk gibi görünmesine karşın, zormuş, çünkü hanın bir ayağı kısa, bir gözü ise şaşıymış. Bir ressam çıkmış, hanın olduğu gibi resmini yapmış. Han, boynunu vurdurmuş o ressamın, "iftiracılar gerekmez bana" demiş. İkinci bir ressam bulmuşlar. Adam açıkgözlük yapmak istemiş, hanı kusursuz olarak çizmiş: Kartal bakışlı ve düpedüzgün ayaklı. Bu ressamın da hemen boynunu vurmuşlar. Han, "dalkavuklar gerekmez bana" demiş. Masallarda hep öyle olur ya, en akıllıları üçüncü ressam çıkmış. Hanın resmini avlanır durumda yapmış. Resimde han ok ve yayıyla bir geyiğe nişan alıyormuş; şaşı gözü kapalıymış o yüzden. Topal ayağını da bir kayaya dayamış. Ödüllendirmişler ressamı… Çok şeyleri değiştirdiğini söyleyen toplumlara nasıl da uyuyor.

Halim Abi ve Sebahat Abla, müzisyen Ömer Özgeç ile.

Shostakovich, birçok şeyi düşündürüyor. En korkuncu da insanların bir toplumda ne kadar yalancılaşabildikleri çeşitli örneklerden görülüyor. Gerek Shostakovich'in kendisi gerekse anlattığı (bir kısmı hiç bilmediğimiz, bir kısmını ise başka türlü bildiğimiz) tipler çok düşündürücü. Hele hele kendi müziği ve yapıtları konusundaki değinmeleri… Örneğin şöyle diyor bir yerde: "Ben gençken böylesine ihtiyatsız düşünceler sürmezdim ileriye; hâlâ bana, 'Durgun Don' operamı ne zaman bitireceğimi sorar dururlar. Hiçbir zaman bitiremeyeceğim o operayı, çünkü hiç başlamadım. Şundan ibaretti yalnızca, çok üzülüyorum ama, zor bir durumdan sıyrılmak için böyle söylemek zorunda kalmıştım. Özel bir savunma biçimidir bu, Sovyetler Birliği'nde. Şöyle ve şöyle bir beste yapmayı, tasarladığını söylersin; şöyle güçlü, çok da cümbüşlü bir başlık verirsin. Ancak o zaman bırakırlar sizi, taşlayıp durmazlar. Bu arada sen kendi gönlünün istediği dörtlüğü ya da başka bir müziği yazarsın. Ama yönetime Genç Muhafızlar vb operası üzerinde çalıştığını söylersin. Dörtlünüz ortaya çıkarsa, bağışlarlar sizi, yakanızı bırakırlar. Bu tür 'yaratım planlarının' güçlü kalkanı altında bir iki yıl huzur içinde yaşarsınız."

Çok öğretici ve düşündürücü oluyor bunları okumak. Shostakovich, belli ölçüde boyun eğmiş, uyum yapmış bir sanatçı. Zaten anlattıklarını bile ölümünden sonra yayınlamalarını şart koşması da gösteriyor bunu. Jdanov'ların müzikteki baş hedefiydi. Ama beni en çok şaşırtan -anlıyorum ama şaşırmama engel olmuyor bu; üstelik çok da uyarıcı- bende Kruşçev'le Eisenhower'ın 1957'lerde (belki sözünü ettiğim

olay bir-iki yıl öncesine ilişkindir, çünkü tarihini saptayamadım) Cenevre'de konuşmalarından sonra (1970'lerin 'Helsinki Ruhu' gibi) bir 'Cenevre Ruhu' almış yürümüştü. Sovyetler, Amerika'ya dört büyük bestecilerini gönderdiler: Shostakovich, Prokofiev, Raymond Glier ve Tikhon Khrennikov. Shostakovich filan bu gezilerinde "Bize hiç kimse sanatımız konusunda baskı yapmaz. Eleştiriler bizi ilerletti. Eleştiri nahoş bir şey de olsa, yararlıdır" deyişi. Çünkü anılarında tam tersini, hem de nasıl nefretle dolu olarak söylüyor. Bu deneylerden öğrenilecek çok şey, alınacak çok ders var. (Khrennikov ise Besteciler Birliği'nin başkanı olarak Shostakovich'i telin eden adam!)

Ne var ki, buna benzer gelişmeleri, ileride uç verebilecek tüm olumsuzlukları başka toplumlarda, hatta küçük topluluklarda görmek de olası. Hele işin içine kişisel yaratı - topluluk çelişmesi girmeye görsün. Pek çözülememiş, sancılı bir nokta. Ama galiba, daha başından başlayarak, sanatçının (bilim adamının, belki de… aydının) özgüllüğünü ve hele sanatçının benzersiz kişiliğini göz önünde bulundurmak. Özetlersek, çok zor konulardan biri.

(…)

Dün, DİSK davası sanıkları tahliye edildiler. Önümüzdeki hafta Barış Derneği nihai kararı açıklanacak. Bakalım, bizim karara kadar neler olacak. İdamla yargılananlar çıktı. Darısı başımıza.

Şimdilik hoşça kal. Hepinize selam sevgiler. Arkadaşlar da selam ederler.

M. Halim Spatar

Mamak, 2 Mart 1985, Cumartesi

Sevgili Levent,

(…)

Mektubunu alır almaz cevaplamak istemedim, seni mektup yazmaya zorlamayayım diye. Mektubunda "tekrarlar yapabileceğini" söyleyerek tedirginliğini dile getiriyorsun. Kim bilir ben nasıl yinelemelere düşüyorum. Ne var ki, alıştırdım kendimi, dert etmiyorum. Kesintili bir iletişimi yaşayan kişileriz biz içerdekiler; mektuplar biraz da sanırım, bir tür savunma, yaşama sarılma, ondan kopmama çabası. Kimi zaman anamın küçükken ölüler için söylediği sözler geliyor aklıma: "ölüler hep evlerini dolaşırlar, sevdiklerinin yanında olurlar, onları görür, dinler, izlerler. Ama ne onlara görünebilir ne de onlarla konuşabilirler" diye anlatırdı masal gibi. Şimdi bazen ben böyle oluyorum. Hep onlarlayım, ama onlar kendi yaşamlarını sürüyorlar. Dünya dönüyor ve yaşam bildiğini okuyor. En güzeli de insanın bitirmek, tamamlamak, yetişmek için bir şeylerinin olması; örneğin bitirilecek projeleri! İtiş kakış otobüse binmek, bir yere yetişememek, küfretmek, kimi zaman canı sıkılıp ne edeceğini bilmeden yürümek, vb.. Oysa biz hep aynı rutini yaşıyoruz. Değişiklikler bile rutin içinde. En "değişik şey" mektup! Onun için ben "estiği gibi yazmaya koyveriyorum kendimi. Tekrarlara düşüyorsam, bu adam tekrarlamış dersin geçersin; ne de olsa yarım yüzyılı geçişim altı yıl oldu bu yıl başında. Hem sana söyleyeyim, sende tekrar filan görmedim. Üstelik son mektubuna kızın Zeynep için yazdığın güzel bir şiirini eklemişsin ki… Eline sağlık teşekkür ederim kardeşim.

(…)

Leventçiğim Barok müziği bende çok seviyorum. Bütün dünyada da en çok dinleyici toplayan "klasik müzik" türü belki de. Öyle ki gününde adı sanı bilinip de sonradan unutulup gitmiş pek çok bestecinin yapıtları, yeniden keşfediliyor; plaklar yapılıyor. Hatta Rönesans ve öncesinin müziğini canlandıran topluklar var. Bilirsin, Bach'ın ünlü Passion'larını Mendelssohn, kasabın eti sardığı kâğıtlarda bulmuş neredeyse yüzyıl sonra (ya o kağıtlar başkasının etine sarılsaydı!) Georg Philip Telemann da, Pergolesi de sonradan "keşfedilenler"den. Barok müzik, mutlak krallıkların oluştuğu, burjuvazinin kendini iyice hissettirmeye başladığı, Protestanlığın doğduğu, 1525 Köylü Savaşlarının, giderek büyük kültürel, sanatsal birikimlerinin çiçeklendiği 1600-1750 döneminin müziği. Ulusal bilinç, anti-feodal düşüncenin filizlendiği ve Aydınlık dönemine doğru ilerleyen Avrupa'nın saraylarda yoğunlaşan müziği. Tıpkı katedrallerin detayları gibi, barok müziğin detayları da bütünle aynı titizlikle işlenmiş. Besteci ve icranın yetkinliği insanı hayran bırakıyor. Tıpkı ustanın dizesindeki gibi: "mermeri oya gibi işleyin". Mimar olarak barok katedrallerin ayrıntı-bütün ilişkisine dikkat etmişsindir. Müzikte de bu titiz işçilik kendini duyuruyor. (Bu arada aklıma geldi, yıllarca önce seyrettiğim bir TV programı "Kuşsarayları". Eski İstanbul vb büyük yapılarında, özellikle Osmanlı yapıtlarında, saçak altlarına rastlayan bölümlerde kuşların yuva yapmaları için hazırlanmış ve "kuşsaray" adı verilen nefis detaylar. O denli ilgimi çekmiş, o denli hoşuma gitmiş ki… Bunu bir sanat başyapıtı olarak dünyanın gözleri önüne (hem de renkli olarak cıvıl cıvıl kuşları, büyük bina kadar başyapıt olan mimarisiyle) sermeliydi çekenler. Sen seyretmiş miydin, ya da ben daha önce sözünü etmiş miydim?

Halim Abi ile son görüşmelerimizden biri (8 Mayıs 2012).

Villa-Lobosh, giderek kendinden söz ettiren bir besteci. Oysa 1959'da ölmüş. Onun bestelerinde gitarı çok kullanışını, Brezilya'nın (örneğin Jorge Amado'nun Can Yayınları'ndan çıkan "Ölü Deniz" romanında da tadı alınan) Kızıl ve Karaderili yerli katılımıyla, İspanyol-Portekiz, Latin-Katolik, çok renkli sentezini, kendime çok yakın buluyorum. Bir de Fransız izlenimcilerinden, Debussy'den etkilendiğini okumuştum. En önemli yapıtı da özünde ritmik ve melodik Brezilya yerli müziğini kullandığı Chôros'muş. 1887'de doğduğuna göre fena da yaşamamış. İlk olarak Villa-Lobosh'u ünlü gitarist Andre Segovia'dan dinlediğimi anımsıyorum. Brezilya'da önemli bir besteci kuşağı da var kendisini hissettiren. Ayrıca resim, edebiyat, (Brasilia örneğinde olduğu gibi) kentsel ve bireysel mimaride büyük isimler yetiştirmiş. Orası da çok nurlu ufuklara gözünü dikip ilerlerken, corporasyoncu peronismlerden, askeri darbelerden geçip bugünkü duruma gelmiş: Sivil yönetime geçişi simgeleyen yaşlı ve tutucu politikacı Tancredo Neves'in seçilmesini çılgınca bir karnavalla karşılamış. Neruda'nın şiirleriyle başlamıştım Güney ve Orta Amerikaları, daha doğrusu Latin Amerika'yı algılamaya. Fuéntes'i, Marquez'i, Amado'yu okudukça daha iyi duyuyorum. Fuéntes'i çok sevdim ("Artemio Cruz'un Ölümü"nü) Ne var ki, kitaplar fiyatlarıyla aramızı açıyor bu yazarlarla.

"Bir Yudum Sevgi" için söylediklerine, söylediğin, değindiğin şeyler açısından katılıyorum. Çünkü görmediğim için ancak anlatılanlardan "tahmin ediyorum". Çok sömürülen bu "zorlamaca" doğalcılığa bende çok takılıyorum. Bir zamanların" gerçekçilik", "sınıf bakış açısı", "proletarya" vb. zorlamacaları gibi şimdi de cinselliğin doğalcılığı dayatılıyor. Üstelik daha geniş ama daha amansız rekabet koşulları içinde olan bir piyasa gereği için yapıldığı için daha arsız bir sömürü bu. Umutsuz ama o yüzden çok daha ikiyüzlü ve gözü kara bir sömürü belki de. Latife Tekin'in "Berci Kristin Çöp Masalları"nı okudum. Hiç öyle şeyler yok. Demek ki senaryo ya da filmleştirme aşamasında önemli katkılar yapılıyor yapıtlara. Senaryonun hazırlanması aşamasında Latife Tekin'in davranışını bilmiyorum ama, 2. romanı "Berci Kristin Çöp Masalları"nda kentlerin kenarında çöplüklerde oluşan, kentten kentsel hiçbir nasip alamayan ama artık kırsal olmayıp kentin ve kırın ötesinde bir olumsuzluklar karmaşasını, çelişmeleri, sınıflaşmanın, bilinçlenmenin, yozlaşmanın gecekonducasını yaşayan insanların dünyasını nefis bir Türkçe'yle düşsel bir anlatımla anlatıyor. Benim tanımlamasına alışkın olduğum bir roman değil, ama kendine özgü, insanı son satırına kadar götüren bir yapıt. Latife Tekin'in öbür yapıtlarını merakla bekliyorum. Genç de üstelik. 1983'lerden bu yana üç yeni isim, Latife Tekin, Orhan Pamuk, Mehmet Eroğlu var edebiyatımızda. Ama ben on yıl içinde (ya da sonraları) ortaya çıkacak yapıtları bekliyorum. 1940'ların, 1950'lerin defterlerini ozanı-yazarıyla kapadık. Şimdi 60'ların ama özellikle 70'lerin ozan ve yazarlarını görüyoruz. Bilinç olguların ardından geldiği için bu 80'li yılların aküye doldurduklarını çok beklemeyeceğiz gibime geliyor. Bir bakıma heyecanlı bir bekleyiş diyebilirim.

Bugün Cumhuriyet'te A. Kadir'in ölümünü okuyunca çok üzüldüm. Biz bir dönemin (aralarında 10-15 yaş fark da olsa) kuşağıyız. Uzun süren bir alacakaranlığın ardından gelen korkunç bir Nazi-faşizm karanlığının yırtılmasıyla dünyayı kaplayan ama gözleri fazla kamaştırdığı için birçok gözleri kör etmiş bir aydınlığın kuşağı bu. A. Kadir çelebi tavrı, kendine özgü şiir okuyuşuyla, insana o hep sevgiyle bakan gözleriyle hatırlıyorum. Demin bir arkadaşa da yazdığım şu dizeleri, sürgünden karısına yazmıştı:

"Sen orada bağrına bas dur en büyük çileyi,

Ben burada en büyük çileyi doldurayım."

Acılı kuşak'tandı yani. Cenazesinde bulunmak isterdim. Çok kalabalık olur, ama az da olsa onu tanıdığım; bir de pek çok tanıdık dostun, merhabalı ve merhabasız arkadaşımın yıllar sonra yüzlerini bir kez daha görmeyi özlediğim için. İnsanlar "ölü ölüveriyorlar" işte… Neyse ki; A. Kadir gibilerinin yapıtları var arkalarında.

(…)

Yan yana, karşı karşıya oturup "tırtılların gözlerinin içine içine" bakabileceğimiz, söyleşebileceğimiz günlerde buluşmak üzere…

Hoşça kal kardeşim.

M. Halim Spatar

Güle güle Halim Abi…
(Fotoğraf: Şükran Sabanuş)

Gülçin Çaylıgil'in ardından...

Gülçin Çaylıgil'in hayatı Türkiye siyasi tarihinin de bir özeti. Yarım asırlık meslek hayatında onlarca siyasi davada müdafi sıfatı ile yer aldı. 12 Mart döneminde Deniz Subayları Davası, Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının İstanbul'daki davaları, Aydınlık Davası, Madanoğlu Davası, TKP, 12 Eylül döneminde TİKP, DİSK, Aydınlar Dilekçesi, THKP-C, Devrimci Sol davaları... Harun Karadeniz, Adnan Benk, Orhan Apaydın, Doğan Avcıoğlu, Çetin Altan, Vedat Günyol, Server Tanilli, Yalçın Küçük, Talat Turhan, Uğur Mumcu'nun avukatı. Bir söyleşisinde "Ben hiç işsiz kalmadım" demiştir. Listeye bakın, nasıl işsiz kalsın ki...

Bilgütay Hakkı Durna

Avukat Gülçin Çaylıgil'i kaybettik. Avukat arkadaşlarımız Several ve Murat ardından "Sevginin, cesaretin, kararlılığın, zarafetin, inancın mükemmel uyumunun simgesi devrimci bir kadını, gerçek bir aydını ve sosyalist bir hukukçuyu, bir dünya güzelini kaybettik" diye yazdılar. Gerçekten de öyle. Gülçin Abla'yı bilen, tanıyan herkesin duygularını anlatan bir cümle bu.

Onlarca avukatın tutuklu olduğu, duruşma salonlarında darp edildiği, Çağdaş Hukukçular Derneği'nin kapısının kırılarak talan edildiği, İstanbul Barosu yönetiminin bir darbe ile görevden alınmak istendiği, kısacası savunmanın da yok edilmek istendiği bir dönemden geçiyoruz. Dönem oldukça zorlu.

Zor dönemlerin avukatları da her zaman olmuştur. Onların hepsi çok iyi hukukçudurlar. Ama bununla yetinmemişler, mesleklerini, uğraşlarını hep insanlığın geleceği için yürütülen mücadeleye katkı olarak sunmuşlardır. Onlardan Halit Çelenk'i kaybedeli iki yıl oldu. Şimdi de Gülçin Çaylıgil…

Avukatlık sevdası

Hiç hakim veya savcı olmayı düşündünüz mü diye sorduğumuzda "Allah göstermesin. Hiç karar veremezdim. Asla karar veremezdim. İnsanları mahkum etmek, karar vermek o kadar yüzeysel karar veriliyor ki! Karar verebilmek için o insanın çocukluğundan başlamalısınız. Herkese aynı madde uygulanıyor. Şahsileştirilmiyor cezalar. Bu güya şahsileştirilmiş hali." diye yanıt vermişti.

Avukatlık mesleği ile ilişkisini ise her genç hukukçunun mutlaka okuması gereken Bilgesu Erenus'un kitabında şöyle anlatmıştı:

"(Yazıhanenin açıldığı) İlk yıl epey bir ayak sesi bekledim (…). O yıllarım sizde düş kırıklığı yaratacaktır, herkes gibi bende gelen her davayı almaya hazırdım. Seçme şansım hiç yoktu (…) hiç değilse kiramı çıkarmak zorundaydım. Aşağı yukarı bir on sene geçti. On sene sonra ise çorap söküğü gibi, bir yığın dava gelmeye başladı. Çorap söküğü gibi dedimse, hiçbir zaman paranın öne geçtiği davalar değil, emek ve düşünce davaları işte (…). Emek ve düşüncenin savunulacağı büyük davalar sabah başlar akşam biterdi. Yazıhane boş, kira birikir, barodan ihtarnameler gelir, ama hiçbir zaman parasızlığı dert etmedim (…). Ne yani, çoğu meslektaşım gibi bende icra, iflas peşinde, boşanma davalarında mı ömür tüketmeliydim (…). Üç döneme ait koyu karanlığın hâlâ hüküm sürdüğü ülkemde, 'özgürlüğü, emeği, barışı savunmak lüks değil, tam da mesleğimin gereği idi' diyorum." (Bilgesu Erenus, Böyle Bir Dünya, Gülçin Çaylıgil Davası, Adam Yayınları, 2002)

Başka bir söyleşisinde de genç avukatların "dertlerini" gülümseyerek anlatmıştır: "(...) Avukatlık çok para kazanmak için yapılmaz. Staj Eğitim Merkezi'nde eğitim verdiğim sırada biri dedi ki, 'Kocam da avukat beş senedir, ne bir evimiz var ne bir arabamız!' Ben de dedim ki, 'Yavrucuğum, ben 55 senelik avukatım, benim de evim, arabam yok. Bu bir sabır işidir. Öyle beş senede olmaz!' Karşımda da arkadaşlarım oturuyor, bana kaş göz işareti yapıyorlar, 'Konuşma artık, kızın büsbütün morali çöktü. 50 sene sonra ben de mi böyle olacağım diye düşünerek vazgeçecek!'"

İstanbul Barosu'nun Staj Eğitim Merkezi'ndeki çalışmaları hayatta en çok keyif aldığı zamanlardan olmuştur. Hep, genç stajyerlere ders vermenin kendisine çok keyifli geldiğini söylerdi. Gençler için, onlar benim tutkum, sevdam ve çocuğumsa, elli yıl özgürlüğü, barışı, emeği savunduktan sonra, gençlerimizi günün değerlerine terk etme özgürlüğünü kendime tanımam mümkün değil derdi. Ve hep öyle oldu. Gençler onu çok sevdi, o gençleri çok sevdi.

Peki, hukuk öğrencilerine, yeni mezunlara ne önerirsiniz diye sorduğumuzda ise çok netti. "İsyankar olun, muhalif olun. Kuzu kuzu oturmayın. Bizim zamanımızda olsaydı biz isyan ederdik. Partimiz vardı bir kere. En güzel zamandı. Mehmet Ali Aybar ve Behice Hanım dönemleri İşçi Partiliydim. Eşek gibi çalıştık partinin hukuk bürosunda." demişti.

Davalar davalar…

Gülçin Çaylıgil'in hayatı bir yanı ile Türkiye siyasi tarihinin de bir özeti. Yarım asırlık meslek hayatında onlarca siyasi davada müdafi sıfatı ile yer almış. Hepsini saymak ise mümkün değil. 12 Mart döneminde Deniz Subayları Davası, Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının İstanbul'daki davaları, Aydınlık Davası, Madanoğlu Davası, TKP, 12 Eylül döneminde TİKP, DİSK, Aydınlar Dilekçesi, THKP-C, Devrimci Sol davaları bunlardan sadece birkaçı. Ayrıca; Harun Karadeniz, Adnan Benk, Orhan Apaydın, Doğan Avcıoğlu, Çetin Altan, Vedat Günyol, Server Tanilli, Yalçın Küçük, Talat Turhan, Uğur Mumcu gibi birçok aydının savunuculuğunu da üstlenmiştir.

Bir söyleşisinde de "Ben hiç işsiz kalmadım" demiştir. Yukarıdaki "çok eksikli" listeye bakınca da zaten bu durum görülüyor.

Adalet İçin Hukukçular'ın internet sitesi "Adalet ve Sosyalizm" için yaptığımız söyleşide de kendisini ilk etkileyen davanın Adnan Benk davası olduğunu söylemiştir. "Doçentti. İlk defa kelepçe vurulup cezaevine gönderilen bir bilim adamı. Edebiyat fakültesinde tanıdım. Çok yakın arkadaşım, sonra da kardeşimin kocası oldu. Sonra Vedat Günyol çıktı karşıma. Onun Yaşar Kemal'le birlikte bir davası oldu. Babeuf'ü çevirmişler, onunla ilgili bir davaydı. Böylece tüm yazarçizer tayifesi gelmeye başladı. Sonra Türkiye İşçi Partisi'ne girdim. Beni Disiplin Kuruluna üye yapmışlar. Ben o arada Paris'teydim. Döndüm. Ve partide hukuk bürosunda çalıştım. Toplu davalara girdim. Böylece kendimi aydın davalarının, siyasi davaların içinde buldum. Ben hep avukatlığın bu tarafını sevdim. Allah rahmet eylesin neyse ki ortağım vardı Ziya Nur, Kürt, kocaman bir adam. Bize para kazandıracak, bizi yaşatacak davalara o girerdi." (http://www.adaletvesosyalizm.org/articles/89 - 24.08.2012).

Ama aklı hâlâ bugün süren siyasi davalarda idi. Ses tellerim iyi olsa girerdim demişti. Heyecanını hiçbir zaman kaybetmemiştir ki. O hem müvekkillerini hem onların düşüncelerini savunmuştur. Çoğu mahkemeye Marksizm dersi vermiştir. Bir Fransız avukatın kendisine "Kaybolmuş davaların" avukatı dediğinden söz etmişti. Sıkıyönetim Mahkemeleri'nden DGM'lere, onlardan bugünün "Özel Yetkili" mahkemelerine, hiçbirinden adalet beklemediğini, buralardaki çabasının dosyalarında usulsüzlükleri tespit etme olduğunu söylemiş, "biz ne yapmışız, ne kadar usulsüz ve hukuksuz bir dönem geçirmişiz, bunları görmeye yarar." demişti.

Söyleşide öncelikle özel mahkemelerin kaldırılması için mücadele edilmesi gerektiğini dile getirmiş, biz DGM'nin kaldırılması için İstanbul Barosu olarak tüm baroları toplayıp korkunç bir mücadele vermiştik dedikten sonra "Kalktı ama yenisi kondu. Şimdi herkes gevşek. Herkes aldığı dava sayısına, kazanacağı paraya bakıyor. Hukukçularda bir muhalefet, böyle bir ruh görmüyorum" diyerek bizlere görevlerimizi hatırlatmıştı. Haklı idi.

İstanbul'dan Bodrum'a

Gülçin Abla 1952 yılında başladığı avukatlığı 55 yıl sonra sağlığı nedeni ile bırakmak zorunda kalmıştı. Yarım asır. 2007 yılında da çok sevdiği İstanbul'dan, Moda'dan ayrılmak zorunda kalmış, Bodrum'a yerleşmişti. Ama hiç sevememişti Bodrum'u. "Adalet ve Sosyalizm" için yaptığımız söyleşide de bu durumu dile getirmiştir.

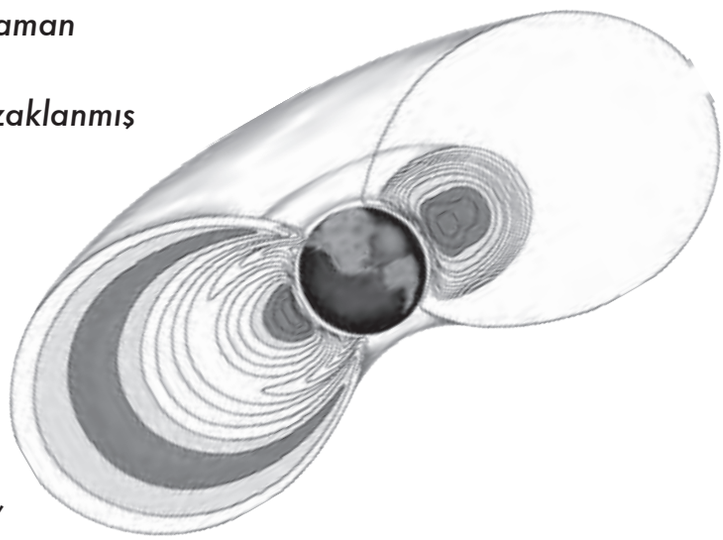
"İstanbul'da doğdum orada büyüdüm. Mesleğim, çevrem hep orada. Tabii ailem, arkadaşlarım da. 3 senedir buradayım. Bazen çok bunalıyorum burada çünkü yaşlıyken geldim buraya. Bir de ben hiç şehirden çıkmadım, hiç kasaba hayatı bilmiyorum. Birden çevremi bırakıp buraya geldim. Kiralar belimi büktü. Hiç bilemedim yaşlılıkta bir evin lazım olabileceğini. Avukatlığı lüks olarak yaptın derdi bana kardeşim, doğru. Yani para için yapmadım, ücret falan düşünmedim. Bir gün bir ev gerektiğini de aklıma getirmedim. Neyse burada sevimli bir ev sahibimiz var. Reşide'yle birlikte paylaşıyoruz kirayı suyu şuyu buyu... Bana yaşlılığı tarif et dediler di; yaşlılık hayal kuramamak. Geleceği yok insanın. Avrupalılardan öğrendim, benim Fransa'da yaşayan bir arkadaşım var. 3 yıl sonrasını planlar. Türklerde öyle bir şey yok, hele bu yaşta plan yapacak geleceği yok."

Yanından ayrılırken söyleşiyi yapan arkadaşımız Hande'ye "Benim için vapurdan, Moda'dan denize, martılara, yıldızlara bakın! Burada yıldız yok" demişti, hayatı boyunca kirada oturan, evi, arabası olmayan ama binlerce genç avukatı etkileyen, örnek olan o onurlu insan.

Güle güle Gülçin Abla…

Van Allen ışınım kuşakları

Elektrik yüklü parçacıklar ivmelendikleri zaman enerjilerinin bir kısmını belli frekanslarda ışınım olarak salar. Işınım kuşaklarında tuzaklanmış olan bu parçacıklar da manyetik alan, elektrik alan, ortamda yayılan dalgaların etkisiyle ivmelenir ve radyo bölgesinde ışınım salarlar. Bu ışınımlar, radyo bölgesinin işitilebilir frekanslarında olduğunda "chorus" (koro), "whistler" (ıslık) gibi isimler alır. Van Allen ışınım kuşaklarında yerinde yapılan deneylerde "chorus" ve "whistler" dalgaları algılanmıştır.

Prof. Dr. E. Rennan Pekünlü
Ege Üniversitesi Astronomi ve Uzay Bilimleri Bölümü emekli öğretim üyesi

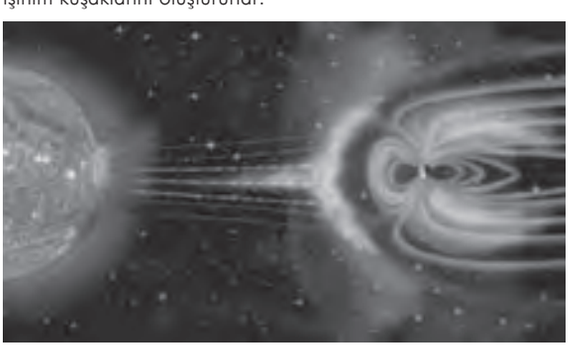
Sayın Rennan Pekünlü, "Derginin Nisan 2013 tarihli 110. sayısının 66. sayfasında 'Dünya çevresinde yeni bir radyasyon alanı' başlıklı yazıyı okudum. 'Radyasyon' sözcüğü halkımızda hemen nükleer santrallardan sızan tehlikeli ışınımı veya uranyum, plütonyum gibi radyoaktif elementlerin fizyon yoluyla saldığı tehlikeli alfa, beta ve gama ışınlarını çağrıştırır. Ancak yazıda sözü edilen 'radyasyon' bu türlü radyasyon değil. Radyasyon sözcüğü yerine 'ışınım' sözcüğü daha uygun." diye bir not yazarak konuyu açıklayan bir makale gönderdi. Okurlarımıza sunuyoruz.

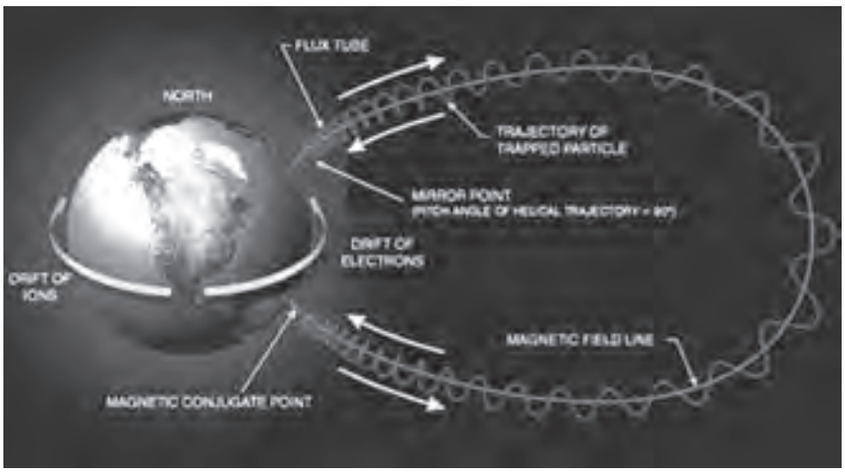
Işınım kuşaklarına "radyasyon kuşakları" demenin sakıncaları var. Bu kuşaklarda tuzaklanmış olan elektrik yüklü parçacıklar, büyük çoğunluğu hidrojen atomunun çekirdeği olan proton ve elektronlardır. Bunların yanı sıra, helyum ve daha ağır elementler de bulunabilir. Ancak bu kuşaklar **radyoaktif elementler dizelgesinde** karşılaşacağınız plütonyum, uranyum, vb. gibi radyoaktif değildir. Evet **radyoaktiftirler**, ancak buradaki **radyo** sözcüğü radyo frekanslarına, **aktif** sözcüğü de bu frekanslarda etkin olarak ışınım yaptıklarına gönderi yapar.

Elektrik yüklü parçacıklar ivmelendikleri zaman erkelerinin (enerjilerinin) bir kısmını belli frekanslarda ışınım olarak salar. Işınım kuşaklarında tuzaklanmış olan bu parçacıklar da manyetik alan, elektrik alan, ortamda yayılan dalgaların etkisiyle ivmelenir ve radyo bölgesinde ışınım salarlar. Bu ışınımlar, radyo bölgesinin işitilebilir frekanslarında olduğunda "chorus" (koro), "whistler" (ıslık) gibi isimler alır. Van Allen ışınım kuşaklarında yerinde yapılan deneylerde "chorus" ve "whistler" dalgaları algılanmıştır. İlgilenen okurlar Google'da bu sözcüklerle arama yapıp algılanmış olan işitilebilir radyo dalgalarını dinleyebilirler.

Çiftuçay (Dipole) manyetik alanın kuvvet çizgileri Yer'in yakın komşuluğunda bir manyetikkürenin oluşmasını sağlar. Manyetikküre, güneş rüzgârının uyguladığı basınçla bozulmaya uğrar. Manyetikkürenin gündüz tarafı basık, gece tarafıysa gerilmiş biçimdedir (Şekil 1). Gündüz tarafının Yer'e olan uzaklığını, manyetikkürenin manyetik basıncıyla güneş rüzgârının plazma basıncı arasındaki hidrodinamik denge koşulu belirler. Bu bölgeye **manyetopoz** denir. Yer manyetik alanının $B \sim B_0 / L^3$ yasasına uygun olarak değiştiğini varsayarsak, manyetopozun yeryüzüne olan uzaklığı $L = (10 - 12)\ R_{Yer}$ denlidir. Burada, B_0 manyetik alanın yeryüzeyindeki yeğinliğidir ; B, L uzaklığındaki manyetik alan değeri, L de R_{Yer} cinsinden uzaklıktır.

Şekil 1. Güneş rüzgârıyla Yer'in manyetik küresine gelen elektrik yüklü parçacıklar tuzaklanır ve Van Allen ışınım kuşaklarını oluştururlar.

Şekil 2. Elips görünümündeki çizgi, Yer'in manyetik alan kuvvet çizgilerinden birini; sarmal yörüngeyse manyetik alan kuvvet çizgisine tuzaklanmş olan bir elektrik yüklü parçacığın yörüngesini simgeler. Tuzaklanmış olan parçacığın 3 dönemsel devinimi vardır: a) Manyetik alan kuvvet çizgileri çevresinde dolanma devinimi, b) Yer'e yakın bölgelerdeki manyetik aynalar arasında zıplama devinimi ve c) Yer'in çevresinde doğudan batıya (pozitif elektrik yüklü parçacıklar) veya batıdan doğuya (negatif elektrik yüklü parçacıklar) sürüklenme devinimi.

Tarihçe

Yer'in ışınım kuşakları 1958 yılında Van Allen ve Vernov tarafından bulunmuştur. Bu yıllarda fırlatılan ilk Sovyet ve Amerikan uyduları Yer'in ışınım kuşaklarını **serendip** olarak bulmuştur. Kozmik ışınların araştırılması amacıyla tasarlanmış olan bu uydularda Geiger sayıcıları bulunuyordu. Geiger sayıcıları alfa, beta ve gama ışınlarını ölçmede kullanılan bir aygıttır. Alfa parçacığı, Helyum atomu çekirdeğine denk bir parçacıktır; birbirine bağlı iki proton ve iki nötrondan oluşur, genellikle He^2 olarak gösterilir. Beta parçacığı, örneğin, potasyum-40 gibi belli tür radyoaktif çekirdek tarafından üretilen yüksek erkeli ve yüksek hızlı elektron veya pozitrondur.

1958 yılına dek yapılan balon ve meteoroloji roket gözlemlerinde bulunan Geiger sayıcıları Yer'den 100 km yüksekliklere dek kozmik ışın yeğinlik değişimlerini en ince ayrıntısına değin saptamıştı. Balon ve roket gözlemlerinde, Yer atmosferinin koruyucu etkisinin azalmasına bağlı olarak kozmik ışın yeğinliğinin yükseklikle hızla arttığı sonra belli bir sabit değere ulaştığı gözlendi. Uydular fırlatılmadan önce balon sonuçlarına benzer bir yeğinlik dağılımı bekleniyordu. Çünkü balonlardan daha yükseklere çıkan uyduların sözü edilen sabit kozmik ışın akısını ölçeceği sanılıyordu. Ancak uydulardaki Geiger sayıcıları kozmik ışın akısında ani artışlar gösterdi. Uyduların ölçtüğü akı balonlarınkinin 10^4 katına dek çıkıyordu. Önce ne olduğu anlaşılamadı. Daha sonra, uydunun yörüngesi bilindiğinden, kozmik ışın akısının zaman değişimi, kolaylıkla, ışınım akısının coğrafi konsayılarla değişimine çevrildi. Böylece Yer çevresinde halka biçiminde oluşmuş olan ışınım kuşaklarının varlığı sergilenmiş oldu (Şekil 3). Uydunun ışınım kuşaklarına girmesiyle akıda artış, çıkmasıyla da azalış algılanıyordu. Uydulara konuşlandırılmış olan Geiger sayıcılarının pencereleri önüne yerleştirilen değişik kalınlıktaki süzgeçlerle ışınım kuşaklarındaki parçacıkların erke düzeyleri ölçüldü.

Yer'in ışınım kuşaklarında tuzaklanmış olan elektrik yüklü parçacıkların erkeleri 100 keV - 100 MeV aralığında değişmektedir. Bu parçacıkların büyük çoğunluğu 1 - 10 MeV erke aralıklarında bulunur.

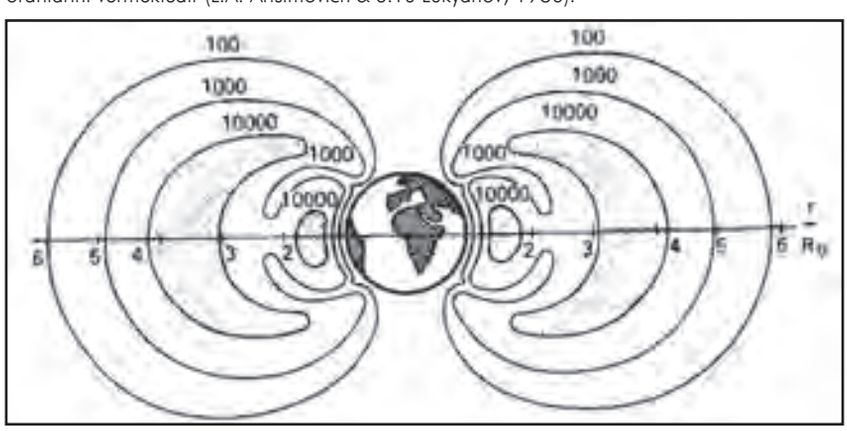
Uyduların yaptığı yerinde ölçüm sonuçları iki ışınım kuşağının varlığını göstermiştir. Yer'e yakın olana **iç ışınım kuşağı**, uzak olana da **dış ışınım kuşağı** denir. İç ışınım kuşağının sınırlarının yeryüzüne olan uzaklıkları, 1000 km ve 4500 km'dir. Dış ışınım kuşağındaki parçacıkların erkeleri daha yüksektir. Bu bölgenin sınırları da $L\sim 3\ R_{Yer}$ ve $L\sim 5\ R_{Yer}$ arasındadır (Şekil 3).

İç ışınım kuşağının biçimi ve fiziksel parametreleri dış ışınım kuşağınınkine kıyasla daha kararlıdır. Değişik zamanlarda yapılan uydu ölçümleri iç ışınım kuşağının biçim ve parametrelerinin aşağı yukarı aynı olduğunu göstermiştir. Dış ışınım kuşağının biçim ve parametreleriyse zamanla değişmektedir.

Uydu ölçümlerinden çıkan bir başka sonuç da şudur: ışınım kuşaklarında tuzaklanmış olan parçacıkların erkesi yükseklikle azalmaktadır. Bu beklenen bir sonuçtur. Çünkü yüksek erkeli parçacıkların tuzaklanabilmesi için manyetik alanın yeterince yeğin olması gerekmektedir.

Yüksek erkeli proton ve elektronlardan oluşan iç ışınım kuşağı, Yer'in yakın komşuluğundaki uzayda devinen hızlı nötronların bozunması sonunda oluşmuştur. Yüksek erkeli kozmik ışın parçacıkları Yer atmosferinin üst kısımlarındaki (~ 100 km) Azot (N) ve Oksijen (O) atomlarıyla çarpışırlar. Bu çarpışma sonunda hızlı nötronlar üretilir. Süreçte kozmik ışın parçacığı başına 4 nötron üretilir. Daha sonra bu nötronlar bozunur ve bozunma sonunda proton, elektron ve nötrino ortaya çıkar. Lepton yükünün korunumu gereği, hafif parçacıklar çiftler biçiminde ü-

Şekil 3. Taralı bölgeler Yer'in doğal ışınım kuşaklarını simgeler. Rakamlar kozmik ışın yeğinlik oranlarını vermektedir (L.A. Artsimovich & S.Yu Lukyanov, 1980).

retilir. Nötron bozunması sürecinde üretilen iki hafif parçacıktan biri olan nötrino yüksüz olduğundan ve çekirdek tepkimelerine girmediğinden izini sürmek oldukça zordur.

Özgür bir nötronun yarı ömrü ~10^3 saniyedir. Üretilen nötronların bir kısmı manyetikküre içinde bozunarak protonları ve elektronları üretir. Elektrik yüklü parçacıklar olan proton ve elektronların ilk hızları **yitik konisine** (loss cone) girmediği sürece ışınım kuşaklarında tuzaklanırlar.

Kozmik parçacık yeğinliği, üretilen nötronların albedosu, nötronların manyetik tuzakta bozunma olasılığı ve ışınım kuşağındaki parçacık yoğunlukları üzerine yapılan nicel değerlendirmeler birbiriyle uyuşmaktadır.

Dış ışınım kuşağı Yer'in manyetikküresindeki tedirginlikler sonunda bu bölgeye sızan güneş rüzgârı parçacıklarınca oluşturulmuştur. Uydu ölçümleri dış ışınım kuşağındaki protonların erkelerinin 100 keV - 30 MeV aralığında bulunduğunu göstermiştir. Elektronlar da manyetikkürenin dış bölgelerinden dış ışınım kuşağına sızarlar.

Yapay ışınım kuşağı

Işınım kuşaklarının oluşumuna ilişkin modellerin inandırıcı olabilmesi için **yapay ışınım kuşakları** oluşturuldu. 1958 yılından başlamak üzere Yer atmosferinin üst kısımlarında düşük güçlerde nükleer bombalar patlatıldı (Çizelge 1).

Nükleer patlama sırasında ortaya çıkan parçacıkların büyük bir bölümü kısa ömürlü β - etken parçacıklardı. Bu nükleer patlamalarda amaçlanan şey, elektrik yüklü parçacıkların üretimi ve ışınım kuşaklarında tuzaklanmalarının sağlanmasıydı.

Çizelge 1. Yapay ışınım kuşağı oluşturmak amacıyla patlatılan nükleer bombalara ilişkin ayrıntılar (L.A. Artsimovich & S.Yu Lukyanov).

Bomba	Patlatılan yöre	Tarih	Tonaj	Yükseklik (km)
Argus I	Güney Atlantik	27 / 8 / 1958	1kt	200
Argus II	Güney Atlantik	30 / 8 / 1958	1kt	250
Argus III	Güney Atlantik	6 / 9 / 1958	1kt	500
Starfish	Pasifik Okyanusu	9 / 7 / 1962	1,4 Mt	400
USSR	Sibirya	22 / 10 / 1962	5-6 kt	?
USSR	Sibirya	28 / 10 / 1962	< Mt	?
USSR	Sibirya	1 / 11 / 1962	Mt	?

Uydu	Enberi(km)	Enöte(km)	Yör. eğ.(derece)	Algaç
Ariel	393	1209	54	Korumalı GM Ee > 4,7 MeV
Injun I	890	1010	67	Korumalı GM sayıcı, Bremsstrahlung ışınımı yapan MeV e sayıcısı
Telstar	955	5630	44,7	4 kanal katı hal algaç Ee > 0,2 MeV
TRAAC	951	1110	32,4	Korumalı GM Ee > 1,6 MeV
Cosmos V	204	1512	49	Korumalı GM sayıcı Ee > 7 MeV

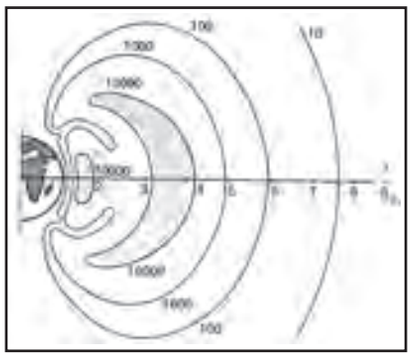
Çizelge 2. 10 Temmuz 1962 tarihinde Yer yörüngesinde dolanan uydulara ilişkin ayrıntılar (L.A. Artsimovich & S.Yu Lukyanov, 1980).

Çiftuçay manyetik alan içinde bulunan elektrik yüklü parçacıklar **sürüklenme devinimi** yaparlar. Nükleer bombanın patlatıldığı yörede ortaya çıkan yüklü parçacıklar bir süre sonra yapay ışınım kuşağının oluşumunu sağlarlar. Örneğin Starfish nükleer bombasının ürettiği manyetik ve elektromanyetik tedirginlikler ve bir whistler sinyali değişik bölgelerden algılanmıştır. Patlamadan birkaç saniye sonra Yeni Zelanda'dan **yapay aurora** gözlenmiştir. Yapay aurora, manyetik alanda tuzaklanamayan elektron ve diğer parçacıklarca üretilmiştir. Bu parçacıkların çoğunun manyetik ayna noktaları atmosferin alt katmanlarında olacak biçimde üretildiğinden Yer atmosferine dek inerler ve burada N ve O atomlarıyla çarpışırlar. Uyartılmış olan N ve O atomları aurora biçiminde ışınım salarlar. Injun I uydusu uzun süreden beri yörüngede bulunduğundan, ışınım kuşağının öncesini sonrasıyla karşılaştırma olanağı sunmuştur. TRAAC ve Ariel uydusu da benzer bir karşılaştırma olanağı sunmuştur. Telstar uydusu Starfish patlamasından bir gün sonra fırlatıldığından sağlıklı bir (öncesi - sonrası) karşılaştırma yapılamamıştır.

Nükleer bombanın patlamasıyla birlikte ortaya çıkan elektrik yüklü parçacıkların, çiftuçay manyetik alandaki gradyent ve eğrilik nedeniyle sürüklenme devinimine girmesi ve kısa bir sürede yapay ışınım kuşağı oluşturması beklenir. Ayrıca bu ışınım kuşağının iç ve dış doğal ışınım kuşakları arasında bir yerde oluşturulması gerekir (Şekil 4).

Explorer 4 uydusu, Ağustos 1958 de patlatılan bombadan önce yörüngeye yerleştirilmişti. Patlamayı izleyen Eylül ayı içinde Explorer 4 uydusu yapay ışınım kuşağı içinden binlerce kez geçti. Uydudaki sayıcılar, yapay kuşaktan her geçişte çok yeğin sayımlar kaydetti.

Yapay ışınım kuşağının uydunun bilinen hızından ve yörünge geometrisinden yola çıkılarak hesaplanan genişliği 100 km'dir. Uydunun yapay ışınım kuşağına ilk kez girdiği anda alınan sayım, daha önce aynı coğrafi konsayılarda elde ettiği sayımlardan 10^2 - 10^3 kez daha fazlaydı. Explorer 4 uydusunun yanı sıra meteoroloji roketleri de yapay ışınım kuşaklarının oluşumuna tanık olmuştur. Birkaç saat içinde Yer'in çevresini doğal ışınım kuşakları gibi saran bir yapay ışınım kuşağı oluşmuştur. Bu kuşağın bozunup ortadan kalkması birkaç ay sürmüş-

Şekil 4. Nükleer bomba patlamasıyla oluşturulan "yapay ışınım kuşağı", iç ve dış ışınım kuşakları arasında yer alıyor.

tür. Aralık 1958'de fırlatılan Pioneer 3 uydusu, bu patlamadan ardakalan ışınım kuşağı kalıntısını algılamıştır. Mart 1959'da fırlatılan Pioneer 4 uydusu yapay kuşağı gözleyememiştir.

Ağustos 1958 nükleer patlamasının coğrafi eşlenik noktası kuzey yarımkürede Azorlar üzerindeydi. Patlamadan birkaç dakika sonra bu bölgede yapay aurora gözlenmiştir.

Van Allen uydularının bulgusu: 3. ışınım kuşağı

28 Şubat 2013 tarihinde NASA tarafından Yer'in manyetikküresine gönderilen ikiz Van Allen uydularının daha önce bilinmeyen 3. ışınım kuşağını bulduğu bildirildi. Uyduların ilk atıldığı anlardan başlamak üzere, Güneş'teki yüksek erkeli patlamalar ve plazma yumakları, Yer'in ışınım kuşaklarında çok önemli ve belirgin değişikliklere neden oldu.

Birçok uydunun dolandığı iç ışınım kuşağı, çoğunluğu proton olan yüksek erkeli parçacıkların bombardımanı altındadır. Bilimsel araştırma, telekominikasyon, askeri amaçlarla gönderilen uydular yörünge devinimleri sırasında iç ışınım kuşağına bir süre girip çıkma durumundadır.

Van Allen uyduları yüksek erkeli parçacıkların Yeryüzünden olan yükseklikle nasıl değiştiğini algılayarak mühendislerin daha korunaklı uydu yapmalarına yardımcı oluyor. Uydular, elektrik yüklü parçacıkların erkelerini 1 trilyon (1012) elektronvolta dek algılayabiliyor. Bu denli yüksek erkeli parçacıklara karşı koruyucu kalkan oluşturmak hemen hemen olanaksız. Bu parçacıklar yarım inç kalınlığındaki alüminyum

Yerin manyetikküresi içinde yörüngede dolanan iki Van Allen uydusunu gösteren grafik (JHU/APL) (http://www.nasa.gov/mission_pages/rbsp/news/belt-dynamics.html).

levhayı kolaylıkla deler geçer. 1 trilyon eV erkelere sahip elektrik yüklü parçacıklar, uydulara fiziksel olduğu kadar içindeki algaçların yanlış işlev yapmasına ve yanlış algılamalara neden olur. Van Allen uydularıysa bu tür parçacıkların neden olacağı zararlara karşı önlem alınarak yapılmıştır.

KAYNAKLAR

1) *Motion of Charged Particles in Electric and Magnetic Fields*, L.A. Artsimovich & S. Yu. Lukyanov, Amazon, 1980.

2) http://www.nasa.gov/mission_pages/rbsp/news/belt-dynamics.html

‘Kapitalizm insanın aklını mahveder’

Neoliberal kapitalizm döneminde süreklileşen güvensizlik durumu ve çatışma ortamı önemli ruhsal sorunlara yol açar. Çeşitli ruhsal bozuklukların oluşması ve tetiklenmesi, bireyde şiddet ve saldırganlık davranışlarında artış, temel insani değerlerin kaybedilmesi, bireyin kendine ve topluma giderek yabancılaşması, yeni kuşakların kişilik gelişiminde olumsuz ve kalıcı değişikliklerin ortaya çıkması bu sorunların başlıcaları.

Dr. Deniz Akgün

Dünya Sağlık Örgütü’ne göre nöro-psikiyatrik bozukluklar küresel hastalık yükünün %13’üne yol açıyor. 1999 yılında yapılan bir hesaplamada ruhsal ve sinirsel rahatsızlıkların küresel hastalık yüküne karşılık gelen sağlıklı yaşam yılı kaybının %11’ini oluşturduğu hesaplandı. Ruhsal ve sinirsel hastalıkların 2020 yılında ise sağlıklı yaşam yılı kaybının %15’inden sorumlu olacağı tahmin ediliyor. (1) Ruhsal sağlık sorunlarının görülme sıklığında 20. yüzyılda önemli oranda artış yaşandığı da bilinmekte. 1990’larda Journal of American Association dergisinde depresyonun uzun vadede, uluslararası ve kuşaklar arası incelemesini yapan bir araştırma raporu yayınlanmıştı. Raporda 1955 yılından sonra doğanların depresyona girme şansının büyükannelerin kuşağındakilere göre 3 kat fazla olduğu belirtilmekteydi. Rapora göre 1905 yılından önce doğan Amerikalıların yalnızca yüzde biri yetmiş yaşına kadar depresif devre yaşarken, 1955’ten sonra doğanların yüzde altısı daha 24 yaşına girdiklerinde depresyona yenik düşüyorlardı. (2)

Modern kapitalist toplum yapısının bireylerin ruh sağlığını bozucu etkileri çeşitli düşünürler tarafından sosyolojik ve psikolojik yönleriyle ele alınmıştır. Emile Durkheim tarafından 19. yüzyılın sonlarında, Caren Horney ve Erich Froom tarafından 20. yüzyılın ortalarında tanımlanan çeşitli kavramlar modern kapitalist toplumun akıl sağlığı sorunları üzerine olan etkisiyle ilgili önemli açıklamalar getirmiştir. Durkheim, “normsuzluk” ya da “normların geçerliliklerini yitirmeleri” anlamındaki anomi durumunun, bireyin modern toplum yaşantısındaki ruhsal sorunların nedeni olarak ortaya çıkabildiğini belirtmekteydi. Durkheim’a göre modern sanayi toplumunda birey ve topluluk anomi durumu içinde bir başka deyişle anlamlı ve düzenli bir toplumsal yaşamdan yoksun olarak yaşamakta ve birey, gittikçe huzursuz bir devinim içinde, plansız bir öz gelişmeyle, hiçbir değer ölçütü tanımayan bir yaşama amacını gütmek durumunda kalmaktadır. (3) 1990’lı yıllarda Ulrich Beck tarafından ifade edilen risk toplumu kavramı ise toplumsal zenginliğin üretimi ve yeniden üretimi için toplumun tüm kesimlerinin tedirginlik verici, endişe yaratıcı, kaygı uyandırıcı riskleri göğüslemek zorunda kalmasına işaret etmekteydi.

Çağdaş kapitalist toplumun akıl sağlığı açısından yol açtığı riskleri açıklayan bir diğer önemli açıklama ise Erich Froom’un toplumsal kişilik kavramına dayanmakta. Froom’a göre kapitalist toplumda önceki dönemlerden farklı olarak temelde istifçi, sömürücü, yetkeci, saldırgan ve bireyci özellikte olan toplumsal kişilik yapısı ortaya çıkmış bulunmaktadır. (4) Toplumsal kişilik özellikleriyle ilgili benzeri bir açıklama Karen Horney tarafından da benimsenmişti. Horney’e göre ekonomik açıdan rekabet ilkesine dayalı olması nedeniyle çağdaş kültür, nevrotik çatışmanın merkezi durumundadır. Horney’e göre çağdaş toplumun soyutlanmış bireyi, aynı topluluğun diğer bireyleriyle çarpışmak, onları geçmek ve çoğu zaman onları bir yana itmek zorunda. Bu durumun ruhsal sonucu bireyler arasında yaygın ve düşmanca bir gerilimin olması. Çağdaş toplumda herkes, herkesin o anda ya da gelecekteki rakibi durumunda. Horney’e göre bireyler arasındaki olası düşmanca gerilim, onları etkileyen sürekli bir korkunun nedeni olarak ortaya çıkabilmekte. (5)

Çağdaş kapitalist toplumun karakteristik bazı özellikleriyle ruh sağlığı sorunlarının koşullayı-

cısı olduğu görüşünü çerçeveleyen bir başka yaklaşımı da yabancılaşma kavramı oluşturmakta. Yabancılaşma kavramının, eski dönemlerde, kişinin kendi gerçekliğinden kopmasıyla karakterize olan akıl hastalığını tanımlamak için kullanıldığı biliniyor. (6) Erich Froom'a göre çağdaş iş yaşamında herkes işin tamamını değil de yalnız bir kesimini yaptığından hiçbir şey bütünlüğü içinde kavranamamakta. Froom, modern toplumda işin giderek daha mekanik ve düşünmeden yapılan bir eylem olmasıyla birlikte çalışanların denetleme gereksinimi, yaratıcılık, merak duygusu, bağımsız düşünebilme yeteneğinin engellendiğini ve bunun da ruhsal gerilemeye neden olabildiğini belirtmekte. (4)

Froom'a göre yabancılaşmış insan sağlıklı olamaz. Yabancılaşmış kişiliğin en belirgin özelliği gerçeklik duygusunun yok olmasıdır. Kendisini, kendisi ve bir başkası tarafından kullanılan bir nesne, bir yatırım aracı olarak algıladığından yabancılaşmış bireylerde benlik duygusu eksiktir. Bu benlik eksikliği, derin bir huzursuzluk yaratır. Bu anlamda nevrozlu kişi yabancılaşmış kişidir. Yabancılaşmanın bir başka sonucu da suçluluk duygusunun yaygınlığıdır. Yabancılaşmış insan mutsuzdur ve Froom'a göre modern kapitalist toplumda tüketim süreci de üretim süreci gibi yabancılaşmıştır. Eğlence tüketimi, hoşnutsuzluk duygusunu bastırmasına yardım eder. Yabancılaşmış birey hiçbir şeye etkin bir şekilde katılmaz; bulabildiğini yutmak, alabileceği kadar çok zevk, kültür, her ne olursa tanımak ister. Yabancılaşma ve otomatlaşma gittikçe artan bir akıl bozukluğuna yol açmaktadır. (4) Horney de, nevrotik kişinin doymazlığının, fazla yemek yeme, alışveriş etme, vitrin seyretme, sabırsızlık gibi genel kişilik özellikleri şeklinde ortaya çıkabildiğini belirtmiştir. Açgözlülük duygusunun doyurulmasının en kolay yolu yemek yemektir ve kendini bir kenara itilmiş hisseden insan oburca yemek yemek zorunluluğu duyabilmektedir. (5)

Yabancılaştırıcı etkenlerin bireyde meydana getirdiği temel kişilik özellikleri yaratıcılığın ortadan kalkması, zihinsel bir takım bozuklukların meydana gelmesi, sosyal ilişkilerden kaçınma, yaşama karşı ilginin kaybolması, uyuşturucu kullanımı, intihar eğilimi, düzensiz yaşam biçimi, sosyal değer yargılarına ve normlara ilgisiz kalma, sorgusuzca itaat veya robotlaşma, bencillik ve tüketim çılgınlığı, boyun eğme, teslimiyetçilik ve kadercilik olarak ortaya çıkabilmekte. (7)

Yabancılaşma sürecinin, kişilerin üretim eylemi içindeki etkinliği, dirimsel ve özsel varlığı açılarından incelenmesi ise Karl Marx tarafından yapılmıştı. Marx'ın yorumuyla yabancılaşma insanın kendi eylemlerinin onun tarafından yönetilmesi yerine, onun üstünde, ona karşı işleyen bir güç olmasıyla ortaya çıkmakta. Bu yönüyle emeğin yabancılaşması, emeğin işçinin dışında olması, yani onun özüne ilişkin olmaması, işçinin, emeğinde kendini olurlamayıp yadsıması, mutsuz olması, özgür bir fizik ve entelektüel etkinlik göstermeyip bedenine ve tenine eziyet etmesi olarak ele alınıyor. Marx'a göre dışsal emek, insanın kendisine yabancılaştığı emek, bir özveri ve bir küçük düşme emeğidir. Bir başkasına aittir; kendi kişiliğinin kaybolmasıdır. Emeğin işçiye dışsal olması olgusu, yani emeğin onun özsel doğasına ait olmaması, çalışmasında kendisini doğrulamaz tersine yadsır, hoşnutluk değil mutsuzluk hissetmesine yol açar, fiziksel ve zihinsel enerjisini özgürce geliştirmesine el vermez, tersine vücudunu küçük düşürür ve aklını mahveder. (8)

İşyerinde yabancılaşma

1970'li yıllarda yabancılaşma kavramının endüstriyel psikolojideki çalışma gerilimi olgusu ile birlikte ele alındığı "İş Talep Kontrol Modeli" adında bir model geliştirildi. Bu modele göre işçilerden yüksek taleplerde bulunulmasına rağmen işçilerin iş üzerindeki kontrolleri düşükse, iş gerilimi ortaya çıkmaktadır. Karasek ve arkadaşları, yaptıkları ampirik çalışmaların sonucunda iş geriliminin beceri düzeyi ve karar otoritesi değişkenleri ile birlikte değerlendirilmesini önermiştir. Buna göre yüksek düzeyde psikososyal beklenti (iş yükü), düşük düzey karar serbestliği (kontrol) ile birleşince hastalıklarla sonuçlanabilen iş gerilimi riski oluşmakta. (9) Yapılan araştırmalar sonucunda, iş geriliminin yorgunluk, depresyon, düşük iş memnuniyetinin de içinde olduğu stres bağlantılı hastalıklara neden olduğu görüldü. (10) Günümüzde kitle endüstrisinde, özellikle parça işi ve makine hızına bağlı montaj hattı işi yapılan koşullarda, bazı klasik yüksek gerilimli işlerin bulunduğu biliniyor. Ayrıca bu tip yüksek gerilimli işler hizmet sektöründe de tanımlandı.

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'nün (OECD) yakın zamanda yayımladığı bir raporda, 34 ülkede her 5 çalışandan birinin depresyon ya da anksiyete gibi ruhsal sorunları olduğu belirtilmekteydi. İşyerinde strese ya da gerginliğe maruz kalan çalışanların oranının 10 yılda arttı-

ğının kaydedildiği raporda, baskı artışının sağlık sorunlarında da artışı beraberinde getirebileceği görüşüne yer verildi. (11) Fransa'da 2005 yılında nükleer santralde çalışan bir yöneticinin intiharı da iş yerindeki gerilimin yol açtığı meslek hastalıklarından biri olarak kabul edildi. İşyeri doktoruna göre nükleer santraldeki bu kıdemli yöneticide, bakım maliyetlerinin düşürülmesi için konan hedeflerin yanı sıra, iş organizasyonunda yer alan çelişkilere bağlı olarak ağır ruhsal sorunlar ortaya çıkmıştı. (12)

Esnek çalışma ve işsizlik

Kapitalist küreselleşmenin bir parçası olarak ortaya çıkan ve esnek üretim olarak adlandırılan üretim modeli de ruh sağlığı sorunlarının ortaya çıkmasına katkıda bulunabilmektedir. Son yıllarda iş yaşamında iş belirsizliği, iş güvencesizliği ve işsizlik artarken yarı zamanlı çalışma gibi eksik istihdam durumları yaygınlaşmıştır. Bu şekilde ortaya çıkan güvencesizliğin, psikolojik rahatsızlıklarla ilişkili olduğu düşünülüyor. (13) Çeşitli çalışmalarda mesleki gerilimin artışıyla birlikte anksiyete, depresyon ve tükenmişlik gibi psikososyal rahatsızlıklarda artış olduğu gösterildi. (14) Güvencesizlik temelde iş güvencesinden ve sosyal haklardan yoksun olma ve bu nedenle sürekli olarak gelecek kaygısıyla yaşama anlamına gelmekte. Benzer biçimde güvencesizler kendi uzmanlık alanlarıyla ilgili olsun ya da olmasın, her türlü işi kabul etmek zorunda kalmaktalar. Bu durumun ise hem emek güçlerinin değersizleşmesine, hem de kişisel bütünlüklerinin bozulmasına yol açtığı belirtilmekte. Güvencesiz çalışma işyerinden kaynaklı sağlık risklerinin kontrol edilmesine yönelik işçi sağlığı önlemlerinin de geri plana atılmasına yol açmakta. (14) Batı Avrupa ülkelerinde yarı zamanlı çalışanların önemli bir bölümünün sosyal haklara ve tıbbi desteğe erişimden dışlandığı belirtilmekte. (15) İşçilerin uzun ya da özellikle gece veya hafta sonu gibi toplumsal olarak arzu edilmeyen sürelerde çalıştırılmasının sağlık üzerinde son derece olumsuz sonuçlara yol açtığını gösteren bilimsel kanıtlara ulaşıldı. ABD'de yürütülen bazı çalışmalar, güvencesiz koşullarda çalışan part-time işçilerin çoğunluğunun, beden ve ruh sağlıklarını ölümüne tüketmelerine yol açmasına rağmen, birden fazla sayıda işte çalıştıklarını ortaya koyuyor. (15)

Çalışma kavramı yalnızca bir gelir elde etme çabası değil, aynı zamanda bir yaşam biçimi, kendini işe yarar ve değerli hissetmenin bir yolu, bir aracı olarak görülüyor. Çalışabilecek durumdayken çalışmamak, çalışırken işini kaybetmek ya da çalışma sırasında olumsuz deneyimlere maruz kalmak hem doğrudan, hem de dolaylı karmaşık mekanizmalarla uzun süreli stres yanıtının ortaya çıkmasına yol açabiliyor. (16) Yoksulluk ve işsizlik sonucunda depresyon, intiharlara bağlı ölüm, alkol ve madde kullanım bozuklukları, anksiyete bozuklukları gibi birçok psikiyatrik hastalık riskini önemli oranda artırıyor. (17) Yapılan çeşitli araştırmalarda işsizlik ve buna bağlı artış gösteren yoksulluğun stres bozuklukları, depresyon, umutsuzluk, içe kapanma, öz saygı yitimi, bunaltı bozuklukları ve davranış bozuklukları gibi akıl sağlığı sorunlarına yol açtığı gösterildi. (16) İşsizliğin sigara içiciliğinin artması, ayrı yaşama, boşanma, aile içi şiddet, istenmeyen gebelik gibi psikososyal yanı ağır basan süreçlerin de daha sık ortaya çıkmasına neden olduğu belirtiliyor. İşsizlik döneminde strese bağlı olarak hipotalamo-pituiter-adrenal eksenin etkilenmesi sonucu glukokortikoid etkinliğinin ve serum kortizol düzeyinin arttığı, bu artışın hipokampusu etkileyerek depresyon gelişimini kolaylaştırdığına ilişkin çeşitli bulgulara ulaşıldı. (16)

Neoliberal kapitalizm özelleştirmeler yoluyla da toplumun ruh sağlığı üzerinde olumsuz etkilere yol açıyor. İngiltere'de yürütülen ve işteki ile iş dışındaki psikososyal etmenlerin toplumsal sınıf farklılıklarıyla ilişkisini araştıran bir çalışmada, kamu sektöründeki bir kurumun özelleştirilmesinden sonra çalışanların 18 ay boyunca sağlık durumları ve pratisyen hekim başvuruları izlendi. Araştırmanın sonucunda özelleştirme sonrası ortaya çıkan güvencesiz yeni istihdam ve işsizliğin minör psikiyatride hastalanma nedeniyle pratisyen başvurularında anlamlı artışla ilişkili olduğu sonucuna ulaşıldı. (16)

Neoliberal çalışma rejiminde sık karşılaşılan sorunlardan bir tanesini de tükenmişlik sendromu oluşturuyor. Tükenmişlik sendromu literatürde ilk olarak 1974 yılında kaleme aldığı Tükenme: Yüksek Başarının Yüksek Maliyeti adlı ki-

tabın yazarı, Amerikalı psikanalist Herbert J. Freudenberger tarafından tanımlanmıştı. Tükenmişlik durumu en yalın haliyle, uzun süreli stres ve/veya hayal kırıklığı sonucu yaşanan fiziksel veya duygusal bitkinlik duygusu olarak tanımlanıyor. Freudenberger'in tanımıyla tükenmişlik, özellikle arzu edilen sonuçlar alınamayınca motivasyonun ve çalışma güdüsünün tükenmesi olarak ele alınıyor. Kişilik, örgüt ve iş özellikleri nedeniyle görüldüğü her bireyde farklı yansımaları olabilen tükenmişlik sendromu, çalışma ortamının fiziksel yapısı, iş tanımının belirsizliği, aşırı iş yükü, maddi ve manevi tatminsizlik, belirsiz iş saatleri, yaptığı işi kontrol etmeden çalışma, monotonluk, çalışanlar arası destek ve sosyal ilişkilerin yokluğu, belirsiz gelecek gibi faktörlerin etkisi ile ortaya çıkabilmekte. Freudenberger, tükenmişlik sendromunun yol açtığı belirtileri psikosomatik bozukluklar, uyku bozuklukları, aşırı yorgunluk, sırt ve baş ağrısı, sindirim sistemi rahatsızlıkları, kalp sorunları ve cinsel sorunlar olarak sıralamıştı. (18)

Neoliberal kapitalizm döneminde dünya genelinde süreklileşen güvensizlik durumu ve çatışma ortamı da önemli ruhsal sorunlara yol açmakta. Devam edegelen savaş ve çatışma durumu insanlarda çok boyutlu değişikliklere yol açabiliyor. Çeşitli ruhsal bozuklukların oluşması ve tetiklenmesi, bireyde şiddet ve saldırganlık davranışlarında artış, temel insani değerlerin kaybedilmesi, bireyin kendine ve topluma giderek yabancılaşması, gelişmekte olan yeni kuşakların kişilik gelişiminde olumsuz ve kalıcı değişikliklerin ortaya çıkması bu değişikliklerin başlıcaları. Filistin'in Gazze bölgesinde 7-12 yaşları arasındaki ilkokul öğrencilerinde yapılan bir araştırmada savaşa bağlı olarak ortaya çıkan travma sonrası stres bozukluğunun %42 oranında görüldüğü, çatışmalar bittikten yaklaşık 1 yıl sonra ise bu oranın ancak %19'a gerilediği görülmüştü. (19)

KAYNAKÇA

1) Mental Health, A Call for Action by World Health Ministers, WHO, 2001.
2) Wurtzel E., Prozac Toplumu, s.335-353, İletişim Yayınları, 2005.
3) Durkheim E., İntihar, Cem Yayınları, 2011.
4) Froom E., Sağlıklı Toplum, Payel Yayınları. 2006.
5) Horney K., Çağımızın nevrotik kişiliği, Doruk Yayınları, 2007.
6) Demirer T, Özbudun S.; Yabancılaşma, Öteki Matbaası, Ankara, 1998.
7) Kılıç, E., Örgütsel Bağlılık, Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Yabancılaşma Arasındaki İlişki Çağrı Merkezi Çalışanları Üzerine Uygulama, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2010.
8) Marks. K., Yabancılaşmış emek, 1844 Elyazmaları, Ekonomi Politik ve Felsefe, Sol Yayınları, 1976.
9) Demiral Y., Çalışma Yaşamında Psikososyal Etmenler, Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, Ekim-Aralık 2004.
10) Savul G., Güvencesiz İstihdam Ve İstihdam Gerilimi Modeli, Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, Sayı: 33, s.7-11.
11) AA, http://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/11031–oecd-ulkeleri-alarm-veriyor.
12) Mony T. A., Çalışmak sağlığa zararlıdır, Bölüm 1. Ayrıntı yayınları, 2012.
13) Benach J. ve ark., The Health-Damaging Potential of New Types of Flexible Employment:A Challenge for Public Health Researchers, American Journal of Public Health August 2000, Vol. 90, No. 8.
14) Benach J., Muntaner C., Santana V.; Employment Conditions and Health Inequalities. . Final Report to the WHO Commission on Social Determinants of Health. Employment Conditions Knowledge Network (EMCONET), 2007.
15) Yılmaz G., Güvencesizlik-güvencelilik ikliminde işçi sağlığı, Mesleki Sağlık Güvenlik Dergisi. Sayı: 37, s.2-8.
16) Kaya B, Binbay B.; Akıl sağlığı penceresinden işsizlik, Toplum ve Hekim Dergisi, Cilt: 21, Sayı: 2.
17) Ekonom ik Krizin Ruh Sağlığına Etkileri Ve Çözüm Önerileri. http://www.psikiyatri.org.tr/presses.aspx?press=248&type=23
18) Behar R. Endüstri işletmelerinde çalışma koşullarının işgörenler üzerindeki yabancılaşma etkisi ve bir uygulama. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi. İstanbul, 2007.
19) Türkiye Psikiyatri Derneği Basın Bülteni: Savaşların Yol Açtığı Ruhsal Yıkımlar. http://www.psikiyatri.org.tr/presses.aspx?press=250&type=23

İzlem Gözükeleş izlemg@gmail.com

Sanal para birimi: Bitcoin

Bitcoin'in en cazip özelliği arada bir bankanın olmamasıdır. Ne hesap hareketlerinizi izleyen ne de havale ücreti kesen bir banka vardır. Bu da bazı kişi ya da kuruluşlara, kesintiye maruz kalmadan küçük bağışlar yapılabilmesini sağlar. Bunların yanında para arzı, belirli bir protokol doğrultusunda ve tahmin edilebilir bir süreç sonucunda gerçekleşir.

1990'lı yıllarda ABD ekonomisindeki beklenmedik göstergeler yeni ekonomi tartışmalarını başlattı. Aynı dönemde ortaya çıkan yüksek büyüme oranı, düşük enflasyon ve düşen işsizlik bilişim teknolojilerindeki gelişmelerle ilişkilendirilmişti. İktisadi büyüme konusunda yaptığı çalışmalarla tanınan Robert Solow 1987 yılında, "Bilgisayarlar verimlilik istatistiklerinin dışında her yerde var." diyordu. Ancak internet kullanımının yaygınlaşmasıyla beraber bilgisayarları verimlilik istatistiklerinde de görmeye başlıyorduk.

Yeni ekonomiyle söz konusu olan, bazılarının iddia ettiği gibi kapitalizmin ötesinde, onun içsel çelişkilerinden arınmış bir ekonomi değildi elbette. 2000'lerin başında yeni ekonomi balonunun patlamasıyla beraber bu iddialar da anlamsızlaştı. Fakat alttan alta değişen bir şeyler vardı ve bilişim teknolojileri yeni bir dünyanın kapısını aralamaktaydı.

Bu bağlamda, bilişim teknolojilerini, sadece şu anki kullanımıyla değil içerdiği potansiyelle de değerlendirmemiz gerektiğini düşünüyorum. Geçen ay kısaca değinilen Bitcoin'i de bu çerçevede tartışmak gerekiyor.

Bitcoin, geçen ay Türk basınında da yer aldı. 11 Nisan 2013 tarihli *Hürriyet*, Bitcoin'i "Yok böyle bir para!" (http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/23016242.asp) başlığıyla haber yaptı. Deniz Gökçe, 14 Nisan 2013 tarihinde *Akşam*'da yayımlanan "Bitcoin ne menem iştir?" (http://www.aksam.com.tr/yazarlar/bitcoin-ne-menem-istir/haber-186893) baş lıklı yazısında Bitcoin'e kuşkuyla bakan bir yazı yazdı. 14 Nisan tarihli *Sabah* ise "Bitcoin insanı vezir de eder rezil de" (http://www.sabah.com.tr/Pazar/2013/04/14/bitcoin-insani-vezir-de-eder-rezil-de) başlığıyla Bitcoin'i açıklayan bir yazıya yer verdi. Bu haberlere bakılırsa, önümüzdeki günlerde Bitcoin'in adını daha sık duyacağız.

Bitcoin nedir?

1 Kasım 2008'de, Satoshi Nakamoto imzasıyla metzdowd.com'daki kriptografi listesine Bitcoin adı verilen yeni bir sayısal para birimi hakkında bir araştırma makalesi gönderildi (http://bitcoin.org/bitcoin.pdf). Nakamoto, listenin müdavimlerinin tanımadığı biriydi. Profilinde, Japonya'dan olduğu yazıyordu ama e-posta adresi bir Alman sunucusundandı. Hakkında Google'da araştırma yapıldığında hiçbir bilgi çıkmıyordu. Büyük bir ihtimalle sahte bir isimdi. Daha sonra, makalesinde teorisini anlattığı Bitcoin'i sadece Windows'ta çalışan bir yazılım olarak geliştirdi. Geliştirdiği yazılımın kaynak kodu kısmen zarifti kısmen de üstünkörü. Koda bakarak Nakamoto'nun bir amatör mü yoksa usta bir yazılımcı mı olduğunu söylemek zordu. Bazılarına göre oldukça geniş bir teorik bilgisi olan ama programcılık deneyimi pek olmayan bir akademisyendi (https://en.bitcoin.it/wiki/Satoshi_Nakamoto).

Nakamoto'nun bir kişi mi yoksa bir grup mu olduğunu hiç öğrenemedik. 5 Aralık 2010 tarihinde, Wikileaks'in bağış olarak bitcoins kabul edebileceğini duyurmasından sonra Nakamoto, telaşla bunu yapmamalarını söyledi. Nakamoto'ya göre Bitcoin deneysel bir projedeydi ve henüz emekleme evresindeydi. Bitcoin, Wikileaks'ı taşıyacak kadar güçlü değildi. 12 Aralık 2010 tarihinde yazılımdaki birkaç önemsiz ayrıntı hakkında görüşlerini bildirdikten sonra ortadan kayboldu (http://www.wired.com/magazine/2011/11/mf_bitcoin/).

Sayısal para düşüncesi, uzun süredir şifrepunkların aklını kurcalayan bir konuydu ve bu yönde farklı girişimler (bit gold, RPOW, b-money) de olmuş ancak bunlardan hiçbiri başarılı olamamıştı. Örneğin, 1990'larda David Chaum tarafından geliştirilen Ecash, hükümetlerin ve bankaların sunduğu iktisadi altyapıya dayanması nedeniyle başarısız olmuştu. Dolayısıyla, yeni bir deneysel proje olan Bitcoin ilgi çekiciydi. (1)

Yazılım mühendisliğinde, veritabanları konusunda öğretilen temel konulardan biri işlemlerin (transaction) bütünlüğüdür. Örneğin, Ali'nin ve Ahmet'in 100 TL'si var. Ali Ahmet'e 100 TL havale yaptı. Normal şartlar altında, bu işlem sonu-

cunda Ali'nin parasının kalmaması ve Ahmet'in de 200 TL'sinin olması beklenir. Ali'nin parasının azalması ve Ahmet'in parasının artması tek bir işlem olarak kabul edilmelidir. Aksi durumda, dolaşımda olan paranın azalması ya da çoğalması söz konusu olabilir. Bu işin teknik boyutudur ve aşılması kolaydır.

Ama tüm bu sürecin idari olarak kontrolü de gerekir. Çifte harcama olarak adlandırılan, Ali'nin aynı 100 TL'yi önce Ahmet'e daha sonra da bir başkasına gönderebilmesi engellenmelidir. Günümüz ekonomilerinde bu ilişki, arada bulunan bankalar aracılığıyla yönetilir. Bu ilişkinin temelinde **güven** vardır. İlişkinin tarafları, aradaki merkez bankasına ya da diğer bankalara güvenmelidirler. Fakat Nakamoto bu güvenin çoğu zaman istismar edildiğini belirtir. Merkez bankasına, paranın değerini düşürmeyeceği konusunda güveniriz ama tarih bunun aksi örnekleriyle doludur. Bankalara paramızı tutmaları ve elektronik olarak transfer edebilmeleri konusunda güvenmeliyizdir, ancak onlar paralarımızı kredi balonları oluşturmak için kullanırlar. Bankalara kimliklerimizi açığa çıkarmayacakları, özel hayatımıza saygı duyacakları konusunda da güveniriz. Bankaların bu güveni pek hak etmediğini bilmemize rağmen ne yazık ki iletişim kanalları üzerinden gerçekleşen parasal ilişkiler, içerdiği tüm zaaflara karşın aradaki bankalara ve hükümetlere güvenmek zorundadırlar.

İşte Bitcoin, bu güveni sorgulayan, arada yer alan üçüncü kişileri devreden çıkaran, kriptografiye dayanan ademi merkeziyetçi bir mimari üzerine kurulan bir para birimidir, bir protokoldür ve bir yazılımdır. Para birimi olarak söz ederken küçük harfle bitcoins, protokol ve yazılım olarak söz ederken ise Bitcoin şeklinde yazılmaktadır (https://en.bitcoin.it/wiki/Introduction).

Bitcoin nasıl çalışır?

Bitcoin'i kullanabilmek için önce bir cüzdan oluşturmak gerekir. **Bitcoin istemcisi** adı verilen yazılımlarla bitcoins alma ve gönderme işlemlerini yapabilirsiniz. Orijinal Bitcoin istemcisi olan Bitcoin-QT'yi http://bitcoin.org/en/download adresinden indirebilirsiniz. Bitcoin programlarından oluşan bu ağda merkezi bir otorite ya da sunucu yoktur. Bitcoin-QT istemcisinin bütün ağın bilgisine gereksinimi vardır. Bu yazılımı kullanacaksak, yazılımın 8 GB civarında indirme yapacağını ve çok kaynak tüketeceğini dikkate almak gerekir. Bitcoin-Qt dışında, Multibit (https://multibit.org/), Armory (http://bitcoinarmory.com/), Bitcoin Wallet (http://bitcoin.org/en/choose-your-wallet) gibi yazılımlar da tercih edilebileceği gibi Web uygulaması olarak hizmet veren Flexcoin (http://www.flexcoin.com/), MyWallet (https://blockchain.info/wallet) gibi seçenekler de vardır. Fakat bu web uygulamalarında, yine üçüncü bir kişiyle güven ilişkisi kurulduğunu unutmayalım.

Bitcoin ağı, Bitcoin istemcilerini çalıştıran binlerce makineden oluşur. Bu makinelerin iki ana görevi vardır: İşlem bilgilerinin yayınlanması ve çifte harcamanın engellenmesi.

Bitcoin, İngilizcede çoğu zaman **virtual cash** veya **virtual currency** olarak tanımlanır ve **virtual** kelimesi dilimize "sanal" olarak çevrilir. Sanal kelimesinin Türkçedeki karşılığı ise şöyledir: "Gerçekte olmayıp, zihinde tasarlanan, mevhum, farazi, tahmini." (bkz. Dil Derneği ve TDK sözlükleri.)

Ancak bu tanım yeni medya tartışmalarında yeterli değildir. Çünkü sanal olarak adlandırılan birçok olgu elle dokunulur maddi bir varlığa sahip olmamasına rağmen gerçekle doğrudan ilişkilidir ve onu taklit eder. Sanal, gerçek hayatın, onunla etkileşim halinde olan bir parçasıdır. Bitcoin, sanal bir paradır derken de Bitcoin'i maddi dünyadaki para ilişkilerinin sayısal dünyadaki bir modeli olarak değerlendirmek gerekir. Üstelik gündelik hayatta kullanılan para da sanıldığı kadar somut değildir! (1)

Dolayısıyla, herhangi bir para birimi için sorulması gereken soruları Bitcoin'e de yöneltmeliyiz:

1) Paralar nasıl ve kim tarafından basılır?

2) Ödemeler nasıl gerçekleştirilir?

3) Çifte harcama nasıl engellenir?

Paralar nasıl ve kim tarafından basılır?

Gerçek dünyada para, hükümetin yetkilendirdiği kuruluşlarca basılır. Bitcoin'de ise bu görev, tüm Bitcoin ağına dağıtılmıştır. Madenci (miner) adı verilen Bitcoin istemcileri para basımını ve sürümünü gerçekleştirirler.

Madenciler, ağda gerçekleşen tüm işlemlerden (Ör. "Ali, Veli'ye 100 bitcoins ödedi", "Veli, Ahmet'e 50 bitcoins ödedi") oluşan bloklar oluştururlar. Oluşturulan bu blok, şimdiye kadar yapılmış olan tüm işlemlerin yer aldığı ve çelişen işlemlere izin verilmeyen blok zincirine (block chain) eklenir. Blok zinciri, hangi bitcoins'in kime ait olduğunu gösteren ve herkesin erişimine açık bir listedir. Blok hareketlerini http://blockchain.info/ adresinden izleyebilirsiniz.

Sadece tek bir blok zinciri vardır ve blokların üretimi rasgele gerçekleşmez. Bir diğer deyişle blok, basitçe ağda gerçekleşen işlemlerin bir listesi değildir. Her blok, kendinden önce zincirde yer alan blokun, verilen herhangi bir sayıyı ya da metni sabit uzunlukta bir çıktıya çeviren hash adlı fonksiyonla oluşturulan çıktısını, ağ üzerinde gerçekleşen bütün işlemleri ve nonce adı verilen bir sayıyı içermelidir.

Madenci, geçerli bir blok oluşturmak için son işlemlerin listesini oluşturur ve önerilecek blok hakkında özet bir bilgi oluşturur. Daha sonra bu özet bilgi, nonce ile birleştirilir ve blok başlığı yaratılır. Yaratılan bu blok başlığının protokolce belirlenen zorluk derecesinde kazanacak kadar küçük bir sayı olup olmadığı test edilir. Değilse, nonce değeri değiştirilerek yeni bir hash değeri hesaplanır. Doğru sayı bulunana kadar bu işlem devam eder.

Madencinin tek şansı sayıları teker teker denemektir. Bir nonce değeri ile X hash değeri oluşturulmuşsa, (nonce + 1) ile oluşturulacak yeni hash değerinin X'ten büyük ya da küçük olacağının herhangi bir garantisi yoktur. Madenci, nonce ile istenen zorluk derecesinde kazanacak kadar küçük bir sayı bulana kadar sayıları teker teker denemelidir.

Doğal olarak bu durumda madencinin ihtiyacı olan tek şey, daha hızlı işlem yapabilmek için daha güçlü bilgisayar donanımıdır. Performansı yüksek bir donanımınız varsa, geçerli bir blok oluşturma şansınız daha da artacaktır.

Yeni bir blok oluşturulduktan sonra bu yeni bloka ait bilgi ağdaki diğer istemcilere gönderilir ve onlardan bu yeni blokun geçerli olup olmadığını doğrulamaları istenir. Yukarıda söz edilen zorluk derecesi sabit olmayıp, her 2016 blokta değiştirilmektedir. Bu değişiklik, ağda bulunan madenci sayısı ile ilişkilidir ve ortalama olarak 10 dakikada bir geçerli blok oluşturulacak şekilde otomatik olarak ayarlanır.

Yeni blok yaratan istemci sahipleri, altın bulan madenciler gibi ödüllendirilirler. Ödül miktarı grafik-1'de de görüldüğü gibi giderek azalır ve şu anki protokol gereği kullanımdaki para miktarı en fazla 21 milyon olacaktır:

Ödemeler nasıl gerçekleşir?

Ali, Ayşe'ye bitcoins ile bir ödeme yapmak isterse para transferi, arada herhangi bir kişi ya da kurum olmadan, Bitcoin protokolünün sağladığı güven ortamıyla aşağıdaki şekilde gerçekleşir:

1) Ayşe, Ali'ye adresini gönderir. Bu adres, 1kqHKEYYC8CQPxyV5 3nCju4Lk2ufpQqA2 şeklinde 1 rakamı ile başlayan bir karakter dizisidir (http://bitcoin-tr.com/teknik-bilgiler/). Ali bu adresten, Ayşe'nin açık anahtarını elde edebilir.

2) Ali, Ayşe'nin açık anahtarından ve göndereceği miktardan oluşan bir işlem (transaction) mesajı oluşturur.

3) Ali, işlem mesajını özel anahtarı ile imzalar.

4) Ali, işlem mesajını ağda yayınlar

Ali, özel anahtarı ile işlem mesajını imzaladıktan sonra üçüncü bir kişi mesajın içerdiği açık anahtarı başka bir anahtar ile değiştiremez (https://en.bitcoin.it/wiki/Introduction). Sahip olduğunuz bitcoin'i başka para birimlerine çevirebilirsiniz veya yeni bitcoins alabilirsiniz. Bu değişimin gerçekleştirildiği çeşitli web siteleri vardır (ör. https://mtgox.com/).

Çifte harcamanın engellenmesi

Yukarıdaki işlem sadece para transferini gerçekleştirir ama paranın çift harcanmasını engelleyemez. Dolayısıyla, Ali kendinde bir eksilme olmadan aynı parayı birden fazla kişiye de transfer edebilir. Bitcoin'in en büyük inovasyonu da bu aşamada karşımıza çıkar:

1) İşlem mesajı tüm ya da olası en fazla bilgisayara iletilir.

2) Tüm bilgisayarlar, Bitcoin ağında gerçekleşen işlem kayıtlarının bilgisine sahiptir.

3) Yukarıda belirtildiği gibi dağıtılan işlem mesajlarından her 10 dakikada bir protokol kuralları doğrultusunda yeni bir blok yaratılır.

4) Bloklar birbirlerine öyle zincirlenmişlerdir ki herhangi birinin değişimi tüm zincirin değişimini gerektirir.

5) Eğer birden fazla geçerli blok varsa, en uzun olanı tercih edilir.

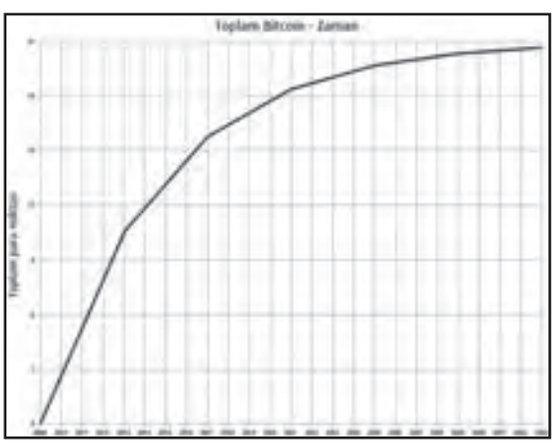
Böylece Ayşe, Ali'nin işlem kaydının oluşturulan yeni blokta yer almasıyla paranın kendi hesabına geçtiğinden emin olabilir. Bu sürecin güvenirliği, merkezi konumda olan bir kuruluşun güvenirliğinden değil, ağı oluşturan istemcilerin güvenilir olmasından gelir. Ağı oluşturan bilgisayarlar gerçekleşen işlemin geçerliliğini onaylarlar. Ağı yanıltmak isteyen ve çifte harcama yapmak isteyen biri ağdaki diğer bilgisayarların toplamından daha fazla bilgisayara sahip olmalıdır. (https://en.bitcoin.it/wiki/Introduction).

Sonuç

Bitcoin'in en cazip özelliği arada bir bankanın olmamasıdır. Ne hesap hareketlerinizi izleyen ne de havale ücreti kesen bir banka vardır. Bu da bazı kişi ya da kuruluşlara, kesintiye maruz kalmadan küçük bağışlar yapılabilmesini sağlar. Bunların yanında para arzı, belirli bir protokol doğrultusunda ve tahmin edilebilir bir süreç sonucunda gerçekleşir.

Ancak yasal konular nedeniyle insanlar ve kuruluşlar tereddüt içinde. Bunlardan biri de sayısal haklar konusunda önemli çalışmaları olan ve şifrepunk hareketi ile ilişkili EFF (Electronic Frontier Foundation). İlk başta bitcoins olarak bağış kabul eden EFF 2011 yılında bunu durdurdu. EFF'nin bu geri çekilmesindeki en büyük neden yeni bir para birimi-

Grafik-1

Grafik-2

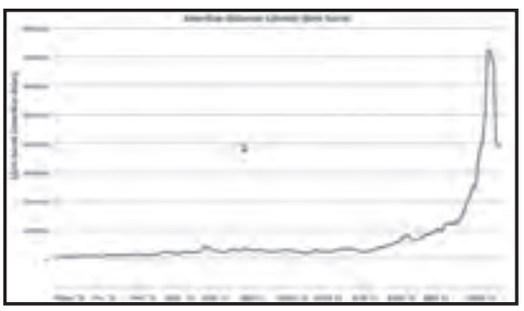
nin yasallığı üzerine olan kuşkulardı. Ayrıca EFF'nin bitcoins kabul ediyor oluşu, EFF'nin projenin destekçisi olduğuna dair bir izlenim oluşturuyordu. EFF'nin geri çekilme nedenlerinden biri de buydu. Buna rağmen, bitcoins kullananların sayısı hiç de az değildir. Grafik-2'de bitcoins ile gerçekleşen aylık işlem miktarı değişimi (transaction) gösterilmiştir.

Yapılan işlemlerin tahmini Amerikan doları hacmi ise Grafik-3'deki gibidir.

Yazının başında da belirtildiği gibi sadece Bitcoin'i şu anki haliyle değerlendirmek yetmez, potansiyellerini de ayrıntılı bir şekilde incelemeliyiz. Ama yine de "Bir banka kurmanın yanında, bir banka soymak nedir ki?" diyen Brecht'i anmadan geçemeyeceğim. Bankasız bir dünya herhalde daha güzel olurdu.

Bitcoin'i denemek isterseniz bitcoin.org'un aşağıdaki uyarılarını dikkate almakta fayda var.

Grafik-3

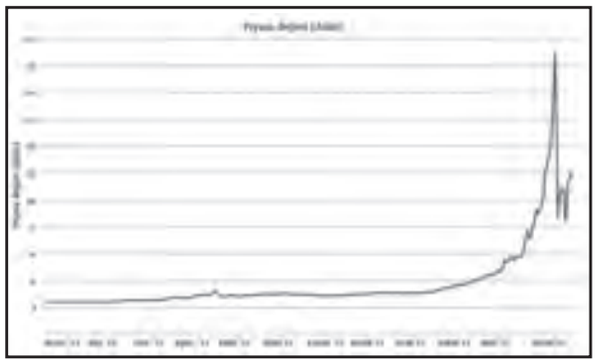
Uyarılar

Bu yazıda basitçe tanıtılmaya çalışılan Bitcoin, yaratıcısının da belirttiği gibi deneysel bir çalışmadır. Kullanırken bitcoin.org sitesindeki uyarılara dikkat edilmesi gerekir:

Gerçek hayatta olduğu gibi cüzdanınızı iyi saklayın. Cüzdan oluşturmak için web uygulamalarını seçtiyseniz üçüncü bir kişiye güvendiğiniz için daha dikkatli olmanız gerekir. Ayrıca cüzdanınızın güvenliği tamamen size aittir. Kayıpları önlemek için yedeklenmeli, çalınmalara karşı şifrelenmelidir.

Israrla vurgulandığı gibi Bitcoin, deneysel bir projedir ve (henüz!) istikrarsızdır. Yatırım amaçlı kullanılmamalı, alışveriş sonucunda çok fazla miktarlarda elde tutulmamalıdır. Grafik-4'te bitcoins'teki dalgalanmaları görebilirsiniz.

Bitcoin'de bir adresi yanlış yazdığınızda Bitcoin işlemi gerçekleştirmeyecektir. Ama doğru bir adrese yapılan transfer geri alınamaz. Para gönderdiğiniz kişi size paranızı geri iade etmedikçe paranızı geri alma şansınız yoktur.

Grafik-4

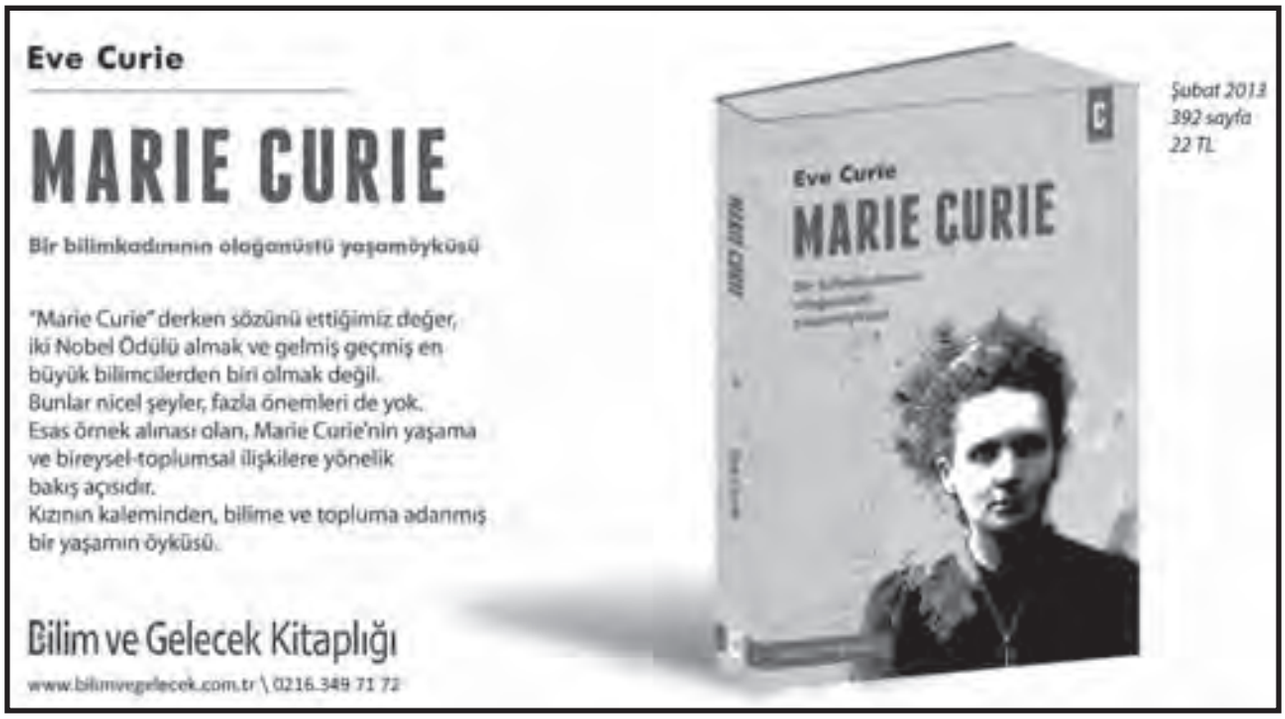
Bitcoin anonim bir sistem değildir. Adresinizden gönderilen ya da size gelen tüm işlemler herkese duyurulur. Anonimlik için birden fazla adres oluşturabilirsiniz. Hatta her para alımı için yeni bir adres alıp kullanmanızın önünde hiçbir engel yoktur. Web'de daha anonim olabilmek için Tor kullanılabilir.

Bitcoins, resmi bir para birimi değildir. Sahip olduklarınız için nasıl vergi ödüyorsanız, sahip olduğunuz bitcoins için de vergi ödemeniz gerekecektir.

KAYNAKLAR

1) M. Jansen, 2013, "Bitcoin: The Political 'Virtual' of an Intangible Material Currency", *International Journal of Community Currency Research* 17 (A) 8-18.

2) S. Barber, X. Boyen, E. Shi ve E. Uzun, 2012, "Bitter to Better: How to Make Bitcoin a Better Currency", *Financial Cryptography* (FC 2012), volume 7397 of Lecture Notes in Computer Science, s.399-414. Springer.

Deniz Şahin - Şule Dede

Evrim için yüzlerce yıla gerek yok
15 nesilde evrim!

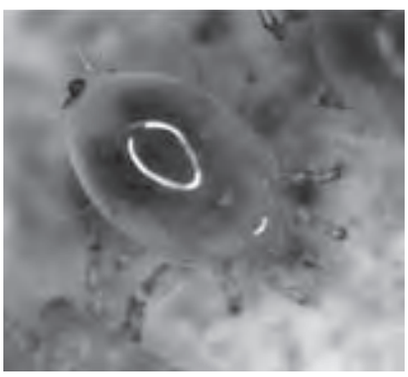
Çevresel değişimlerin hayvan türlerinde fiziksel değişimlere yol açabilecek evrimsel farklılaşmaları sadece birkaç nesilde ortaya çıkarabildiği bulundu. Leeds Üniversitesi liderliğinde yapılan çalışmanın sonuçları *Ecology Letters* adlı dergide yayınlandı. Çalışma, evrimin sadece yüzlerce veya binlerce yıl boyunca biriken değişiklikler sonucu ortaya çıktığı genel kanısını yıkıyor.

Araştırmacılar, laboratuvar ortamında inceledikleri toprak maytlarında genetik olarak aktarılan önemli değişikliklerin sadece 15 nesilde ortaya çıktığını keşfettiler. Popülasyondaki bireylerin yetişkinlik çağına gelme yaşlarının iki katına çıktığını ve popülasyon boyutlarında da ciddi bir değişiklik olduğunu gözlemlediler.

Leed Üniversitesi Biyolojik Bilimler Fakültesi profesörlerinden Tim Benton: "Bu durum bize kısa dönemli ekolojik değişimlerin ve evrimin tamamen iç içe olduğunu ve birbirinden ayrı düşünülemeyeceğini gösteriyor" diyor ve ekliyor "Çevresel değişiklikler sonucunda popülasyonların hızlı bir evrim geçirdiğini gördük. Bunun en büyük sonuçlarından birisi kuşkusuz popülasyonların nesillerinin tükenme riskinin düşmesi olacaktır."

Daha önceki araştırmalar hayvan türlerinin fiziksel karakteristiklerindeki kısa dönemli değişiklikler ile evrim arasında bağ kuruyordu. Fakat bu çalışmaya göre ilk kez deneysel olarak hayvan popülasyonu dinamikleriyle genetik evrimsel değişiklikler arasında bir bağın varlığı kanıtlanmış oldu.

Dişi toprak maytı.

Araştırma dahilinde önce doğadan toprak maytları toplandı ve 18 farklı tüpte yetiştirildi. Her hafta 6 tüpteki yetişkin maytların % 40'ı tüpten çıkarıldı. Aynı uygulama her hafta 6'şar tüp olmak üzere genç maytlar için de gerçekleştirildi. Tüplerin kalan üçte birine ise herhangi bir işlem uygulanmadı.

Yetişkinlik yaşı iki katına çıktı

Makalenin yazarlarından Dr. Tom Cameron deneyin sonuçlarını şu sözlerle açıklıyor: "Çok ilginç evrimsel değişiklikler gözlemledik. Tüplerdeki maytların yetişkinlik yaşları her 15 nesilde iki katına çıkıyor; bunun nedeni doğal hayatta olduklarından daha farklı bir rekabet halinde olmaları. Yetişkinleri ortadan kaldırdığımızda maytların çok daha uzun süre genç kaldığını gördük; çünkü genetik açıdan olgunlaşmak demek onlar için ölme

Organ mühendisliğinde büyük adım
Sentetik böbrek üretildi

Massachusetts General Hospital (MGH) tarafından geliştirilen sentetik fare böbreği laboratuvar ortamında ve canlı içinde idrar üretmeyi başardı. *Nature Medicine*'de çevrimiçi yayınlanmış olan raporda araştırmacılar fonksiyonel yedek böbreklerin üretilmesi için bağışçı organın canlı hücrelerden arındırılmış iskelesini kullandıklarını bildirdiler. Bu yaklaşım, daha önce yapay kalp, akciğer ve karaciğer yapımında kullanılmıştı.

MGH Rejeneratif Tıp Merkezi doktoru ve aynı zamanda makalenin yazarı olan Harald Ott "Bu yaklaşımda eşsiz olan kısım, asıl organın tasarımının korunuyor olmasıdır. Böylelikle sentetik organ, bir bağışçıdan alınmış gibi alıcının dolaşım ve boşaltım sistemlerine bağlanabiliyor. Eğer bu teknolojiyi insan boyutlarında örneklere uygulayabilirsek, bağış bekleyen böbrek yetmezliği hastalarına teorik olarak kendi hücrelerinden üretilen böbreği nakledebileceğiz." dedi.

Amerika'da her yıl yaklaşık olarak 18 bin böbrek nakli gerçekleştiriliyor; fakat 100 bin böbrek hastası hâlâ organ bekliyor. Organ nakli yapılan "şanslı" hastalar da organ uyuşmaması yaşanmaması için ömür boyu bağışıklık sistemini baskılayıcı ilaçlar kullanmak durumunda. Bu ilaçlar her ne kadar kullanılıyor olsa da, uyuşmazlığı kökünden çözemiyor, bununla beraber sağlığa zararlı etkileri de oluyor.

Bu çalışmada kullanılan yaklaşım, Ott'un Minesota Üniversitesi'nde araştırma görevlisi iken bulduğu yöntemi temel alıyor. Bu yöntemde, organdaki canlı hücreler bir çözelti yardımıyla ayrılıyor ve kalan kolajen iskeleye yeni hücreler ekiliyor. Söz konusu araştırmada ise yeni doğan farenin kolajen iskelesine insan endotel hücreleri ekildi. Araştırma ta-

MGH Rejeneratif Tıp Merkezi doktoru Harald Ott.

riskinin yüksek olması demekti. Bu genç maytlar olgunlaştıklarında ise yumurtalarını fazla ve hızlı bırakabilmek için normal boyutlarından çok daha büyük hale gelmeye başladılar."

Maytların doğal ortamları ile laboratuvar ortamı arasındaki büyük fark mayt popülasyonu üzerinde yıkıcı bir etki yaparak onların nesillerini tehdit etmeye başladı. Yine de bu yıkıma karşın maytlar bu koşullara uyum sağladılar. Yetişkin ya da genç maytların ortadan kaldırıldığı her bir popülasyonun beş nesil sonra kendini toparlayıp sayıca artmaya başladığı gözlemlendi.

Üreme kapasiteleri arttı

Araştırmacılar laboratuvar ortamında maytların doğal ortamlarına göre daha yavaş büyüdüklerini fakat bununla ters orantılı olarak üreme kapasitelerinin arttığını keşfettiler. Yavaş büyüyen bu maytların olgunlaştıkları zaman üreme kapasitelerinin daha yüksek olmasına, tüplerdeki rekabet ortamının yol açtığı düşünülüyor. Dr. Cameron bu durumu, "Genetik evrim sayesinde türler nesillerinin tükenme riskini ortadan kaldırıp hayatlarına devam edebiliyorlar. Bu evrimsel 'kurtuluş' gösteriyor ki ani bir çevresel değişiklik hızlı bir evrim ile birbirini dengeleyip populasyonların hayatta kalmasını kolaylaştırıyor" sözleriyle açıklıyor.

Ekoloji ile evrim iç içe

Yetişkin bireylerin sayısının yetersiz besin kaynağı sebebiyle azalması gibi "çevresel kısa dönemli tepkiler" de, bir başka deney olarak, aynı ortamdaki maytların farklı muameleye maruz bırakılması ile ölçüldü. Birkaç nesil boyu gözlemlenen bu maytlar arasında ne gibi farklılıklar bulunduğu araştırıldı. Bu araştırmaya paralel olarak Profesör Benton şu açıklamaları yaptı: "Normalde bir canlı yeni bir ortama koyulduğunda büyüme ve gelişme değişiklikleri gözlemlenir; fakat onun dışında canlının olduğu gibi kalması beklenir. Fakat biz bu araştırmada ekolojik değişikliklerin evrim ile eşzamanlı gerçekleştiğini gördük. Bu sonuç gösteriyor ki ekoloji ve evrim iç içe kavramlar."

Özellikle balıkçılık gibi insan kararlarının doğrudan büyük çevresel değişikliklere yol açtığı bazı alanlarda bu evrim ve ekoloji ilişkisi çok büyük önem taşıyor. Örneğin Kuzey Denizi'ndeki Morina Balığı (codfish) popülasyonunun yetişkin bireyleri atalarına göre çok daha düşük üreme kapasitesine sahip.

Profesör Benton bu konuyla ilgili olarak şu çarpıcı açıklamayı yapıyor: "Bu alandaki en büyük tartışmalar morina balığı sayısının yetersiz besin mi yoksa kontrolsüz avlanma sonucunda mı azaldığı konusunda yaşanıyor. Bizim araştırmamız gösteriyor ki %1 veya %2'lik bir ekolojik değişiklik bile evrim ile sonuçlanıyor. Avlanma stratejisi bunun en büyük sebeplerinden birisi; çünkü avlanma popülasyon büyüklüğü ve verimi ile doğrudan ilişkili bir konu. Çevreyi eski haline getirip her şeyin yeniden normale dönmesini bekleyemezsiniz."

Kaynak: "Environmental Change Triggers Rapid Evolution", *Science Daily*, http://www.sciencedaily.com/releases/2013/04/130409095414.htm.

Hazırlayan: Çağla Eren
İTÜ Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü

kımı böbreğin kompleks yapısının korunduğunu ve bu tekniğin daha büyük ölçüdeki domuz ve insan böbreklerinde de işe yarayacağını belirtti.

Kolajen iskeletin doğru yerlerine doğru hücrelerin ekildiğinden emin olmak adına vasküler hücreler renal arterden, böbrek hücreleri de üretradan gönderildi. Bu gönderme sırasında hücrelerin organa düzgünce yerleşebilmesi için çözelti miktarı ve basıncı titizlikle ayarlandı. Hücreler yerleştirildikten sonra organ biyoreaktörde 12 gün kültür ortamında bekletildi. Kültür ortamından alındıktan sonra sonuçları gözlemlemek adına organ kan dolaşımını replike eden bir makineye bağlandı. Makineden gelen verilere göre kanın filtrelenmesi ve idrar oluşumu, gerçek organa göre daha az seviyelerdeydi.

Fareye nakledilen sentetik böbrek, kan dolaşımına girer girmez kanama veya kan pıhtısı oluşmadan idrar üretmeye başladı. Fakat sentetik organın işlevi, gerçek organla kıyaslandığında daha azdı. Araştırmacılar, bu durumun neonatal (yeni oluşmuş) hücrelerin tam olgunlaşmamasından kaynaklandığını düşünüyor.

Ott bu konuyla ilgili olarak, "Ekimde kullanılan hücrelerin iyileştirilmesi ve kültürde daha uzun süre olgunlaştırılması ile daha fonksiyonel bir organ elde edebiliriz. Bu öncü çalışmalara bakıldığında, sentetik böbreklerin gelecekte tam randımanla çalışacağını düşünüyoruz. Sentetik organa ekilecek hücrelerin hastanın kendisinden alınması, hem organ bulunamamasının hem de bağışıklık sisteminin tepki vermesinin önüne geçecektir. Şu anda ise insan boyutlarındaki organları üretebilmek için gerekli olan yöntemleri araştırıyoruz" dedi.

Ott'un takımı farklı dokulardan kalp, akciğer, böbrek ve doku nakli üretimine yoğunlaşmış durumda. Bu konuda araştırma yapan diğer takımlar ise -bu takımlardan biri de MGH Tıbbi Mühendislik Merkezi'nden- yapıyı hücrelerden arındırıp tekrar oluşturma tekniğine yoğunlaşmış durumda.

Fotoğraftaki böbrek, kolajen iskelenin endotel hücreleri ekilip dolaşım sistemi ve neonatal böbrek hücreleri oluşturulmuş halidir.

Kaynak: "Implantable, Bioengineered Rat Kidney: Transplanted Organ Produces Urine, but Further Refinement Is Needed", *Science Daily*, http://www.sciencedaily.com/releases/2013/04/130414193433.htm.

Hazırlayan:
Mehmed Nazif Taşbaş
İTÜ Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü

Sentetik biyoloji vahşi yaşamı koruyabilir mi?

Hızla gelişen sentetik biyoloji, doğal yaşamı korumanın alternatif bir yolu olabilir mi? *Plos Biology* dergisinde yayınlanan, Doğal Yaşamı Koruma Topluluğu'ndan Kent Redford, Cambridge Üniversitesi'nden Bill Adams ve Londra Üniversitesi Biyoçeşitlilik ve Çevre Araştırmaları Merkezi'nden Georgina M. Mace'in makalesine göre, etik ve ekolojik sorunlar, sentetik biyologlar ve doğal çeşitlilik uzmanları arasında yeni ve uzun süreli bir diyalog sürecini başlatacak.

Sentetik biyoloji, DNA'nın kimyasal ortamda sentezlenmesi ve insanların ihtiyaçlarına yönelik canlıların yaratılması, hızlıca gelişen ve gelişmesine devam eden, her yıl milyarlarca dolar kaynak ayırılan bilimsel bir çalışma alanı. Sentetik biyolojinin insan sağlığı, gıda güvenliği ve enerji ihtiyacına yönelik çözüm olabileceği düşünülüyor. Ayrıca sentetik biyolojinin iklim değişikliği ve su kıtlığına karşın çözümün bir parçası olarak da kullanılabileceği öngörüler arasında. Lakin birçok biliminsanı da sentetik biyoloji kullanılarak genetiği değiştirilen organizmaların yerel türlere ve doğal ekosistemlere büyük zararlar verebileceği endişesini taşıyor. Makalenin önerisi ise, evrensel karar mekanizmalarının sentetik biyolojinin yöntemleri ile ürünlerini denetlemesi ve tüm dünya toplumlarının kullanımına sunması.

"Şu an sentetik biyoloji ve koruma toplulukları pek çok ortak endişeyi ve amacı taşımasına rağmen, birbirine oldukça yabancı." diyor, Kent Redford. "Büyük olasılıkla insan ve doğal yaşam arasındaki ilişkiyi değiştirecek bu önemli meselede, açık bir tartışma ile işbirliği sağlanmalı ve yapılacak işbirliğinin sınırları belirlenmelidir." diye devam ediyor.

Makalenin yazarları, dünyada sentetik biyoloji araştırmaları yapan biliminsanları ve doğal yaşam koruyucuları, 9-11 Nisan tarihleri arasında, İngiltere'de bulunan Clare Üniversitesi'nde, sentetik biyolojinin doğal yaşamı etkileyebilecek potansiyel uygulamalarının tartışılacağı bir konferans düzenlediler.

Hızlı bir şekilde gelişen sentetik biyolojinin doğanın korunmasına yönelik ne gibi etkiler doğuracağı sorusundan yola çıkan yeni makale, konu ile ilgili ekolojik ve etik sorunları irdeliyor.

Doğal Hayatı Koruma Topluluğu'ndan John Robinson konu hakkında şunları söylüyor: 'Sentetik biyoloji oldukça önemli ve yeni filizlenen bir araştırma alanı; lakin bu çalışmaların doğal çeşitliliği nasıl etkileyeceği konusunda oldukça az bilgi ve düşünceye sahibiz. Bu iki disiplinin en önemli düşünürlerini bir araya getirerek sentetik biyolojinin doğal yaşama ilişkin potansiyel etkilerini daha iyi anlayabilmeyi umut ediyoruz."

Makalenin yardımcı yazarlarından, Cambridge Üniversitesi'nden Bill Adams ise ekosistemin, türlerin ve genetik çeşitliliğin korunması için geçmişte geliştirilen stratejilerin sentetik biyoloji tarafından sınandığını ve yeni gelişen sentetik biyolojinin hızlı bir şekilde bu stratejilere uyumlu hale getirilmesi gerektiğini belirtiyor.

Makalenin yazarları sentetik biyolojinin önündeki zorluklar ile başa çıkmak için doğal yaşamı koruma toplulukları ile işbirliği içinde yeni stratejiler belirlenmesi gerektiğini savunuyorlar. Yazarlar bu zorlukları, tartışılıp sonuca bağlanması gereken beş ana başlık altında vurguluyorlar. Bu başlıklar şöyle:

- Nesli tükenmiş türlerin yeniden yaratılması.
- Sentetik organizmalar ve nesli tükenmiş canlıların potansiyel etkileşimleri.
- Doğanın tam olarak nasıl tanımlandığı.
- Sentetik biyolojinin insanlığın hizmetine sunulması. (karbon tutma, kirlilik kontrolü)
- Sentetik biyolojinin endüstri, tarım ve su ekosistemine uygulanması; bu uygulamanın getireceği kazançlar ve riskleri.

Makalenin yardımcı yazarlarından Georgina M. Mace şunları ekliyor: "Doğal yaşamı koruma ve sentetik biyoloji arasında bir diyalog kesinlikle gerekli. Dünyadaki yaşamı değiştirebilecek kararları verebilmek için, oldukça detaylı ve net bir anlayışa ihtiyacımız var."

Kaynak: "Can Synthetic Biology Save Wildlife? From Re-Creating Extinct Species to the Risk of Genetically Modified Super-Species", *Science Daily*, http://www.sciencedaily.com/releases/2013/04/130402182502.htm.

Hazırlayan: Yağmur Ertem

Yaşamın var olabileceği iki yeni gezegen daha

Hubble Uzay Teleskobu'nu uzaya gönderdiğimizde ilk defa derin uzaydaki bulutsuları, kendi gökadamız dışındaki başka gökadaları ve başka yıldızları gözlemleme imkânı bulmuştuk. Ancak Hubble çok güçlü bir teleskop değildi. Elbette zamanının en iyisiydi; ama şimdi çok daha iyilerine zengin bir amatör astronom sahip olabilir. Bu durum, NASA'nın uzaya daha güçlü bir teleskop gönderilmesi gerektiğini düşünmesine sebep olmuştu.

Kepler Uzay Teleskobu'ydu, Hubble'ın yerini alacak "uzay gözlemevi"… 7 Mart 2009'da işbaşı yapmıştı. Yaptığı günden beri de bizi hayretler içinde bıraktı. İlk önce Dünya'nın 6 atmosferik katmanı değil, radyasyon depolayan başka katmanları da olduğunun keşfedilmesine yardımcı oldu. Sonra Güneş Sistemi'ndeki cüce gezegen ve uyduları gözlemledi. Ancak tüm bunlardan sonra bizleri hayret içinde bırakan gözlemi, Güneş'in dışındaki yıldızlara bakarken yaptı: Başka yıldızların da tıpkı bizimkiler gibi gezegenleri vardı! Üstelik bunların bazıları bizim Dünya'mız gibi "yaşanabilir" (habitable) gezegenlerdi. Başka bir deyişle yaşamı barındırmak için uygun sıcaklığa sahip olabilme ya da suyun sıvı halde bulunmasına izin verebilme potansiyeli olan gezegenlerdi. (Örneğin Venüs, Mars ve Dünya, Güneş'in yaşanabilir gezegenleridir.) Bu şaşırtıcı olaydan kısa bir süre sonra Radyo Teleskoplar, Güneş Sistemi dışındaki gezegenlere gönderdikleri çeşitli dalgalar ile yansıyan frekansları karşılaştırarak gezegenlerin yüzeylerindeki elementleri tespit etti. BİNGO! Gezegenlerin bir kısmında sıvı halde denizler, okyanuslar vardı.

NASA'nın proje yöneticilerinden John Grunsfield.

Kepler Uzay Teleskobu, geçtiğimiz ay bu yaşanabilir gezegenlerden birkaç tanesini daha keşfetti. Özellikle Kepler 62 ve Kepler 69 sistemlerindeki bulunan gezegenler oldukça dikkat çekici. İkisi de güneşlerine tam da Dünya'nın sahip olduğu uzaklıktalar ve su bulunduran bir okyanus taşımaları çok olası. Ayrıca Kepler 62'deki beş gezegenden ikisi Dünya ile neredeyse aynı büyüklükte. Araştırmadan sorumlu biliminsanlarından biri olan NASA'nın proje yöneticilerinden John Grunsfield gözlemi, "Bu bölgeler tıpkı bizim evimiz gibi. Elbette olağanüstü büyük evrende bizimkisi gibi milyarlarca gezegen vardır; ancak bu iki gezegenin Güneş'imize yakınlığı ve boyutu dikkat çekici." diye yorumladı. Gerçekten de Kepler 62 gezegeni Dünya'dan biraz büyük. Dünya benzeri yaşanabilir gezegenler arasında bizimkine en yakın olanı.

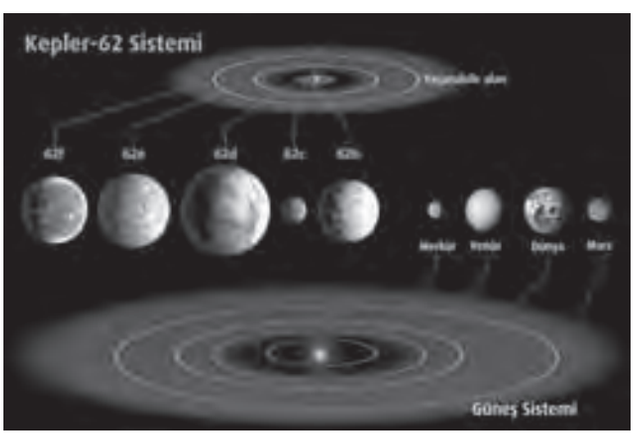
Kepler Uzay Teleskobu.

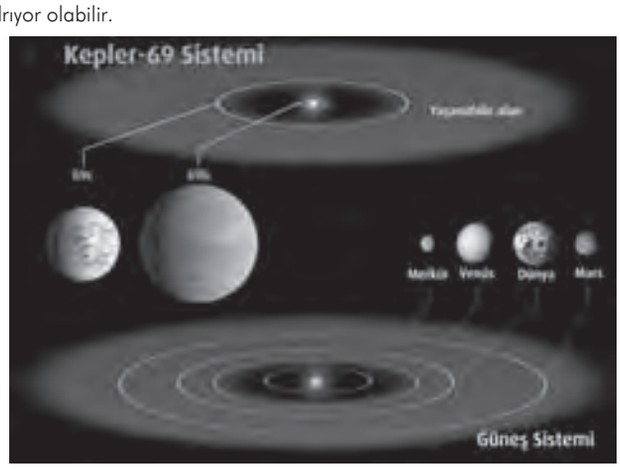
Ancak ne yazık ki Kepler 62 yıldız sistemi ve onun yıldızı K2, bizden 1200 ışık yılı uzaklıkta. Yani ışık hızıyla gidecek süpersonik bir aracımız olsa bile gitmemiz 1200 yıl alırdı… Aynı zamanda oradan bize gele ışınlar ve dalgaların hepsi 1200 yıl öncesine ait. Günümüzün ışığı henüz bize ulaşamadı bile…

Kaynak: *Hubble*

Hazırlayan:
Özgür Can Özüdoğru

Kepler 62 ve Kepler 69 Yıldız Sistemleri, su bulunduran bir okyanus barındırıyor olabilir.

Chandra, 1000 yıllık kalıntı gözlemledi

1960 yıllarda, evreni X-ışını ile gözlemlemeye başlayan biliminsanları bu sene X-ışını astronomisinin 50. yılını kutluyor. Bu yöntem ile birçok cisim üzerindeki verilerde ilerleme sağlanırken, konu ile ilgili bir haber de Chandra X-ışını Gözlemevi'nden geldi.

Chandra SN 1006 Süpernova kalıntısının yeni bir görüntüsünü elde etti. SN 1006, 1 Mayıs 1006'da patlayarak gündüz bile Venüs kadar parlak gözükmüştü. Aynı zamanda bu patlama Çin, Arap, Avrupa ve Japonya Astronomları tarafından belgelenmişti. Chandra tarafından alınan görüntü ise kırmızı, yeşil ve mavi enerjili X-ışınları ile alınan verilerin birleştirilmesi ile oluşturuldu.

TIP IA türü süpernova olan SN 1006'nın ve patlamadan sonra dış uzaya atılan maddenin ayrıntılı bir haritasını da gösteren görüntü, SN 1006 hakkında önemli bilgiler sunuyor.

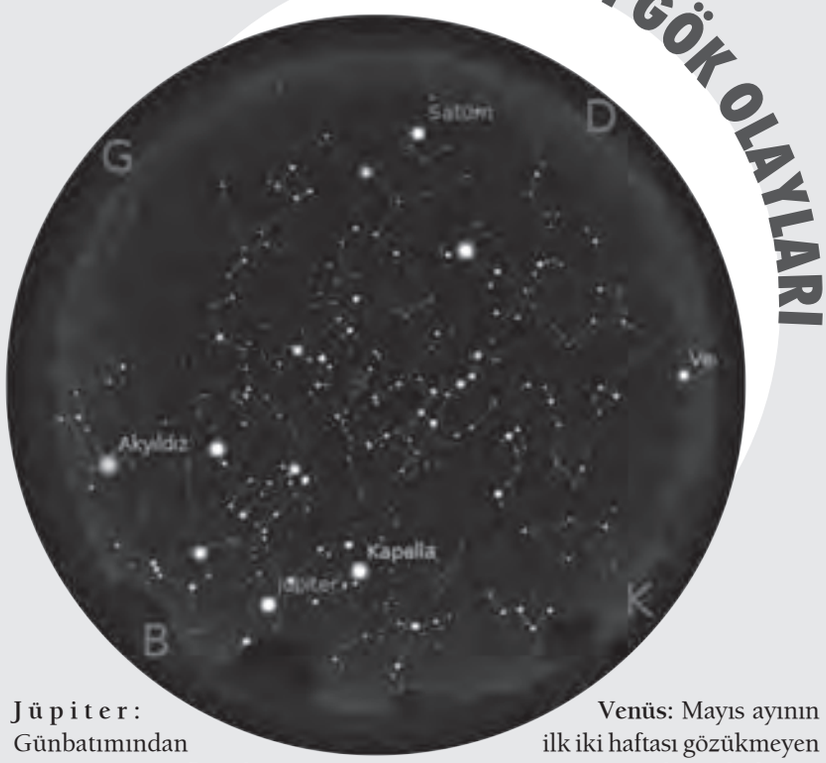
Dünya'dan 7000 ışık yılı uzaklıkta bulunan SN 1006, Chandra'nın 8 günlük gözlemi sonucunda elde edildi. Gökbilimciler şimdi ise dış uzaya atılan malzemenin patlama ile birlikte ne kadar hızla hareket ettiğini belirlemeye çalışıyor.

Kaynak: *Chandra*

Hazırlayan: Ertan Koç

İrem Yiğit - Ertan Koç - Ufuk Süngü - Sinan Gözcü - Emre Alagöz
Umut Çalışkan - Mahmut Tekeş - Ö. Can Özüdoğru

MAYIS AYI GÖK OLAYLARI

Jüpiter: Günbatımından sonra Batı ufkunda kendini gösteren gezegen, gece yarısından önce batıyor. Ay sonuna doğru giderek alçalan Jüpiter artık zirvedeki yerini bırakıyor.

Merkür: Mayıs ayının ilk üç haftası kendini göstermeyen Merkür, son hafta batı ufku üzerinde giderek yükseliyor.

Mars: Mars, Güneş'e yakınlığı nedeniyle Mayıs ayında da kendini göstermiyor.

Venüs: Mayıs ayının ilk iki haftası gözükmeyen gezegen Mayıs'ın ikinci haftasından itibaren günbatımından bir saat sonra batıyor.

Satürn: Ay boyunca gün batımı ile birlikte güneydoğuda beliren gezegen sabaha karşı batıyor.

MERAKLILARINA

4 Mayıs: Eta Kova(Eta Aquarid) göktaşı yağmuru

12 Mayıs: Ay ile Jüpiter yakın görünümde

22 Mayıs: Ay ve Spika yakın görünümde

23 Mayıs: Ay ve Satürn yakın görünümde

27 Mayıs: Merkür, Venüs ve Jüpiter yakın görünümde(20:45)

28 Mayıs: Venüs ve Jüpiter yakın görünümde(20:45)

Eta Kova Göktaşı Yağmuru

4 Mayıs gecesi Dünya, Halley kuyrukluyıldızının bıraktığı parçacıkların arasından geçecek ve biz saatte 50-60 arası göktaşı görebileceğiz. Eta kova göktaşı yağmurunun saçılma noktası Kova takımyıldızı.

MAYIS AY EVRELERİ TAKVİMİ

PAZARTESİ	SALI	ÇARŞAMBA	PERŞEMBE	CUMA	CUMARTESİ	PAZAR
			1	2	3	4
5	6	7	8	9	10	11
12	13	14	15	16	17	18
19	20	21	22	23	24	25
26	27	28	29	30	31	

PATİKAKİTAP'TAN

İLK KİTAPLAR

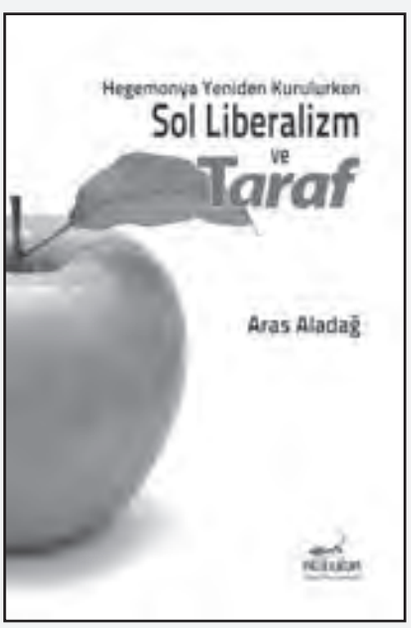
Almanca aslından çevrilen, Marksizmin el kitabı **Komünist Manifesto**

Bilinmeyen bir döneme ışık tutan, ABD Devrimci Araştırmalar Grubu'nun kaleme aldığı **Çin Kültür Devrimi**

Akademisyenlerle belediyecileri buluşturan, alternatif yerel yönetimler üzerine yazılmış ilk kitap, **Devrimci-Halkçı Yerel Yönetimler**

Taraf Gazetesi üzerine yazılmış ilk kitap, **Hegemonya Yeniden Kurulurken Sol Liberalizm ve Taraf**

PATİKAKİTAP

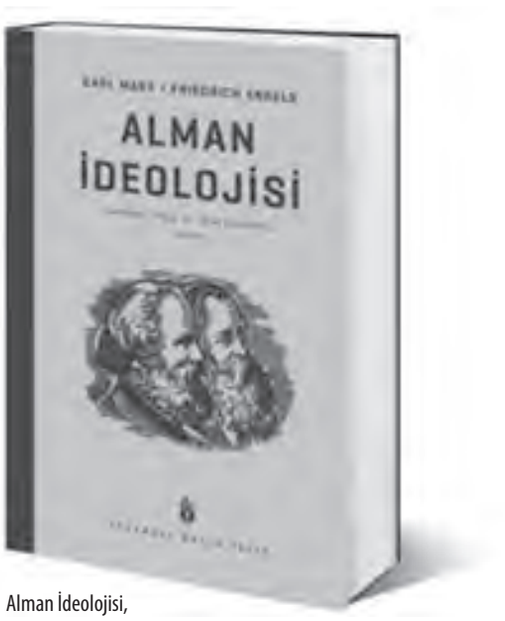
/ patikakitap
/ patikakitap
www.patikakitap.com.tr

Baha Okar

Alman İdeolojisi'nin tam metni Türkçede

Aydın Çubukçu ve Olcay Geridönmez ile söyleşi

Geçtiğimiz ay Evrensel Basım Yayın Karl Marx ve Friedrich Engels'in *Alman İdeolojisi* adlı eserinin tam metnini yayımladı. Daha önce Türkçede yayımlanmış olan *Alman Ideolojisi*, aslında bu eserin Feuerbach'la ilgili bölümünden ibaretti. Böylelikle Marksizmin bu önemli metni, yazıldıktan neredeyse 170 yıl sonra Türkçe okurlara sunulmuş oldu. Kitabın çevirmenlerinden Olcay Geridönmez ve editörü Aydın Çubukçu, bu eserin Marksist düşüncedeki yeri ve yayına hazırlanış süreci üzerine sorularımızı yanıtladı.

Alman İdeolojisi,
Karl Marx-Friedrich Engels, Çev: Tonguç Ok - Olcay Geridönmez, Evrensel Basım Yayın, 2013, 600 s.

Pek çok Marx okuru şimdiye dek okuduğumuz Alman İdeolojisi'nin kitabın tam metni olmadığından haberdar değildi? Biliyorsa da, Alman İdeolojisi'nin 600 sayfalık bir eser olduğundan habersizdi. Tam metin şu önümüzdeki kitapsa, bizim şimdiye dek okuduğumuz neydi?

Olcay Geridönmez: Kitabın şöyle bir hikayesi var. Marx ve Engels *Alman İdeolojisi*'ni 1845-46'da yazdıktan sonra yayıncı bulamıyorlar. Hakiki sosyalistler o dönemin Alman düşünce dünyası üzerinde etkililer, ayrıca muhalif yayıncılar üzerinde de etkileri büyük. Kimse kitabı basmaya yanaşmıyor, reddediyorlar. Önceden söz vermelerine rağmen, biz bunun finansmanını sağlayamayız diyorlar.

Bir çeşit sansür, engelleme yani…

OG: Evet. 1847'den sonra tekrar tekrar yayıncı bulmayı deniyorlar ama aşağı yukarı aynı yanıtla karşılaşıyorlar. Ardından 1848 devrimi patlak veriyor. 1848 devrimi Avrupa için olduğu gibi, bu kitabın kaderi açısından da çok önemli. Marx ve Engels devrimden sonra daha farklı alanlara yöneliyorlar ve bir bakıma bu çalışma gündemlerinden çıkıyor. Çünkü o dönemki işçi hareketi açısından zararlı gördükleri ve eleştirdikleri aktörler, tarihin ve bizzat devrimci işçi hareketinin kendisi tarafından sahnenin kenarına itiliyor. Ayrıca Marx ve Engels de bu akımlarla kendi düşünsel hesaplaşmalarını tamamlamış, kendi bilimsel dünya görüşlerini oturtmuş durumdalar. O yüzden bu eseri bastırma uğraşlarını sürdürmüyorlar anlayabildiğim kadarıyla. Nitekim Marx 59'da **Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı**'ya yazdığı Önsöz'de, asıl amacımıza, yani kendimizi aydınlatmaya ulaştığımız için, farelerin kemirici eleştirisine gönül rahatlığıyla terk ettik, diyor bu eser için.

Ne zaman basılıyor peki ilk defa?

OG: İkinci cildin yani "Hakiki Sosyalistler"in bir bölümü (Karl Grün eleştirisi) bir Alman gazetesinde basılmış Marx'ın yaşadığı sırada. Sonrasında ilk defa Feuerbach bölümü basılıyor 1924 yılında, yani birinci cildin ilk bölümü. Bu ilk baskı sonradan sanırım Marx-Engels Enstitüsü'ne dönüşecek olan Marx-Engels Arşivi tarafından Rusça yapılıyor. Tam metin ise ilk defa 1932'de Almanca, hemen bir yıl sonra da Rusça basılmış.

Feuerbach bölümü bizim önceki Alman İdeolojisi basımlarında okuduğumuz kısım, değil mi?

OG: Evet, Feuerbach kısmının el yazmaları budur. Ama şöyle bir şey var. Bu bölümün İngilizce, Fransızca ve Almancadaki dizilimleri farklı. Çünkü Feuerbach üzerine notların fragmanvari bir yapısı var. Bu dizilimlerin tam olarak hangi tarihlerde oluştuğu da karışık hikâye. Feuerbach bölümü 24'ten sonra 26'da Almanca olarak yayımlanıyor. 1965'de Rusçada yeniden basılıyor ama bu sefer yeni bir dizilimle. Farklı dizilimler de buradan çıkıyor.

Evet, tam metindeki Feuerbach bölümüyle, daha önce yayımlanmış olan Alman İdeolojisi'ni karşılaştığımızda bu fark görülebiliyor. Takip etmek gerçekten zor. Ara başlıklar da farklı ayrıca.

OG: Tonguç Ok önce İngilizce metinden çevirmeye başlamıştı. Onun çevirdiği Feuerbach bölümünün dizilimini Almancaya uygun hale getirmek için üç gün uğraştım. Sanırım paragrafları kaydırma ve bir konu bütünlüğü oluşturma gayreti var. Bu belki de el yazmaları üstünde daha sonraki bir yayın tasarısı olabilir. Belki sonradan notlar düşmüşler, numaralandırmalar yapmışlar. Sonuçta metin aynı metin ama bu notlara göre sonradan yapılan dizilimler farklı, başlıklandırmalar ise 1965 de yapılan Rus basımından. İngilizce basım da buradan yapılmış ve dünyaya böyle yayılmış.

Peki dünyada tam metnin çevirisi yaygın mı, yoksa bizde olduğu gibi esas bilinen bu Feuerbach bölümü mü? Tam metnin kaç dilde olduğunu biliyor musunuz?

OG: Tam sayı bilmiyorum. Marx ve Engels'in *Toplu Eserler*'inin çevrilmiş olduğu dillerde var tabi bu tam metin. Ayrıca Brezilya'da Portekizce ayrı basımına rastladım. O da Almancadan çevirmiş. Onun dışında Japonya ve Kore diye biliyorum. Japonca baskısında bir yeniden düzenleme yapılmış. ÇevBir'de Alman İdeolojisinden pasajlar üzerine yaptığımız bir atölye çalışmasında öğrendim bunu da.

Sonuç olarak 24 ve 65'teki Feuerbach varyasyonları bütün dünyada yaygın. Tam metne ise daha çok *Toplu Eserler*'in kapsamı içerisinde rastlıyoruz.

Sadece Feuerbach bölümüyle bile, Alman İdeolojisi'ni Marksizm düşüncesinde önemli yeri olan, Marksist felsefenin en önemli metni olarak biliyoruz. Sonrasında geliştirilen siyasal, ekonomik ve tarihsel kavrayışın da ilk ipuçları ve kavramlaştırmaları var burada. Yani şimdiye dek bildiğimiz kadarıyla bile bir köşe taşı. Metnin geri kalan kısmında, bunlara eklenen ne var?

Aydın Çubukçu: Alman İdeolojisi'ni her şeyden önce Marx ve Engels'in kendi düşünsel gelişimlerini nasıl tamamladığına ilişkin bir belge olarak değerlendirmek lazım. Benim gördüğüm kadarıyla Marx eğer Almanya'dan Fransa'ya gitmiş olmasaydı, oradaki canlı işçi hareketini, devrimci havayı görüp oradan Almanya'ya bakmış olmasaydı, Almanya'nın içinde, Alman felsefesinin içinde kalarak tarihsel materyalizm kavramını geliştirmek kolay kolay mümkün olmayacaktı. Ama Fransa'dan bakınca, Engels'in de İngiltere tecrübesini aktarmasıyla işçi sınıfının

rolü hakkındaki fikirleri netleşiyor. *Kutsal Aile*'de ve hatta *1844 Elyazmaları*'nda geçiyor proletarya; ama bir kavram olarak var, sosyal bir güç olarak değil. Dünyayı değiştirecek bir güç olarak proletaryayı kavramaları Fransa ve İngiltere işçi sınıfı tecrübelerini gördükten sonra oluyor. Hegel'le hesaplaşma zaten aşağı yukarı tamamlanmış, *Alman İdeolojisi*'nde artık Feuerbach'la da hesaplaşmayı tamamlıyorlar.

Genç Hegelciliğin ardından Feuerbach'tan kopuş yani…

AÇ: Evet. Feuerbach *Kutsal Aile*'de hâlâ iyi bir yerdedir, sevdikleri bir filozoftur. Fakat *Alman İdeolojisi* doğrudan doğruya Feuerbach ile hesaplaşmadır. Feuerbach bölümüyle başlıyor ve bütün tarihsel materyalizm denilen şey, dünyayı değiştiren eylemli sınıf, eylemli insan üzerine yeniden inşa ediliyor.

Şu çok önemli; Marx diyor ki, Feuerbach tarihe baktığı zaman insanı görmez, insana baktığı zaman tarihi görmez. İnsanı ve tarihi birlikte, aynı anda değerlendirmek, yani tarihi insanın, eylemli insanın ürünü olarak görmek, tarihsel materyalizmi öncesindeki materyalizmden ayıran en önemli özelliktir. Öbürleri doğrudan doğruya hedefini dinle sınırlamış, dinsel dogmaların karşısına doğayı çıkarmışlar. Bu İngiliz materyalizminde de, Fransız materyalizminde de böyle. Marx'ın bence en önemli sıçrama noktası burada. İnsanı temel bir unsur olarak katıp, materyalizmi yeniden inşa etmesinde. Feuerbach'a karşı tezlerde hep bunu vurgular; edilgen bir unsur değildir insan, tarihin etkin bir öğesidir. Tarihi yapan insandır, bunu da Engels *Klasik Alman Felsefesinin Sonu*'nda, geliştirerek demeyelim ama daha da açıklayarak anlatır. Önemli olan orada tarihin, eylemli insanın pratik devrimci faaliyeti içinde yeniden inşa edilmesidir. Basit bir yorum farklılığı değildir bu, gerçekten bütün temelleriyle materyalizmin faaliyet içindeki insan üzerinden yeniden tanımlanmasıdır.

Gerçekliğin bizim dışımızda bir şey olduğu fikri materyalizmin temellerindendir. Evet ama o kadar basit değil. Eski materyalistler, bilginin ve varlığın kaynağı maddedir diyorlardı. Tamam, fakat Marx'ın getirdiği esaslı değişiklik şudur. Bilginin kaynağı da, tarihin, değişimin kaynağı da madde ile ilişkisi içindeki insandır. Yani maddeyle insan arasındaki ilişkiden doğar bunlar, maddenin kendisinden değil. Mesela biliriz ki eski materyalistler düşünceyi beynin bir salgısı olarak yorumlarlardı. Safra kesesinden nasıl bir salgı çıkarsa, beyinden düşünce çıkıyor gibi. Oysa Marx'a göre, insan ile değiştirdiği madde arasındaki etkileşim meselesi önemlidir ve bilginin kaynağı bu etkileşimdir, değişme, değiştirme çabasıdır. Bu müthiş bir devrimdir. Marx'ın yaptığı gerçekten materyalizmin tarihi içinde çok önemli, yalnız bu bakımdan değil, insan ve epistemoloji bakımından da son derece büyük bir devrimdir.

Bugünkü anlamı ne bu devrimin?

AÇ: Bizde hâlâ materyalist düşünce pozitivistlerin anladığı şekilde anlaşılır genellikle. Bizim solcuların çoğu pozitivisttir o bakımdan, materyalist değildir.

Alman İdeolojisi madde meselesinde, özellikle din eleştirisi konusunda yaptığı değerlendirmelerde çok önemli sonuçlara ulaşıyor. Dini eleştir, tamam, vur. Hep şöyle söylerler, genç Hegelcilerin başlıca tezi de odur. Yanlış düşüncelere karşı doğru düşünceleri koyarsan dünyayı değiştirirsin. Bu gölgelerle savaşmaktır diyor, Marx. Hatta Feuerbach tanrının yerine insanı koyan yeni bir din önermeye kadar gidiyor. Yani eski dine karşı yeni bir din, ama din ortadan kalkmıyor. En ilerici düşüncenin vardığı son nokta bu.

Bugün Türkiye'de *Alman İdeolojisi*'nin yayımlanmasını bu bakımdan çok önemli görüyorum. Bugünkü materyalizm kavrayışını gözden geçirmeye zorlayan, pozitivizmle Marx'ın materyalizmi arasındaki farkı bütünüyle açık hale getiren bir eserdir. Materyalistim diyen insanların dünyasında bir deprem yaratacaktır, bir şimşek gibi düşecektir ciddi okunursa eğer.

Tam metinde hakiki sosyalistlerle polemiklere bakınca, Manifesto'nın öncesindeki uğrakları da görmek mümkün.

AÇ: Manifestoya giden yolda en önemli basamaklarından biridir *Alman İdeolojisi*. Şüphesiz burada kendi bilinçleriyle hesaplaşma, işçi sınıfı içinde kendi düşüncelerini yeniden inşa etme süreçlerinden geçmeselerdi, ne *Manifesto* çıkardı ne *Kapital*.

Polemik tarzının, okunmayı birazcık zorlaştıran yanları da var tabi. Karşıtlarından yaptıkları uzun alıntılar, aceleci okura biraz sıkıcı gelebilir. Fakat o polemiğin tadına vararak okunduğunda müthiş eğlendirici bir kitap aynı zamanda. Yazanlar da çok eğlenmişler belli ki. Engels bir mektubunda Marx'ın kızına şöyle yazıyor o dönemi anlatırken; "iki iflah olmaz şeytandık". Laura da, "şimdi anladım çalışırken odanızdan gelen kahkahaların sebebini" diyor. Nasıl da eğlene eğlene yazmışlar öyle…

Biraz da çeviri ve yayına hazırlık sürecinden söz edelim. Zaten uzun ve zorlu bir metin, üstelik çevirmenlerden biri de hapiste…

OG: Alman İdeolojisi uzun zamandır planlarımız arasındaydı ama hacmi ve zorluğu yüzünden, bir türlü el atma imkânımız olmamıştı. Asıl niyetimiz doğrudan Almancadan çevirmekti. Ama bir türlü başlayamayınca, önce Tonguç İngilizceden çevirsin, Almancadan karşılaştırarak ilerleyelim diye düşündük. Ne var ki plan tutmadı. Tonguç hızlıca çevirdi, elle yazmak zorunda olduğu için biraz da dizgi aşaması sürdü. Metin önümüze geldiğinde bir hesap hatası yaptığımızı, bunun işimizi kolaylaştırmadığını gördük. Hem daha fazla arka plan araştırmasına ve kaynaklara ihtiyaç olduğu açığa çıktı. Hem de İngilizce metnin tahmin ettiğimiz kadar iyi olmadığını, Enstitü çevirisinin Almancasıyla kıyaslandığında doyurucu olmadığını fark ettik.

Neredeyse iki defa, bir İngilizceden, bir Almancadan çevirmiş kadar oldunuz yani.

OG: Neredeyse. Tonguç'la mümkün olduğu ölçüde yazışmaya çalıştık. Tabi hapishanenin mektuplar üzerindeki denetimleri nedeniyle bu süreçler aksadı, uzadı. Zaman zaman bazı kavramların üzerine fikir alışverişleriyle çeviri sürecini götürdük. Sonra Aydın Çubukçu'yla bir edisyon süreci yaşadık, takıldığımız kavramlar konusunda bir iki toplantı yaptık.

Çevirmen olarak en sıkıntılı kısımlardan biri de Bauer, Stirner ve hakiki sosyalistler bölümü oldu. Burada Marx, yazarların üslubunu ve dilini hatta kitaplarının bölümlerini takip ederek, eğip bükerek, ironi dolu bir polemik yürütüyor. Normalde Marx ve Engels'in üslubunun dışında cümleler görüyoruz

Sonunda, önemli bir boşluğu doldurmuş, Türkiyeli Marksistlerin farkında olmadığı bir ihtiyacı gidermiş oldunuz.

AÇ: Ben hep şuna üzüldüm. Lenin de bu eseri okuyamadı, haberi yok bu kitaptan. Okusaydı eğer -Kutsal Aile'ye verdiği değere bakarak söylüyorum, *Felsefe Defterleri*'nde *Kutsal Aile*'yi kılı kırk yararak inceler-, sanıyorum tarihsel materyalizm konusunda da önemli bir Leninist sıçramaya zemin olabilirdi bu. Lenin bunu da, daha ileri götüren bir katkı yapabilirdi.

500. Kitap: Evrim mi Yaratılışçılık mı?

Murat Naroğlu

doğal dünyanın nasıl işlediğini anlamak istiyorsak, bu uğraşta bilimin üzerine yoktur.
Eugenie C. Scott

Bir kitap ve bilim dostu olarak, yayımlanacağını haber aldığımdan beri beni heyecanlandıran bir eserdi. Bugüne kadarki evrim okumaları ve yazı hazırlıklarım sırasında çalışmalarından sürekli olarak yararlandığım Eugenie Carol Scott (1945-) kapsamlı yapıtıyla artık Türkçe okunabilecekti. Evrensel Basım Yayın, 500. kitabının "Evrim mi Yaratılışçılık mı?" olmasına karar vermişti ve beklemekten başka yapacak bir şeyimiz yoktu. Aylar geçti, İngilizce aslından Levent Can Yılmaz`ın başarılı bir şekilde çevirdiği, Eylül 2012`de ilk, Ekim 2012`de ise ikinci baskısı yapılan kitaba bir türlü ulaşamadım. Öznel koşullar ancak yurt dışındayken izin verdi; ama hiç gündemden düşmeyen bir konu olduğu için acele etmeden, sindire sindire okudum. Şimdi izlenimleri paylaşma vakti…

E. C. Scott, ABD`deki bilim mücadelesiyle tanınan bir isim ki 1987`den beri ABD Ulusal Bilim Eğitimi Merkezi`nin (NCSE) yöneticiliğini yapıyor. Yaratılışçı ve akıllı tasarımcı her türlü hareketi yakından tanıyan, mahkemelerde boy gösteren, kitaplar ve makaleler yazan bir savaşçı diyebiliriz. Evrim/yaratılış tartışmalarıyla ilgili kendisine pek çok soru ve kaynak talebi gelmesi üzerine, bilim, eğitim, hukuk, din, vb. başlıkları kapsayacak geniş bir yapıt hazırlamaya karar vermiş. Konuyu yakından takip edenler, bir derlemeye ihtiyaç duyanlar, üniversite mezunları, meraklı lise öğrencileri ulaşmak istediği kesimler arasında.

Kitabın orijinali 2008 basımı; 3 kısım ve 14 bölümden oluşuyor. Tek tek başlıklara bakmak bile, Scott`ın nasıl bir yükün altından kalktığını gösteriyor. Hepsini detaylı olarak burada sizlerle paylaşmak arzusundaydım; ama sabrınızı zorlamak istemiyorum, genel bir değerlendirme yapmamız daha yerinde olacaktır.

Bilim ve evrim, din ve yaratılışçılık

Scott, verimli bir okuma açısından önce kavramların hangi anlamlarda kullanıldıklarını açıklıyor. Bu yönteme, sadece evrim/yaratılış tartışmalarında değil hemen her yerde ihtiyacımız var. Örneğin bilim… Severek kullandığımız, saygınlık uyandıran bir sözcük. Ama bilim dendiğinde dipsiz bir kuyuya girmiş bulunuyoruz. Hemen ardından yöntem, deney, kanıt ve karşı kanıt, olgu, hipotez, yasa, teori tartışmaları geliyor. Yazar, bilimin sınanabilirliğine, doğruları yanlışlardan ayırarak gelişmesine, bilim ile dogma arasındaki farka vurgu yapıyor. Astronomi, jeoloji, kimya, fizik ve biyolojide evrimin nasıl karşılık bulduğunu açıkladıktan sonra evrim teorisinin de test edilebilir, yanlışlanabilir olduğunu, pek çok kanıtla desteklendiğini söylüyor. Biyolojik evrimin test edilebilir üç ögesi olarak ise şunları sıralıyor:

-ortak atadan değişerek gelme
-evrim deseni
-evrim süreci ya da mekanizmaları

Semavi dinler ve ortak özellikleri, farklı inanışlardaki söylenceler ve benzer yanları aktarıldıktan sonra, yaratılışçı hareketin kendi içindeki ayrım noktaları ele alınıyor ve bir ucunda düz dünyacıların öteki ucunda ise materyalist evrimcilerin bulunduğu şöyle bir yol ortaya çıkıyor: düz dünyacılık, yer merkezcilik, genç-Dünya yaratılışçılığı, aralıklı yaratılışçılık, gün-asır yaratılışçılığı, aşamalı yaratılışçılık, evrimsel yaratılışçılık, teistik evrimcilik, agnostik evrimcilik, materyalist evrimcilik (Şekil 3.1, sayfa 110). Hıristiyanlar arasındaki bu farklı yaklaşımların dikotomi değil de süreklilik barındırdığını belirten Scott; yaratılışçılık denilince genel olarak, tanrının evreni bir anda, bugünkü gibi yarattığının anlaşıldığını ve kitap boyunca kendisinin bu yorumu kastedeceğini belirtiyor.

Evrim - yaratılışçılık tartışmaları tarihi

Scott`ın en güçlü olduğu alanlardan birindeyiz: evrim ve yaratılışçılık tartışmaları tarihi. İkinci baskıya önsöz yazan kişinin Pennsylvania Orta Bölge Yargıcı John E. Jones III olması her şeyi açıklıyor aslında. Jones, Ekim 2006`da kendisinin de görevli olduğu meşhur evrim-yaratılışçılık davalarından biri (Kitzmiller`a Karşı Dover Okul Bölge Yönetimi) sırasında Scott`ı tanımış ve şimdi, onun yürüttüğü bilimsel mücadelenin yanında saf tutuyor.

Yazara göre, uzun bir geçmişe sahip mücadele hatalı olarak, "tanrı yarattı" / "doğal bir süreçte ortaya çıktı" karşıtlığı şeklinde algılanıyor. İnançlı olup evrimi kabul edenler de var (ileride değinilecek), dolayısıyla esas mesele durağanlık ve değişim savunucuları arasında cereyan ediyor. Batı dünyasının zaman ve doğa anlayışlarında idealist Platonculuk ile amaçsallık / işlevsellik üzerine kurulu Aristoculuk`un rolüne değinen Scott çok iyi bir özet yapıyor: "Özel yaratılışçılık doktrini, söz konusu antik Yunan düşüncelerini kapsamış -doğanın hiyerarşik düzeni, doğadaki desen ve amaçsallık- ve bunu doğanın dışında yer alan ve her şeye kadir olan bir yaratıcı kavramıyla birleştirmiştir. " (s. 128) Feodalizmin de kendi sosyo-ekonomik yapısının savunusu için değişmezliği kullandığını belirten Scott, sürekli hareketi kanıtlayan farklı bilimsel gelişmelerin Darwin`e nasıl zemin hazırladığını anlatıyor. *Türlerin Kökeni* ile tasarım ve amaç tartışmalarının kazandığı boyut, evrim teorisinin ABD`deki etkisi, eğitim anlayışı ve ülkedeki kısa Hıristiyanlık tarihinin ardından bölümün sonuna geliyoruz. Scott burada, ABD`deki evrim karşıtlığını üç döneme ayırıyor: "evrim teorisinin okullarda okutulmasını engelleme çabası", "evrim teorisinin karşısına çıkarılmak üzere yaratılış bilimi adı verilen bir çizgi" geliştirilmesi ve "yaratılış biliminin yeniden ambalajlanmış kimi temalarının bir dizi yeni öneriyle bir araya" getirilmesi…

20. yüzyıl başlarında ortaya çıkan bu karşıtlığın sebeplerini "ortaöğretimin yaygınlaşması", "Protestan köktenciliğin gelişmesi" ve "biyolojik evrim teorisinin, sosyal Darwinizmin toplumsal ve politik

Evrim mi Yaratılışçılık mı?
Eugenie C. Scott, Çev: Levent Can Yılmaz,
Evrensel Basım Yayın, 2012, 464 s.

düşünceleri ile ilişkilendirilmesi çabası" olarak sıralıyor Scott. Özellikle savaşla beraber görünür hâle gelen toplumdaki olumsuz gidişatın sorumluluğu, köktenciler tarafından evrim kuramına yükleniyor. Bu noktada yazarın çok önemli bir vurgusu var: Evrim ve doğal seçilim, bir ırkın üstünlüğünün savunulmasına alet edilmemeli (Nazizm, öjeni hareketleri, vb.), kapitalizmin serbest piyasacı anlayışı ile ilişkilendirilmemeli. Ama aradan yaklaşık 100 yıl da geçmiş olsa biz hâlâ benzeri tezlerle karşı karşıyayız.

Genel çerçevesini verdiğimiz evrim/yaratılış tartışmalarına dair daha detaylı bilgi edinmek için kitabın ikinci kısmındaki bölümleri incelemekle ilk adımı atabilirsiniz. 23 Mart 1925`te yürürlüğe giren ve evrim öğretimini yasaklayan Butler Yasası`nın kabulünden başlayarak Dayton Hesaplaşması (Scopes davası), SSCB`nin Sputnik başarısıyla beraber ABD`deki bilim eğitiminin yenilenmesi, Henry Madison Morris öncülüğünde ortaya çıkan "Yaratılış Bilimi" ve ağırlıklı olarak bilim savunucularının kazandığı bitip tükenmek bilmeyen davalar. Yine de evrim karşıtlarının her defasında farklı kişi, kurum ve iddialarla yeniden sahneye döndüklerini görüyoruz. Morris`i takiben Wendell Bird "ansızın ortaya çıkış teorisi"yle gündeme geliyor, bir üçüncü iddia ise "akıllı tasarım". Bilim insanları birbirinden farklı ve bağlantısızmış gibi görünen bütün bu görüşlerin aslında hep aynı temelden hareket ettiğini göstermiş olsa da, toplum açısından her şey yeterince açık olmuyor. William Paley`in saat ve tasarım örneği, "akıllı tasarımcı"ların liderlerinden Michael Behe ve William Dembski`nin kitaplarında "indirgenemez karmaşıklık" olarak değiştiriliyor; hurdalıktaki parçalar ve rastlantı "karmaşık özelleşmiş bilgi" oluyor. Sizin de dikkatinizi çekmiştir, evrim karşıtlarının kendileri ve görüşleri de evrim geçiriyor ve her geçen gün iddialarını daha fazla bilim ile süslemek zorunda kalıyorlar; aksi hâlde baştan yenilmiş olacaklarının pekâlâ farkındalar.

Seçmeler

Kitabın son kısmına gelindiğinde yaratılışçıların farklı alanlardaki iddialarının kendi kaynaklarından referansla aktarıldığına ve peşi sıra, bilim dünyasının zengin çeşitlilikteki cevaplarının sıralandığına tanık oluyoruz. Scott, kitabın hazırlık aşamasında pek çok evrim karşıtı çevreden eserlerini kullanma izni istemiş; ancak bir bölümü bu talebi cevaplamazken bir bölümü de reddetmiş. Dolayısıyla biz sadece olumlu bildirimde bulunanları okuma fırsatına sahibiz. İddialar kozmoloji, jeoloji, biyoloji, hukuk, eğitim, din ve bilim başlıkları altında sınıflandırılmış.(1)

Tartışmalardaki en ilgi çekici başlıklardan biri yasal konular ve okullardaki eğitim müfredatları üzerine. ABD Anayasası "din ile ilgili hükmün, Kuruluş ve İbadet Özgürlüğü şartları ile ilişkili olan iki ögesi vardır. Bunlar birlikte ele alındığında, kamu kuruluşlarının dinsel bakımdan yansız olması gerektiği anlamı çıkar" (s. 305) der. Ancak dine karşı tarafsızlık ilkesinin yorumu, zamana ve dahil olunan gruplara göre değişmektedir. Scott`a göre bu ilkenin yaratılışçılar için anlamı 1920`lerde evrimin öğretilmemesi, 1970-80`lerde ise evrimle beraber yaratılışçılığın da öğretilmesi demekti. Bilim dostları içinse ilkenin her durumda tek anlamı var: dini görüşlerin (yaratılış, tasarım, vb.) öğretilmemesi.

Merak uyandıran ikinci polemik ise evrim ve inanç ilişkisine dair. Sorular şöyle: Ateist birisi hâliyle evrim teorisini kabul eder; ama tersi de aynı derecede zorunlu mudur? Yani evrimle başlayan bir yolun sonu mutlaka yaratıcı fikrinin reddiyle mi sonuçlanır? İnanç ve evrim birbirini besleyebilir mi? Scott`ın "bilimin doğasına ilişkin" ele aldığı üç temadan biri bu eksende tartışılıyor; kendi deyimiyle aktaracak olursak "metodolojik ve felsefi natüralizm arasındaki ilişki". Yaratılışçılar doğa bilimlerinin sonuçlarının tanrı inancını ve olasılığını dışladığını, Darwinizm`in teizme hiçbir alan bırakmadığını ileri sürüyorlar. Bu tartışmalarla ilgili olarak çalışmalarından yararlanılan Lynn Rudder Baker, bilimin, tanrıyı tartışmak gibi bir görevi olmadığını; doğaüstü güçlere hiçbir şekilde başvurmadan evrenin doğal süreçlerle açıklanması için çabaladığını belirtiyor (metodolojik natüralizm/doğacılık). Buna göre, kişisel kaldığı ve bilimin kurallarını ihlal etmediği müddetçe, evrimi kabul eden bir kişi aynı zamanda inançlı olabilir. Felsefi natüralizm/doğacılık içinse evren, dünya, yaşam veya başka herhangi bir şey madde-enerji bağlamında açıklanabilir, hiçbir doğaüstü güç var olamaz. Tahmin edeceğiniz gibi bu ayrım sadece evrim/yaratılış tartışmalarında değil bilim ve dinin söz konusu olduğu her yerde karşımıza çıkıyor ve birbirinden farklı pek çok yorum yapılıyor. Bana kalırsa bir kişinin, bilimsel yöntemlere sadık kalarak araştırma yapması ve inancını koruması anlaşılır bir durumdur; ama son tahlilde, sorgulayıcı bir zihnin girdiği metodolojik doğacılık yolunun kaçınılmaz olarak felsefi doğacılığa çıkması gerektiğini, aksi hâlde bir şeylerin hep eksik kalacağını düşünüyorum.

Yaratılışçı iddiaların cevaplandırıldığı bu yoğun gündemin ardından son bölüme geliyoruz. Scott, tartışmaların medya ve kamuoyunda nasıl yer aldığını analiz ediyor, yine pek çok farklı kaynağa dayanarak. Türkiye`deki görsel ve basılı yayın organlarında da şahit olduğumuz üzere, medya için en önemli şey, konunun bilimsel bir düzlemde tartışılmasından ziyade popülerleştirilmesi. Özellikle TV programları ve haberler skandala dönüşebiliyor. ABD`deki duruma benzer şekilde, bu coğrafyada da maalesef bilim haberciliği çok ama çok zayıf. İyi gazeteci ve programcıların sayıca ne kadar az olduklarını ve kendilerine pek fazla imkân bulamadıklarını biliyoruz ki konu bilim olduğunda oranlar daha da düşüyor.

Sonuç

Evet, cevabı bizim için oldukça açık olan bir tartışmayı başlık edinen kitabın sonuna geldik. Yazarın güzel bir sürprizi var burada: "Daha İleri Araştırmalar İçin Referanslar" hazırlanmış. Amaçlandığı gibi toparlayıcı bir eser olsa da mevcut bilgilerle yetinmek istemeyenler için her bölümle ilişkili, kimileri internette kimileri kütüphane ve arşivlerde bulunabilecek kitap, makale, hukuki kararlar, görsel kaynaklar, vb. belirtilmiş. Ben fazlasıyla yararlandım. Kitabın ve kaynakçanın, üniversite hocalarından lise öğretmenlerine, hukukçulardan öğrencilere kadar herkese katkı sağlayacağı açık.

Bilimin bu en zorlu ve önemli başlıklarından birinin tüm toplum tarafından kavranmasını sağlamak noktasında hepimizin yapacağı bir şeyler olmalı. Ülkenin eğitim sistemi her geçen gün ağır darbeler alıp bilimsellikten uzaklaşırken evrim ve bilim savunucularının daha fazla mücadele etmeleri gerekiyor. Yazar, yayınevi ve çevirmenin bu değerli ürünü umarım karşılığını bulur.

DİPNOT

1) Benzer bir çalışma için bakınız: *Harun Yahya Safsatası ve Evrim Gerçeği*, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2. Basım, 2009, İstanbul.

Deney yapıyorduk, ev süpürür olduk

'Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet'

Şule Dede

Firdevs Gümüşoğlu ile geçtiğimiz yıl Cılavuz Köy Enstitüsü kitabı ile tanışmıştım. Akşamın geç bir saatinde şöyle bir göz atmak için açtığım kapağını sabaha karşı kapatabildim. Hem Köy Enstitüleri gerçeği ile fazla bir tanışıklık kurmamış bir neslin üyesi olduğumdan, hem de incelemenin sözü akademik dolaştırmalar olmadan doğrudan iletebilmeyi sağlayan yalın dili ve içeriği, uzunca bir kitabı bir solukluk yapmıştı benim için. Üstelik toplumsal cinsiyet üzerine yeni yeni kafa yormaya başladığım bir zamandı ve Gümüşoğlu'nun incelemesinde bu noktayı atlamamasından etkilenmiştim. Sonrasında haberdar olduğum Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet kitabını okuma listeme ekledim; fakat bu aya kadar okuma şansım olmamıştı. Kitabın geçtiğimiz ay Kaynak Yayınları'ndan çıkan güncellenmiş üçüncü baskısı, nihayet okumama vesile oldu. Ayrıca kitap hakkında bir söyleşi yapma teklifimi de reddetmedi Gümüşoğlu ve şahane bir havada Moda'da denize nazır sohbet ettik.

Cinsiyetlendirilmiş eğitim

Gümüşoğlu'nun yüksek lisans tezi olan çalışmanın ismi, insanın aklına ilk olarak incelemenin neden ders kitapları üzerinden yapıldığı sorusunu getiriyor. Bu soru çokça sorulmuş olacak ki Gümüşoğlu, kitabın üçüncü baskısına yazdığı önsözde bunu bir başlık halinde, Althusser'in devletin ideolojik aygıtlarına gönderme yaparak açıklamış. Fakat ben, sosyoloji bölümü mezunu olan Gümüşoğlu'nun pek çok konu ve materyal arasından bu başlığı nasıl çıkardığını merak ediyordum. Gümüşoğlu'nun 80'li yıllarda yükselen kadın hareketinin aktif katılımcılarından biri olmasının bu işte büyük payı var. "Trafik ışıklarındaki figürün neden erkek olduğunu" soracak kadar sivrilen toplumsal cinsiyet sorgulamalarına bir de, öğrencilik yıllarında ders verdiği öğrencilerin kitaplarıyla karşılaşması eklenince ortaya bu fikir çıkmış.

Kitabı ortaya çıkaran soru, hem eğitimciler hem de toplumsal cinsiyet konusuna duyarlı olanlar için ayrıca değerli. Eğitimcilerin öğretilen kadın-erkek rollerine karşı tedbirli olmasına, feministlerin ise cinsiyetin toplumsallaşması sürecine eğitimin yaptığı katkının hakkını vermesine yönelik bir uyarı olarak görülebilir kitap. Kadınlık ve erkekliğin kişide yapılanmasının çok küçük yaşlarda başladığı ve renklerden tutun da oynanan oyunlara kadar cinsiyetlendirilmiş bir dizi kalıbın çok küçük yaşlarda kişide oturtulmaya başlandığı söylenir. Feministler, en kanıksanmış olanlar dahil tüm iletileri sorgulayarak toplumsal cinsiyetin yeniden üretimini sağlayan her detayı görünür kılmaya çalışırlar. Toplumsallaşmış her şeye ilişkin yapılan zor bir kazı çalışmasıdır bu. Resmi eğitimi de feminist yaklaşımın kazı alanına dönüştürmek, ilk çocukluktan başlayarak dayatılan kurguların iktidarca nasıl yeniden ve yeniden üretildiğini, bu anlamda eğitimin durduğu temel noktayı görmeyi sağlıyor. Kemal İnal'ın tanımı, eğitim sürecinin analizinin gerekliliğini vurguluyor ve analiz için araçlar sunuyor: "Sistemin ideolojik yönelimi ne olursa olsun, her 'devlet, okulları, kendi çıkarlarını sürdürmek için denetim altında bulundurur' Devletin eğitime müdahalesi, müfredatın, ders kitaplarının, eğitsel yöntem ve etkinliklerini oldukça katı biçimde düzenlenmesine yol açar. O halde eğitim, birey ve grupların (geniş ölçekte sınıfların) siyasal iktidarca idealleştirilen değerlere, yaşam tarzlarına, tutum ve alışkanlıklarına toplumsallaştırılması sürecidir." (1)

İlköğretim ders kitabını akademiye sokmak

Gümüşoğlu'nun kitabı, en genelde bu yönde atılmış nadir adımlardan bir tanesi. İçeriği ve yöntemi açısından ise ilklerden. Günümüzde ders kitapları ile toplumsal cinsiyet ilişkisi üzerine yazılmış pek çok tez ve makale, ders kitaplarının çeşitli bağlamlarda kaynak olarak kullanıldığı pek çok araştırma bulmak mümkün. Fakat yirmi yıl önce Türkiye'de ders kitapları akademik alanda dikkate alınmayan kaynaklardı. Gümüşoğlu, yalnızca akademisyenlerin ilgisiz tutumlarıyla değil, araştırma için gittiği kütüphanede, eski ders kitaplarını arattığı memurların bile kendilerini boş yere uğraştırdığı yönünde

Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet (1928-2013)
Firdevs Gümüşoğlu, Kaynak Yayınları, 2013, 312 s.

tavırlarıyla karşılaştığını anlatıyor. Nihayetinde inatçılık ve sabırla yoğrulan inceleme, akademik önyargıları takdir kazanacak kadar değiştiriyor. Böylece, günümüzde Türkiye'de akademik çalışmaların alanına ders kitaplarını da dahil etmiş oluyor. Bu somut adımın faydasını, ders kitapları bağlamında yapılmış araştırmaların çeşitliliği ve zenginliğinden görmek mümkün.

Dönüşümün keşfi

Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet'in ilk hali 1928'den başlayarak seksen yıllık bir dönemi konu ediniyor. Çalışmaya başlamadan önce içinde bulunduğu dönemin toplumsal cinsiyet rolleri, kadın-erkek eşitliği bakımından daha ileri bir noktada olduğu fikrine sahip olan Gümüşoğlu, araştırma ilerledikçe durumun tam tersi nitelikte olduğunu fark ediyor. Erken Cumhuriyet döneminde ders kitaplarındaki görsel ve yazılı malzeme aile içi işbölümünün daha eşitlikçi, kadının görünürlüğünün daha fazla, kamusal alanda kadınlara sunulan olanakların daha çeşitli olduğu görünümünü verirken, 40'lı yılların ortalarında, çok partili sisteme geçilmesi ve Demokrat Parti iktidarıyla başlayan dönemde kadınlara biçilen geleneksel rollerin ağırlık kazandığını görüyor. Bu keşif, kitabın içeriğini biçimlendirerek incelemeyi bu iki dönemin kıyaslamasına dönüştürüyor.

Evin direği baba

Kitabın tümünde sayısız şaşırtıcı alıntılar ve görseller var. Gizli iletilerin

Okumaya Başlıyorum (1992-1997).

peşine düşmek ve bu nedenle her durumu yoruluncaya kadar eşelediğimiz akıl yürütmelerin ardından, 50'lerde yayımlanan ders kitaplarındaki açık ve net anlatılar karşısında afallıyor insan. Elbette dönemin koşullarını, sadece Türkiye'deki muhafazakâr iktidarı değil, kapitalizmin kadınların geleneksel rollerini pekiştirmek üzerine dünya çapında politikalar ürettiğini göz ardı etmemek gerekiyor; fakat topu topu altmış yıl önce kadınlara çizilen sınırların darlığı ve kesinliği insanı düşündürüyor. Örneğin 1952 tarihli bir ders kitabından okuyoruz: "Babamız bize lazım olan şeyleri pazardan çarşıdan satın alır, eve getirir. Annemiz yemekleri pişirir, soframızı hazırlar, babamız bütün gün işinde çalışır. Annemiz bütün gün ev, tarla, sağım işleriyle uğraşır. Yün eğirir, yemek, çamaşır, ütü ve temizlik işlerini yapar." Bu durum, 50'lerden sonra da devam ediyor ders kitaplarında. 1973'te okutulan bir kitaptan "… Ayşem gibi dünyada / Ayşeler dolu / Hepsi evcik oynar / Öteden beri / Ayşeler büyür / Günün birinde / Oyun evleri / Sahici olur" dizeleri dökülüyor. 92-97 yılları arasında ise bir görselde anne Birol'a soruyor: "Birol ablan evi süpürmüş mü?" Bu örnek 2003'te de varlık gösteriyor. Yani sorun, 50'lere özgü bir yaklaşımın ürünü değil; hâlâ öğrencilerin algısını biçimlendiren uzun erimli bir dönemin niteliği.

Sonunu kestiremediğimiz bu dönemin başlangıcını ise Gümüşoğlu, 40'ların ortasından alıyor. Erken Cumhuriyet dönemine ilişkin verdiği örnekler, neredeyse bir değişimden çok bir kopuştan söz edilebileceğinin göstergesi. 45'lere kadar ders kitaplarında annenin ev işi yaptığı herhangi bir görsel olmadığını belirtiyor Gümüşoğlu. Sonrasında mutfak önlüklü kadın ve kız çocuklarının dönemi başlıyor. Kadınlar, kamusal alanın içinde tanımlanıyorlar. 37 tarihli bir ders kitabında kadın ve erkek avukatların resmi bulunuyor örneğin. "Çarşıya giden, köye giden, gezmeye giden, gazete satan muhtelif kadınlar", çalışan kadınlar dolanıyor okuma parçalarında. Herkesin bir iş, meslek sahibi olması gerektiği, çalışmayanın aile ve toplum için zararlı olduğundan söz ediliyor. Fen deneylerinin olduğu bölümlerde erkek çocuklarla birlikte kız çocuklar da bulunuyor. 50'lerden sonra ise kadınların kullandığı yegâne araçlar ütü ya da dikiş makinesi gibi cinsiyetçi işbölümünü teyit eden nesneler haline dönüşüyor.

Farklı siyaset, farklı annelik

Özel alanda ise anneler birer öğretmen olarak gösteriliyor. "(…) Medeni insanlar nasıl yaşarlar? Bu da ders mi sanki? Biz bunu bilmiyor muyuz, nasıl yaşamak lazım olduğunu annemiz bize öğretmedi mi?" diyor 1928'de okutulan bir okuma parçası. Alıntı, kadının egemen ideolojilerin yeni nesle aktarımı sağlayan öğeler olduğu görüşünü destekliyor; fakat bu noktada kadınların birer nesne değil, özne olarak aktif bir biçimde kamusal süreçlerin içinde bulunması gerekliliği vurgusu önemsenmeli. Bununla birlikte anne sevgisinin de böylesi bir çabayla ilişkilendiriliyor oluşu, benim için en aydınlatıcı noktalardan biri. Zira iki dönemde de bir annelik vurgusu olduğu doğru; fakat farklı anlamları var. Önceleri anne sevgisi kadının öğretici, bilgili tutumuna odaklanırken, 50'lerde kadının ev içinde fedakârca yaptığı hizmetleri merkeze alıyor. Bu temel farklılık, egemen ideolojinin anneliğe ilişkin vurgularının tümden aynı kefeye konduğu dönemsel değerlendirmeleri başka bir gözle okumaya yarayacak, farklı dönemlerde farklı siyasal duruşlarla biçimlenen annelik söylemlerinin derinlerine inme gereksinimi yaratıyor.

Birinci sınıflar için hazırlanan, 2012 tarihli *Türkçe* kitabından.

Bilimsel araştırmanın hakkını vermek

Bu yazıyı yazarken, kitaba ilişkin düşüncelerimi toparlama aşamasında iyice kavradım: Kitabı okurken dönemsel ve siyasal farkların kadınlara ilişkin politikalarda yarattığı değişimleri düşündüm. Bu bağlamda muhafazakârlığın ve modernizmin toplumsal cinsiyete dair ideallerini ve sınırlarını yeniden değerlendirme ihtiyacı duydum. Benzer görünen ve genellikle indirgemeci bir biçimde aynı kefeye konan söylemlerin derininde yatan farklar ezberimi bozdu. Başka bir deyişle şunu fark ettim: Gümüşoğlu'nun kitabı, ders kitaplarının cinsiyetçi öğelerinin bir araya getirilip bunların bilindik bir biçimde açıklanmasından fazlasını barındırıyor. Bunu olanaklı kılan yöntemi ve içeriği oluşturmada gösterdiği dikkat, sanıyorum. Sohbetimiz sırasında da Gümüşoğlu, bilimsel araştırma ve inceleme yöntemleri konusunda titiz davrandığını, bunun biliminsanının

Öğretmen anne ve hizmetkâr anne. İki ayrı dönemden, iki ayrı annelik tarifi.

1937 tarihli bir ders kitabında kadın ve erkek avukat yan yana.

topluma ve tarihe ilişkin kendini ne kadar sorumlu hissettiği ile doğrudan bağlantılı olduğunu belirtti. Özen gösterdiği konulardan biri, mümkün olduğunca bilginin kaynağına ilk elden ulaşılması ve imkân varsa bilginin başka kaynaklarca teyit edilmesi. Ardından meseleye dair oluşan kişisel bakışla, konu hakkında yazmış diğer araştırmacıların fikirlerinin kıyaslanabileceğini söylüyor, Gümüşoğlu. Araştırmalarının büyük bölümünü, masa başında, internet olanağını kullanarak derlediği makaleler yardımıyla yapmaya eğilimli yeni kuşak için, ezber bozan bir tavsiye bu. İkinci nokta ise, değerlendirmelerin tarihsel koşullar içinde bütünlüklü bir biçimde yapılması gerekliliği. Bu nedenle olsa gerek, kitabında geniş bir bölüm olarak "tarihsel konum ve sınırlılık"ları ele alıyor. Halkçılık, laiklik ve yurtseverliğin erken Cumhuriyet döneminde nasıl kurgulandığına ilişkin ders kitaplarından örnekler verip, 50'lerde değişen toplumsal değerleri ortaya koyuyor.

Günümüzde Cumhuriyet'e kadın hakları temelinde yapılan eleştirileri de tarihsel bir bakış açısıyla yanıtlıyor, Gümüşoğlu. Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun ataerkiyi yıkmak gibi bir hedefinin olmadığını, böylesi bir beklentinin dönemin feministlerinin talepleriyle de örtüşmediğini söylüyor. Kadınların "ümmetin ümmeti" olduğu bir dönemden, ders kitaplarında kadın avukatların yer aldığı bir döneme geçildiğini söylüyor.

1933'te deney yapan kız öğrencilerin resimlerine, 50'lerden sonra pek rastlanmıyor.

Yeni dönem: Cami minaresi kitaplarda

Gümüşoğlu için bu inceleme, diğer çalışmalarının yanında sürekli olarak takip ettiği ve güncellediği bir başlık. Kitabın ikinci baskısı 2005'e kadar yayımlanan ders kitaplarına ilişkin görseller barındırıyordu. Son baskısına 2005-2013 arasında yayımlanan kitapların görselleri de eklenmiş. Dolayısıyla eğitimde AKP'nin izlerini de takip etmek mümkün. "Koni" konusu anlatılırken, şekle örnek olarak verilen cami minaresi aslında ders kitaplarının, siyasal ve ideolojik olarak taşıdığı önemi vurguluyor. Gümüşoğlu'nun belki de bir hayat boyu güncellenecek çalışması bu önemi ve barındırdığı anlamları bizlere oldukça yalın bir biçimde aktarıyor.

KİTAPÇI RAFI

Bildiğimiz Tarımın Sonu

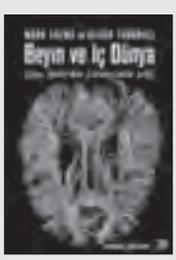
Çağlar Keyder, Zafer Yenal, İletişim Yayınları, Nisan 2013, 237 s.

"Hormonlu sebzeler", "doğal beslenme", "perma kültür" özellikle büyük şehirlerde dolaşan tarım tartışmalarının önemli kavramları. Tarım 20 yy dan bu yana kapitalizmin en önemli gündemlerinden biri. Üstelik geleneksel tanımlarından ve üretim biçiminden oldukça farklı biçimde. Değişen küresel iktidar rejimleriyle birlikte tarımda kapitalizmin ihtiyaçları doğrultusunda yeniden biçimlendirildi. *Bildiğimiz Tarım Sorunu* kırsal yapıların dönüşümünü, metalaşma, köylünün mülksüzleşmesi ve siyaset bağlamında tartışmaya açıyor.

Beyin ve İç Dünya

Mark Solms, Çev: Hakan Atalay, Metis Yayınları, Nisan 2013, 295 s.

Psikanaliz ile sinirbilim uzun yıllar boyunca birbirine kuşku ve önyargıyla baktı. Psikiyatristler insanın iç dünyasının bilimsel bulgulara indirgenmeyecek kadar karmaşık ve incelikli olduğunu söylüyor, sinirbilimciler ise psikanalistlerin kuramlarını temelsiz ve bilimdışı buluyordu. *Beyin ve İç Dünya* kitabı temelde aynı şeyi, insan zihnini inceleyen iki bilimsel disiplini harmanlamaya çalışıyor. Nöropsikanaliz biliminin girişi sayılabilecek kitapta bu yeni yaklaşım zihnin işleyiş süreçlerinin hem beyin görüntüleme cihazlarıyla "dıştan" hem de kişisel deneyimler bağlamında "içten" incelenip bulguların birleştirilmesine dayanıyor.

Cinsellik, Şiddet ve Hukuk

Alev Özkazanç, Dipnot Yayınları, Nisan 2013, 258 s.

Alev Özkazanç bu ilk feminist kitabında 2009 yılından itibaren cinsellik, şiddet ve hukuk konusunda yazmış olduğu yazıları bir araya getirerek okurun ilgisine sunuyor. Yazar, ele aldığı konuları, bu konular üzerinde uzmanlaşmış bir akademisyen olarak değil, daha çok belirli bir politik kaygıyla hareket eden bir feminist olarak çözümlüyor. Bu çerçevede, hâkim bazı feminist söylemleri ve tavırları içkin bir eleştiriye davet eden yazar, kitabında asıl olarak cinsel şiddet ve hukuk ilişkisine dair öz-eleştirel bir politik perspektif geliştirilmeye çalışıyor. Ancak bunu soyut bir teorik çerçeve geliştirmek yoluyla değil de, Hüseyin Üzmez'den Julian Assange olayına, cinsel tacizle suçlanan feminist Jane Gallop'un öyküsünden üniversitelerde cinsel tacize karşı çıkarılan politika belgelerine, katliama dönüşen kadın cinayetlerinden, Türkiye siyasetini sarsan seks kasetlerine, AKP iktidarındaki muhafazakârlaşmaya kadar geniş bir kapsamda yer alan yerel ve küresel olaylar zinciri üzerine düşünerek yapıyor.

Dil ve Yalnızlık

Rukiye Argun

Dil ve Yalnızlık, antropolog Malinowski ve mantık, dil felsefesi konusunda yaptığı çalışmalarla modern felsefeye katkıda bulunan 20. yüzyılın önemli filozoflarından Wittgenstein'in öğrencisi olan Ernest Gellner'in yetişkinlik döneminde ilgilendiği konuların bir sentezi.

Gellner'in akademik kariyeri boyunca üzerinde çalıştığı konuların taslağı, oğlu David N. Gellner tarafından yapılan düzenlemelerle kitap haline getirilmiş. Eserde, Wittgenstein felsefesi, sosyal antropoloji tarihi ve kuramı, milliyetçiliğin nedenleri, modernliğin doğası üzerine incelemeler yer alıyor.

Gellner, Malinowski'nin özgürleştirici, kısmen geri tutulmuş kısmen de geliştirilmiş içgörüsü ışığında, Wittgenstein'ın tehlikeli hataları olarak gördüğü şeylerle doğrudan ilgileniyor. Kitabında gerçekliğin, bilginin ve dilin doğası hakkındaki felsefe teorilerini, ortak tarihsel açmazlara farklı tepkileri ifade eder gibi görünen alternatif siyasi bakış açılarını bir araya getiriyor.

İnsan kendi özünde, sadece topluluk aracılığıyla, kendine özgü bir kültüre katılım aracılığıyla gerçekleşme hissi bulan bir sosyal hayvan mıdır? Yoksa tam tersine, temelde sadece sözleşmeden doğan bir ruh haliyle, hizmet sunmalarını beklediği, ancak kendisine kavramsal ya da siyasi olarak egemen olmalarına izin vermediği topluluklara giren bir bireyci midir? Gellner, bu soruların yanıtını iki kutupta arar. Bu "iki kutup"tan ilki, Hume ve Kant tarafından simgeleştirilmiş ve Ernst Mach ve Bertrand Russell tarafından yeniden formüle edilmiş, Descartes ve Robinson Crusoe ile başlayan "atomcu-evrenselci-bireyci görüş"tür, Gesellschaft (toplum) kavramıyla ilişkilendirir. İkinci görüş ise, Gemeinschaft (cemaat) kavramıyla açıklanan, "komünal-kültürel görüş"tür.

Gellner'in tezi ise, bu iki kutbun yapılandırılışına dayanmaktadır. Bu iki kuram birbirine katı bir karşıtlık içinde bulunur. Bilgiye ve insan hayatına bakışın iki kutbunu temsil eder. Bu iki görüşün çatışması sadece entelektüel, edebi ya da akademik alanlarda meydana gelmez. Toplumsal ve siyasal çekişmelere ve tercihlere dayanır. Modern düşüncenin en yaygın konularından biri, iki görüş arasındaki kutuplaşma ve gerginliktir. Yazarın iddiasının özü kısaca budur aslında. Bir tarafta diğerleriyle işbirliği içinde ancak kendi bilişsel dünyasını kendi inşa eden bireyi yalnız bir birey olarak gören atomcu bireycilik, diğer tarafta bireyi aşıp topluluğu asıl birim olarak gören romantik organikçilik vardır.

Bu kutuplaşma sahneye "milliyetçilik"in girmesiyle daha belirgin hale gelmiştir. Milliyetçilik Gesellschaft'ın ihtiyaçlarından doğar, Gemeinschaft diliyle konuşur. Gemeinschaft kapalı toplum kültürünü keşfeden, iç hareketliliğe sahip dışarıya kapalı olan toplumlardır.

Gellner'e göre, günümüz toplumlarının temel problemi Gemenschaft'tan Geselchaft'a geçişte yaşanır. Bir zamanlar insanoğlu, samimi kapalı topluluklarda yaşıyordu. Bu tür topluluklar organik ya da romantik kuramcılar tarafından ayrıntılandırılmış modele bağlı kaldılar. Sonra yeni bilimin otoritesini sorgulayanlar, insanlık halini tamamen dönüştürmüş olan bilimi temel alan teknolojinin inanılmaz gücüyle etkili bir biçimde susturuldular.

Yeni bilim en az yüzde 90'ı köylülerden oluşan toplumları çeşitli meslekler arasında geçiş yapabilen, okur-yazar uzmanlardan oluşan görece refah toplumlarla değiştirerek insan toplumunu dönüştürmüştür. Modern toplumun karşı karşıya kaldığı gerçek entelektüel problemler ise evrenselcilik ve atomculuk arasındaki ilişkiyi içerir.

"Atomcular ve organikçiler arasındaki çatışmanın günlük ve siyasi hayatın düşmanlık ve ittifaklarıyla iç içe geçtiği" imparatorluğun sonunun gelmiş olmasından dolayı, bu kutuplar arasındaki unsurların "uyumu" ve aralarındaki gerginlik, Polonya ve Avusturya'da var olduğu gibi, Habsburg topraklarında özellikle güçlüdür.

Bu kutuplu muhalefetin içinde -Gellner'in ifadesiyle- kapana kısılan Wittgenstein, karşıt kutuplardan önce birini, daha sonra ötekini aşırı uçlarda vurgulayarak bir felsefi sistemden diğerine geçmiştir. Wittgenstein, ilk olarak kültürsüz bir Gesellschaft içinde yaşayan yalnız bireyin varoluşunu tasarlar. Daha sonra ise insanların sadece bir takım olarak konuşup düşündüğü kapalı topluma geçer. Buna dayanarak Gellner, Wittgenstein'ın insanlık tarihini kendi hayatında tersinden yaşamış olabileceğini söyler. Hatta Gellner, Wittgenstein'ın eserlerinde felsefi ve kişisel kimlik sorunu dışında başka bir konuya değinmeme nedenini onun zengin ve kimlik bunalımı yaşayan bir aileden gelmesiyle açıklar.

Dil ve Yalnızlık,
-Wittgenstein, Malinowski ve Habsburg İkilemi,
Ernest Gellner, Çev. G. Aysu Oğuz, Kabalcı Yayınevi,
Şubat 2013, 289 s.

Malinowski ise, Wittgenstein'ın tam tersine, her iki kutbun unsurlarını yeniden birleştirmiştir. Kitabında, Wittgenstein felsefesinin felsefi ve sosyolojik eleştirisini yapan Gellner, Malinowski'ci sosyal antropolojinin felsefi katkısını araştırır. Malinowski, Gellner'e göre, antropolojide "işlevselci devrim" yaratmıştır. Kastettiği, antropologların artık eskisinden daha farklı olarak saha çalışması yapmasıydı. Farkı yaratan ise, antropologların araştırma yapacakları yerin dilini öğrenmesi, yerel kültürle kaynaşması, yerlileşmesiydi.

Son olarak *Dil ve Yalnızlık*, Wittgenstein ve Malinowski'nin görüşlerinden hareketle, gerçekte insanoğlunun kendi kendine yeten topluluklardan, bireyci modelin aktardığı normlar bağlamında güçlü bir bilgi birikimiyle donatılmış daha geniş bir topluluğa geçtiğine ve geçmeye devam ettiğine işaret eder. Gellner, ancak bu geçişi anlayarak mevcut durumumuzu kabullenebileceğimizi, ister kalıcı ister geçici her iki şekilde de başarısızlıkla yaşamak zorunda olduğumuzu savunur.

Sylvester'in pul problemi

Ali Törün

a_torun60@hotmail.com

James Joseph Sylvester, 19. yüzyıl İngiltere'sinin en büyük matematikçilerindendir. Dâhice buluşları olan Sylvester, matematiğin birçok dalıyla ilgilenmiş; Yunan ve Latin klasiklerini orijinal kopyalarından okuyup, edebiyat ve müzik üzerine de çalışmalar yapmıştır. Şarkı söylemeye olan düşkünlüğüyle de tanınan Sylvester, matematikle müzik arasındaki bağı şöyle anlatır: "Müzik, hislerin matematiği, matematik de mantığın müziğidir. Müzisyen matematiği hisseder, matematikçi müziği hayal eder. Müzik, rüya; matematik, çalışan hayattır. İnsan zekâsı gelişerek bir Mozart-Dirichlet veya Beethoven-Gauss şeklinde parlayıp öğüneceği zaman bu iki varlığın her biri diğeriyle tamamlanacaktır."

Cebir alanında önemli başarılara imza atan Sylvester, dalgın bir matematikçidir. Sadece diğer matematikçilerin bulduğu sonuçları değil, kendisininkileri dahi hatırlamakta zorluk çektiği zamanlar olmuştur. Bir defasında kendi buluşu olan bir teoremin doğruluğunu kabul etmeyip aksini kanıtlamaya çalışmıştır!

Bu yazıda Sylvester'in hazırladığı sayılar teorisiyle ilgili basit bir problemi ele alacağız.

Pul problemi. Bir pul koleksiyoncusunun elinde değerleri 5 ve 17 lira olan pullardan fazla miktarda bulunmaktadır. Koleksiyoncunun, sadece bu iki çeşitten oluşan pullarla **elde edemeyeceği** sonlu sayıdaki en fazla para miktarı kaç liradır?

Çözüm. a ve b negatif olmayan tamsayılar olmak üzere 5 liralık pullardan a tane, 17 liralık pullardan da b tane alarak elde edeceğimiz birleşimdeki pulların değeri $5a+17b$ liradır. Biz, $5a+17b$'nin eşit olamayacağı en büyük doğal sayıyı bulmak istiyoruz. İlk bakışta böyle bir doğal sayının bulunamayacağını, yani $5a+17b$'nin eşiti olmayan sonsuz sayıda doğal sayının olabileceğini düşünebiliriz. Ama problem böyle bir en büyük doğal sayının olduğunu söylüyor. O halde sezgilerimizden önce problemin sesine kulak verelim ve çözmeye çalışalım.

Önce negatif olmayan tüm sayıları beşerli sıra halinde aşağıdaki gibi yazdığımızı varsayalım.

0	1	2	3	4
5	6	7	8	9
10	11	12	13	14
15	16	17	18	19
...	...	...	...	...

Şimdi, tablodaki sayılar arasında $5a+17b$'nin eşiti olabilecek sayılara bakalım. Bu sayıları 17'nin katı olan sayılara 5'in katlarını ekleyerek elde edeceğiz. Örneğin ilk satırdaki 0 sayısı 17'nin katıdır ve 0'ın sütunundaki bütün sayılar (0, 5, 10, 15…) 0'ın üzerine 5'in katları eklenerek elde edildiğinden $5a+17b$'nin eşitidirler.

James J. Sylvester (1814-1897).

Şimdi de dördüncü satır, üçüncü sütunda beliren 17 sayısına bakalım. 17'nin bulunduğu sütunda, 17 ve 17'nin altında kalan bütün sayılar (17, 22, 27, 32…) 17'nin üzerine 5'in katları eklenerek elde edildiğinden $5a+17b$'nin eşitidirler.

Bu şekilde devam edersek 17'nin iki katı olan 34, beşinci sütunda belirir ve o sütunda 34 ve 34'ün altındaki bütün sayılar (34, 39, 44, 49…) 34'ün üzerine 5'in katları eklenerek elde edildiğinden $5a+17b$'nin eşitidirler.

Aynı şekilde 17'nin üç katı olan 51 ikinci sütunda, dört katı olan 68 de üçüncü sütunda belirecektir ve bu sayıların bulundukları sütunlarda bu sayıların altındaki bütün sayılar $5a+17b$'nin eşiti olacaklardır.

Böylece tabloda 17'nin sıfır, bir, iki, üç ve dört katı olan 0, 17, 34, 51 ve 68 sayılarının her biri farklı sütunlarda beliriyor; çünkü 17 ile 5 aralarında asal sayılar (ortak bölenlerinin en büyüğü 1 olan doğal sayılar). Her sütunda bu sayıların altında kalan sayılar $5a+17b$'nin eşiti olabiliyor.

Bu aşamada 68 sayısına dikkatinizi çekmek isterim. 68, tabloda en sonda ortaya çıkan bir sayı ve onunbulunduğu sütunda kendisi ve kendisinin altındaki bütün sayılar $5a+17b$'nin eşiti olabiliyor. O halde tabloda 68'in bulunduğu sütunda 68'in üstündeki ilk sayı olan $68-5=63$ aradığımız sayıdır, yani $5a+17b$'ye eşit olmayan en büyük sayı 63'tür. Pul koleksiyoncusu en fazla 63 liralık bir birleşim elde edemez.

Şimdi, bu çözümü genellemeye çalışalım. Tabloda 17'nin katı olan ilk beş sayıya bir kez daha bakalım:

$$0 = 17 \times (5 - 5),$$
$$17 = 17 \times (5 - 4),$$
$$34 = 17 \times (5 - 3),$$
$$51 = 17 \times (5 - 2),$$
$$68 = 17 \times (5 - 1).$$

Problemin sonucu olan 63'ü yukarıdaki eşitliklere göre,

$$63 = 17 \times (5 - 1) - 5$$
$$= 17 \times 5 - 17 - 5$$

şeklinde yazabiliriz. Buradan da, p ve q aralarında asal sayılar ise problemin genel sonucunun $pq - p - q$ olduğunu söyleyebiliriz. Ama bulduğumuz bu sonucun matematiksel değeri yok; çünkü sezgisel bir yolla sonuca ulaştık. Şimdi, yazının bundan sonraki bölümü için meraklısına diyelim ve matematiksel kanıtın yolundan gidelim. Yukarıdaki $pq - p - q$ sonucunu bir teorem olarak yazalım ve kanıtlayalım.

Teorem. *p ve q aralarında asal doğal sayılar, a ve b ve negatif olmayan tamsayılar ise $pa + qb$'nin eşiti olamayacak en büyük tamsayı $pq - p - q$'dur.*

Kanıt. Teoremin kanıtı için şu iki önermenin kanıtlanması yeterli: 1) $pa + qb$ doğal sayısı $pq - p - q$ biçiminde yazılamaz. 2) $pq - p - q$ sayısından büyük her n tam sayısı $pa + qb$ biçiminde yazılabilir.

Birinci önermenin kanıtı. Önermenin olumsuzunu ele alalım,

$$pq - p - q = pa + qb$$

olsun. Bu eşitliği,

$$pq = p\,(a+1) + q(b+1)$$

olarak yazalım. p ve q aralarında asal sayılar olduğundan yukarıdaki eşitliğe göre p, $b + 1$'i, q da $a+1$'i böler. Öte yandan $b + 1 \neq p$'dir; çünkü aksi takdirde $a < 0$ olur. Benzer şekilde $a + 1 \neq q$ olmalıdır. O halde $p < b + 1$ ve $q < a + 1$'dir, yani $b > p - 1$ ve $a > q - 1$. Bu eşitsizliklere göre,

$$pq - p - q = pa + qb$$
$$pq - p - q > p\,(q - 1) + q\,(p - 1)$$
$$pq - p - q > 2pq - p - q$$
$$pq > 2pq$$

olur ki bu da imkânsızdır. Böylece birinci önermenin olumsuzunun yanlış olduğunu gösterdik.

İkinci önermenin kanıtı. Bir Diyafont denklemi olan $pa + qb = n + p + q$ eşitliğini (a_0, b_0) ikilisinin sağladığını varsayalım. Bu eşitlikte $n > pq - p - q$ sayısının varlığını göstermeliyiz. p ve q'nun aralarında asal sayılar olduğunu hatırlayalım. Bu denklemin genel çözümü Diyafont denklemlerindeki çözüm teknikleriyle yapılabilir. (Meraklı okurun Diyafont denklemleri hakkında ortalama bilgiye sahip olduğunu varsayıyoruz.)

$a = a_0 + qt$, $b = b_0 - pt$ olarak alabiliriz (t tamsayı). $0 \leq a < q$ olur. Bu eşitsizlikte a yerine $a_0 + qt$ yazarsak,

$$t < \frac{q - a_0}{q}$$

elde edilir. Ayrıca,

$$b > b_0 - p\left(\frac{q - a_0}{q}\right) = \frac{a_0 p + b_0 q - pq}{q}$$

$$= \frac{n - (pq - p - q)}{q} > 0$$

olur ki bu da bize istenilen koşula uygun n sayısının var olduğunu gösterir ve $n = p\,(a - 1) + q\,(b - 1) = pc + qd$ eşitliğinin yazılabileceğinin kanıtıdır. (c ve d doğal sayılar)

KAYNAKLAR

1) M. Petkovic, *Famous Puzzles of Great Mathematicians*, AMS, 2009.
2) E. Bell, *Men of Mathematics*, Simon&Schuster, 1986.

MAYIS SAYISI KİTABEVLERİNDE!

EL NO:193
Atak bizi kurtardı mı?

♠ AQ7	G	K
♥ QJ98	1♥	2♣(1)
♦ K76	1♥	4♥
♣ K76		

K
B D
G

♠ 543
♥ AK765
♦ Q83
♣ A3

Batı Karo vale çıkar, yerden küçük elden damla aldık. Nasıl devam etmeliyiz?

Yanıt: Kozları oynarız ve Trefl as-rua trefl kupla ele geliriz elden küçük Karo oynayıp yerden küçük koyarız. Eğer el Batı'da kalır ve Pik gelirse yerden as koymalıyız. Sonra Karo ruayı oynadığımızda,Doğu asla alır veya Pik dama doğru oynar ya da el çaka-yer çaka oynar.Kozlar 4-0 dağılmışsa Pik empası atmak zorundaydık.

Tüm dağılım

♠ AQ7
♥ QJ98
♦ K76
♣ K76

♠ 1062
♥ 104
♦ J1095
♣ Q954

K
B D
G

♠ KJ98
♥ 32
♦ A42
♣ J1082

♠ 543
♥ AK765
♦ Q83
♣ A3

EL NO:194
Çareler tükenir mi?

♠ AK82	G	K
♥ 862	1♦	1♠
♦ 9763	3♣	3♥(1)
♣ A4	3NT	4♦
	4NT	5♥
	6♦	pas

K
B D
G

♠ 6
♥ AK7
♦ AKQJ5
♣ K763

Batı Trefl dam çıktı, yerden asla aldık bir Trefl daha oynadık Doğu Pik kaçtı ruayla aldık Koz oynadık Batı Trefl verdi. Nasıl devam etmeliyiz?

Yanıt: Pik as çekip Pik ruaya bir Trefl atarız ve elden son Trefl oynayıp yerden bir Kör kaçarız. Artık elden yere bir Kör çaktırmaya engel Olamazlar (Doğu yerden Trefl oynandığında çaksaydı yine fark etmezdi.Bu kez son Trefl yere çakardık Pik'e de elden Kör kaybını kaçardık.Kör asla yere geçipTrefl 10'lu oynarız. Doğu küçük verirse elden Karo atarız.EğerRua koyarsa elden Pik asla çakarız ve Kör kupuyla yere geçip Trefl valeye Elden Karo atar ve toplam 2 koz bir trefl vererek kontratımızı yaparız.

Tüm dağılım

♠ AK82
♥ 862
♦ 9763
♣ A4

♠ QJ104
♥ Q103
♦ .....
♣ QJ10952

K
B D
G

♠ 9653
♥ J954
♦ 10842
♣ 8

♠ 6
♥ AK7
♦ AKQJ5
♣ K763

2013 TÜRKİYE AÇIK ŞAMPİYONALARI

2013 Açık Türkiye Şampiyonaları 04-12 Mayıs 2013 tarihlerinde Talya Otel Convention Center da yapılacaktır.
1)**Kadınlar Takım Şampiyonası** 04 Mayıs 2013 Cumartesi, Saat 13:00 da başlayacaktır..
2)**Açık Takım Şampiyonası** 04 Mayıs 2013 Cumartesi, Saat 13:00 da başlayacaktır..
3)**Board A Match Açık Takım Şampiyonası** 08 Mayıs 2013 Çarşamba, Saat 12:00 da başlayacaktır.
4)**Güven Erkaya Açık İkili Şampiyonası** 10 Mayıs 2013 Cuma, Saat 12:30 da başlayacaktır. Katılım ücreti kişi başına 80 TL, 25 yaş altına 5 TL, yabancı oyuncuya 50 €'dur.

6. AVRUPA AÇIK BRİÇ ŞAMPİYONALARI

Avrupa Briç Ligi (EBL) tarafından yapılan 6. Avrupa Açık Briç Şampiyonaları 15-29 Haziran 2013 tarihinde Belçika' nın Ostend kentinde yapılacaktır. Katılım ücretleri yanısıra konaklama ücret ve yerleri http://www.tbricfed.org.tr/ adresinden öğrenilebilir.

2013 ANKARA İKİLİ A GENEL

1-İbrahim MUMCUOĞLU-İzm / Cemal NARİN-İzm
2-Bülent ASLAN-İzm / Nafiz ZORLU-İzm
3-Okay GÜR-İst / Gökhan YILMAZ-İst
4-Tufan KÖSE-Adn / Merter BOYBEK-Adn
5-Tayfun ÖZBEY-Ank / Helin ERDOĞDU YILMAZ-Ant.
Karışık: Alpay ÖZALP-Ank / Güler UYANIK-Ank.
Senyör: Hayrullah KAYIŞ-Ank / Kemal BAKANYILDIZ-Ank.
Kadın: Hülya DARILMAZ-Ank / Tuna ÖZGÜL-Ank

2013 ANKARA AÇIK İKİLİ B FİNALİ

1-Tuncay ALPKAN Esk/Orhan KEMAL ÖZVAN-Van
2-Tezcan ŞEN-İst/İbrahim DEMİR-İst
3-Harun COŞKUNSEL-Ank/Vedat TEKİN-Ank

2013 TRAKYA AÇIK İKİLİ ŞAMPİYONASI

Bu sene ilki yapılacak olan 2013 Trakya Açık İkili Şampiyonası 29-30 Haziran 2013 tarihinde Çorlu Silverside Otel' de olacaktır. Detaylar ve kayıt daha sonra ilan edilecektir.

www.azizm.org

facebook.com/azizmsanat

@AzizmSanat

6.YIL

Mayıs 2007 / 2013

"SANAT AYDINLANMA İÇİNDİR!"

Azizm Sanat Örgütü

Bu ay e-dergimizde;

2. Cumhuriyet'in sinemasını masaya yatırıyoruz.

Bir elyazması eserin macerası

Prof. Dr. Mikâil Bayram

Bilindiği üzere Türkiye'mizde elyazması eser ihtiva eden pek çok kütüphane ve koleksiyonlar bulunmaktadır. Şimdilerde bazı vilayetlerin kütüphaneleri merkez olarak dizayn edilmekte ve çevre il ve ilçelerde bulunan elyazması eserler, bu merkez kütüphanelerde toplanmakta ve Bölge Elyazması Eserler Kütüphaneleri oluşturulmaktadır. Benim araştırma yaptığım dönemlerde küçük ilçelerde dahi elyazması eser koleksiyonları bulunmakta idi. Bazen bir küçük ilçedeki koleksiyon dahi insana dinî, edebî, tarihî konularda yeni fikirler vermekte, geniş açılımlar sağlamaya vesile olmakta ve umulmadık bir eserle karşılaşılmaktadır.

Bu kütüphanelerde sürdürdüğüm çalışmalar esnasında çok orijinal eserlerle karşılaşmışlığım oldu. Yayınladığım kitap ve makalelerde zaman zaman bu konular etrafında bilgiler vermişimdir. Bu yazıda, karşılaştığım calib-i dikkat bir elyazması eserin macerasını dile getirmeye çalışacağım.

1975-76 eğitim öğretim yılı başında Bursa Yüksek İslâm Enstitüsü'ne (Şimdiki İlahiyat Fakültesi) kurucu öğretim görevlisi olarak atandım. Yeni kurulan bu müessesede bir kütüphane oluşturma gayreti içindeydim. Bu amaçla halkın elinde bulunan eski kitapları, oluşturacağımız kütüphaneye bağışlamalarını sağlamaya çalışıyordum. Günün birinde orta yaşlı bir hanım içinde bir kısım eski yazılı metruk kitap ve sahifeler bulunan büyükçe bir torbayı fakülteye kadar getirdi. Bu kitapların çok uzun zamandır evlerinde bulunduğunu, işimize yararsa kullanabileceğimizi, burada (Bursa İpekçilik'te) bir din okulu açıldığını duyunca belki size lâzım olur diyerek buraya getirdiğini söylüyordu. Ben de bir müddet sonra bu torbadaki kitap ve sahifeleri incelemeye koyuldum. İşe yarar olanları kitaplığımıza yerleştirmeye çalışıyordum. İşte bu kitaplar arasında 3 cilt halinde elyazması bir eserle karşılaştım. Eser çok eski değildi. Yazı ve kâğıt özelliklerinden en fazla 100-150 yıl önceye ait olduğu anlaşılıyordu. Eseri mütalaa edince değişik bir dilde bir tefsir kitabı olduğu anlaşıldı. Çünkü Kur'an-ı Kerim ayetleri kırmızı ile yazılmış, hemen altında bilemediğim bir dille ve fakat Arap harfleriyle ayetlerin yorumları bulunuyordu. O dilin içinde birtakım Arapça kelimelerin kullanıldığı da fark edilmekteydi. Eserin mukaddimesinde de yazarının adı Muhammed el-Cavî olarak geçiyordu. Arap harfleriyle (Nesih yazı) yazılı olan bu eserin daha önce hiç rastlamadığım, bilmediğim bir dilde olması karşısında hem şaşkına dönmüş, hem de büyük bir heyecan duymuştum. Bildiğim dillerin hiçbirini okşamıyordu. Kendi kendime eserin Ermenice olabileceğini düşündüm. Tanıdıklar vasıtasıyla fakülteye Ermenice bilen bir zâtı davet ettim. Kitabı inceledikten sonra Ermenice olmadığını söyledi. Sonra Yunanca ya da Balkan dillerinden biriyle olabileceğini düşündüm. Tahminlerim tutmadı. Türkçenin lehçelerinden herhangi birini de okşamıyordu. Öğrencilerim vasıtası ile kitabı bize bağışlayan aileye ulaştım. Fakat ailenin ne bu kitapla ne de bağışladıkları diğer evrakla ilgili bilgileri yoktu. Sadece dedelerimizden kalan şeylerdir diyorlardı. Ancak o metruk evrak arasında güzel hat örnekleri vardı. Bu durum bize gelen bu evrakın bir hattata ait olduğu kanaatini uyandırıyordu. Bu hat örnekleri bu yazıların bir Osmanlı hattatının elinden çıktığını gösteriyordu. Fakat "Tefsiru Muhammed el-Cavi" diye adlandırdığım bu elyazması nüshanın Anadolu'da veya Osmanlı coğrafyasında üretilmiş olmadığı anlaşılıyordu.

Birkaç sene sonra tayinim çıkıp Bursa'dan Konya'ya geldim, ama aklım Bursa İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'ndeki bu kitaba takıldı kaldı. Nihayet senenin birinde Milli Eğitim Bakanlığı Bursa'da uluslararası bir folklor kongresi düzenledi. Bu kongreye pek çok yabancı bilim adamı, folklorcu katılmışlardı. Ben de bu kongre vesilesiyle Bursa'ya gelmiştim. Bir ara bir kulis ortamında Kongre üyesi olan bir grup arkadaşa, Bursa İlahiyat Fakültesi'nde bulunan tefsire dair bu elyazması eser hakkında bilgi verdim. Kitabın Arap harfleriyle olduğunu ve fakat dilini keşfedemediğimi bildirdim. Bu konu orada bulunan birçok meslektaşın ilgisini çekti. Merak ettiler ve daha orada çeşitli tahminler yürütmeye başladılar. Kimisi Boşnakça veya Sırpça veyahut Bulgarca olabileceğini ileri sürüyordu. Aralarında yerli ve yabancı bilim adamları bulunan bu arkadaşlar arasında madem ki Bursa'dayız kitabı görelim diyenler oldu. Harezmce üzerinde çalışmış olan İstanbul Edebiyat Fakültesinden Prof. Dr. Nuri Yüce Bey ise, büyük bir heyecanla kitabın Harezmce olmasını diliyordu. Bunun üzerine toplu olarak İlahiyat Fakültesine gitmeyi önerdim. 12-15 kişilik bir grup peşime takıldılar, birlikte fakülte kütüphanesine geldik.

Kitabı önlerine koydum. Her bir arkadaş kitabı bir süre inceledikten sonra bana konuşmadı diyerek çekiliyordu. Aramızda iyi Arapça ve Farsça bilen Bangladeşli bir arkadaş vardı. Adı da şu anda aklımda değil. Bu zat kitabı mütalaa edince hemen eserin Mali dilinde olduğunu, yazarının da Cavalı Muhammed olduğunu, bu şahsın kimliğinin de incelenmesi gerektiğini söyledi. O zamana kadar "ef-Cavî" nisbet adının Endonezya'daki Cava adasını ifade ettiğini düşünmemiştim. Böylece bu 3 ciltlik tefsir kitabının hangi dilde olduğu anlaşılmış oldu. Eserin Uzak Doğu orijinli olması, hayret uyandırıcı bir olaydı. Ama eser buraya yani Bursa'ya nasıl geldiği problemi düşündürücüydü. Aradan bir 3-5 sene daha geçti. Bir gün Konya Yusufağa Kütüphanesi'nde çalışıyordum. Kütüphaneye Malezyalı Muhammed Buharî adında bir zat geldi. Onunla ahbaplık ederken Bursa'daki Mali diliyle yazılmış elyazması tefsire dair kitaptan bahsettim. Bu arkadaş tam da bu branşın adamı imiş, büyük bir heyecan duydu. Heyecandan yerinde duramıyordu. Benden Bursa İlahiyat Fakültesi'nin adresini aldı. Hemen ertesi gün Bursa'ya gitti. Oradaki yetkililerle görüşmüş ve kitabın fotokopisini kendisine vermişler. Kitabın fotokopisini aldıktan sonra bana bir mektup yazarak teşekkür ediyordu. Sayende bir hazineye kavuştum diyordu. Daha sonra öğrendim ki, ünlü İslam araştırmacısı Amerikalı Prof. Dr. Hamid Algar'ın talebesi olan Muhammed Buhari, hocasının yanında bu tefsir üzerinde çalışma yapıyormuş. Yıllar oldu kendisi hakkında bilgi edinebilmiş değilim. Kitap ve yazarı hakkında herhangi bir yayın yapıp yapmadığını da bilmiyorum.

Kitabın yazarı olan Muhammed el-Cavî hakkında hâlâ yeterli bilgiye sahip değiliz. Ancak üzerinde sürdürdüğüm çalışmalar sözlü anlatımlara dayanmaktadır. Bu anlatımlara göre bu Muham-

med el-Cavî, sözü edilen tefsir kitabını yazdıktan sonra eserini Halife'ye yani Abdulhamit Han Hazretleri'ne sunmayı ve belki de eserini İstanbul'da bastırmayı ve Halifelik marifetiyle yayınlanmasını düşünmüştür. Bu amacını gerçekleştirmek için hac dönüşü İstanbul'a yani Hilafet merkezine varmayı planlamış ve fakat İstanbul'a varamadan Bursa'da vefat etmiştir. İşte bu yüzden bu kitap Bursa'da kala kalmış. Umuyorum ki bu zat hakkında daha geniş bilgilere ulaşılacaktır. Vaktiyle bu garip kitabın Mali diliyle olduğu tespit olunduktan sonra İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi (Organisation of the İslamic Conference) yetkililerine de bu konuda bilgi vermiştim. Onların da konuyla ilgilenmedikleri anlaşılıyor. Bursa Kütüğünün yazarı Kâmil Kepecioğlu'nun da bu zat hakkında bir bilgiye rastlamadığı anlaşılıyor. Muhammed Buhari'nin çalışmalarının sonucunu beklemek gerekmektedir.

Dr. Batmanghelidj'in saçma "su tedavisi" üzerine bazı notlar

Stephen Barrett

İnternet'te su ile insanları tedavi ettiğini iddia eden bir İranlının bilgisi dolaşıp duruyor. En akıllı saydığımız kişiler bile bu iddialara inanma eğiliminde. Bu kişinin iddialarını sorgulayan bir doktorun yazısını çevirdim, bilginize sunuyorum.
*- **Murat Yıldırımoğlu***

2004 yılında zatürreden ölen Fereydoon Batmanghelidj, su eksikliğinin (dehidrasyon), tıp profesyonellerinin tedavi edilemez dediği bazı hastalıklar da dahil olmak üzere, çok sayıda hastalığın nedeni olduğunu iddia etmiştir. Onun "Doğal Terapi Tedavi Programı"na uyanlar "tüm sorunlarını sonsuza kadar ve ücretsiz şekilde tedavi edebilecektir."; kan basıncı doğal olarak düşürülecek, ilaç kullanmadan kan kolesterolü düşürülecek, fazla kilolar verilecek, genç bir cilde kavuşulacak, zihni yeteneklerimiz artacak, stresimiz yok olacak, migren ağrılarından kurtulunacak, Alzheimer önlenecek, kalp hastalıkları önlenecek, anjin ağrıları yok olacak, cinsel gücümüze tekrar kavuşacak, birkaç gün içinde astımdan kurtulacak hatta multiple sclerosis tedavi edilecek. (1) Kuramları, sayısı yirmiyi bulan ses kasetinde, video kasetlerde, kitaplarda toplanmış. En iyi bilinen çalışması olan "Vücudunuz Sizden Su İstiyor" adlı kitabının (2,3) iki karton ciltli (1992, 1995), bir de sert kapaklı (1997) basımı bulunuyor ve toplamda 30 baskı yapmış durumda. Batmanghelidj, Virgina'daki Falls Church'de Global Health Solutions firması adıyla iş yapmış ve yine aynı adreste, Tıpta Basit Uygulamalar Vakfı şeklinde de kâr gözetmeyen çalışmalar yapmış. Web sitesindeki biyografisine göre:

"Dr. Fereydoon Batmanghelidj, tıp eğitimini Londra Üniversitesi St. Mary Tıp Okulu'nda tamamladı. Bilimsel yaşamının büyük kısmında ağrılar, hastalıklar ile kronik susuzluk arasındaki bağlantıyı araştırdı. Dr. Batmanghelidj, 21 yıl önce bir İran hapishanesinde politik hükümlü olarak geçirdiği zamanda, suyun iyileştirici gücünü keşfetti. Stresten kaynaklanan peptik ülserden yakınan 3000 mahkum arkadaşını elindeki tek ilaç olan suyla tedavi etti. Orada, tıp tarihinde ilk kez, vücudun su eksikliğini göstermek için acı ürettiğini anladı. Bu mahkumiyet deneyiminden sonra, tüm zamanını susuzluğun yol açtığı sağlık sorunlarına ayırdı. Keşifleri sayesinde, ağrılardan ve dejeneretif hastalıklardan yakınan yüz binlerce insanın tekrar sağlıklarına kavuşmasını sağladı." (4)

Batmanghelidj'nin kitabında da şunlar yazıyor:

"1982'nin Haziran ayından hapishaneden çıktı. Birkaç ay sonra İran'dan kaçtı ve daha ileri araştırmalar yapmak üzere Amerika'ya geldi ve tıbbi keşiflerini bilim adamlarına ve araştırmacılara sundu.

"1983'de, bu uygulamaların araştırılmasını desteklemek için Tıpta Basit Uygulamalar Vakfı'nı kurdu." (3:180).

Batmanghelidj, suyun beyin ve vücut için gereken enerjinin en büyük kaynaklarından birisi olduğunu ve hidrojen ile oksijene ayrılarak hidroelektrik ürettiğini iddia ediyordu. (5) Bu iddia tamamıyla bir saçmalıktan ibarettir. İnsanların enerji kaynağı, proteinlerdeki, yağlardaki, karbonhidratlardaki ve alkoldeki kalorilerdir.

Batmanghelidj, 20 yıl boyunca tam zamanlı olarak araştırmalar yaptığını ve bulgularının dünya çapında kabul edildiğini iddia ediyor. Web sitesinde "Bulgularını çeşitli uluslararası konferanslarda sunduğunu ve bunların hakemli bilimsel dergilerde yayımlandığını" iddia ediyor. (4) Bununla birlikte, dünyanın en büyük tıbbi araştırma veritabanı olan Medline'da Batmanghelidj için yalnızca iki kayıt bulunuyor. İlki, "Peptik Ülserin Yeni ve Doğal Bir Tedavi Yöntemi" başlığını taşıyan 3 sayfalık bir editoryal ve 1983 yılında *Klinik Gastroenteroloji* dergisinde basılmış (6). Diğerinin başlığı "Ağrı: Paradigma Değişikliğine Gerek Var" şeklinde ve 1987 yılında Yunanistan'da verdiği bir konferansa karşılık geliyor ve Antikanser Araştırması adlı dergide yayımlanmış. (7)

Bu iki belge de bir araştırma raporu olarak nitelendirilebilecek şeyler değil. İlki, İran'da, 1979 Kasım'ı ile 1982 yılı Mayıs'ı arasında geçirdiği tutukluluk süresince, ülser semptomlu 3000 mahkumu tedavi edişini anlatıyor; bunlardan 600'ünün gelişimini gardiyanlar, görevli doktorlar, aldığı mesajlar ya da karşılaştığı kişiler" aracılığıyla izleyebilmiş. İkinci makale hiçbir veri içermiyor ama "su yetersizliğinin" hastalıklara neden oluşuna ilişkin "kuramsal bir tartışmayı" içeriyor.

Web sitesindeki bir röportajında, Batmanghelidj, gönderdiği raporu İngiliz dergisi *Lancet*'in reddettiğini ama bu raporun bir İran tıp dergisinde yayımlandığını söylüyor. Bu dergi Medline'da yer almıyor. Hiçbir saygın dergi Batmanghelidj'nin topladığı verileri basmıyor bile. Ülserli kişileri tedavi ettiğini iddia etmesine karşın, bu türlü sonuçları destekleyecek röntgen fotoğrafları ve diğer test sonuçları bulunmuyor. Dahası, bir tedavinin etkinliğine karar vermek hastalarının yüzde 20'sinin rastgele verilerini toplamakla mümkün olmaz. Mide yanması bazen su içmeyle tedavi edilebilir ama suyun ülseri ya da Batmanghelidj'nin iddia ettiği diğer hastalıkları tedavi etmesi için hiçbir mantıklı neden yoktur. Mide ağrılarının ya da hapishane arkadaşlarının şikayet ettiği diğer hastalıkların "su yetersizliğinden" kaynaklanması da mantıklı değildir. (5)

Hapishane deneyimini araştırma olarak kabul etsek de, 1982'deki salın-

masından sonra onun araştırma yaptığını gösteren hiçbir şey görmedim. Kitabının 1992 basımında "12 yıl boyunca klinik ve bilimsel araştırma yaptığını" iddia ediyor ve bu süreyi kitaplarının yeni basımlarında güncelliyor. Ama 1982'de Amerika'ya göç ettiğinden bu yana elde ettiği verilerden söz etmiyor.

Batmanghelidj'nin ABD'de doktorluk yapıp yapmadığını merak edip çeşitli veritabanlarını araştırdım. 1986 yılı AMA Doktor Dizini ve AMA'nın ABD'deki tüm lisanlı doktorları listeleyen şu anki "Doktor Bulucu"sunda ondan söz edilmiyor. Pennsylvania ya da Virginia eyaletlerinin son on yıllık listelerinde de yer almıyor. Columbia bölgesinde doğal şifacı olarak lisanslı olduğunu öğrendim ama bu lisansını kullanarak hasta tedavi edip etmediği belli değil.

Batmanghelidj, kurduğu vakfın, bulgularını 1989, 1990 ve 1991 yıllarında, "Basitleştirilmiş Tıp Bilimi" başlıklı yıllıklarda bastığını iddia ediyor. Ben bu yayınları hiçbir bilim temelli Web sitesinde ya da tıbbi yayınlarda bulamadım. Vakfın 1999 vergi dökümünde varlığı olarak yalnızca 1930 dolar görünüyor.

Yukarıdaki gözlemlerden sonra aşağıdaki soruları sorabiliriz:

- Dr Batmanghelidj 1982 yılından bu yana hasta temelli bir araştırma yapmış mıdır? Yapmışsa bunların verileri nerededir?

- Kendisi ABD'de hiç hasta muayene ya da tedavi etmiş midir? Etmişse bulguları nerededir?

- ABD'de doktor olarak çalışmış mıdır? Çalışmışsa ne zaman ve nerede lisans almıştır?

- Biyografisinde ve Web sitesinde, ABD'ye geldikten sonra zamanını nasıl geçirdiğine ilişkin açık bir bilgi neden bulunmamaktadır? "Araştırmaları" dergi makalelerini okumak, kitaplarının okuyucularının gelen mektupları değerlendirmek ve biyokimyasal kuramları konusunda fantaziler üretmenin ötesine geçmiş midir?

- "Keşifleri sayesinde, ağrılardan ve dejeneretif hastalıklardan yakınan yüzbinlerce insanın tekrar sağlıklarına kavuşmasını sağlamıştır" iddiasının dayanağı nedir? (20 yıllık bir süre içinde haftada 200 kadar kişiyi tedavi etmesi lazımdı)

- Eğer araştırma iddiaları abartılıysa söylediği diğer şeylere inanılabilir mi?

KAYNAKLAR

1) Batmanghelidj F. Medical report. A new medical discovery: It is chronic unintentional dehydration that causes pain and disease, including cancer in the body. Global Health Solutions Web site, accessed Jan 2, 2003.

2) Batmanghelidj F. Your Body's Many Cries for Water: Don't Treat Thirst with Medications. Falls Church, VA: Global Health Solutions, 1992.

3) Batmanghelidj F. Your Body's Many Cries for Water: You Are Not Sick, You Are Thirsty! Don't Treat Thirst with Medications. Falls Church, VA: Global Health Solutions, 1995.

4) F. Batmanghelidj. ©2002. Global Health Solutions Web site, accessed Nov 5, 2002.

5) Biser S. The greatest discovery in the world: An exclusive interview with F. Batmanghelidj, M.D. Global Health Solutions Web site, accessed Oct 19, 2002.

6) Batmanghelidj F. Pain: A need for paradigm change. Anticancer Research 7(5B):971-989, 1987.

7) Batmanghelidj F. A new and natural method of treatment of peptic ulcer disease. Journal of Clinical Gastroenterology 5:203-205, 1983.

Marmara Üniversitesi'nde bilimsel düşünce sorgu altında!

4 Mayıs 2013 tarihinde Marmara Üniversitesi'nde 1. Uluslararası Evrim Sorgulanıyor Kongresi'nin düzenleneceği duyuruldu. Kongrenin düzenleyicilerini, geçen yıl yine Marmara Üniversitesi'nde kapalı kapılar ardında gerçekleştirilen "Bilim, Türler Arası Evrimi Neden Kabul Etmiyor?" başlıklı bilim dışı sempozyumdan hatırlıyoruz: Türkiye Öğrenci Konseyi, Marmara Üniversitesi Öğrenci Konseyi ve Marmara Üniversitesi Marmara Genç Vizyon Kulübü. Ev sahipliğini Marmara Üniversitesi'nin üstlendiği etkinliğe Üsküdar Gençlik Merkezi de destek veriyor. Etkinliğin "vizyonu" düzenleyiciler tarafından "önyargılarla çarpıtılmamış, salt bilimsel kanıt ve düşüncelerin ifade edilebildiği daha özgürlükçü, bilimsel ve uluslararası bir çalışma ve paylaşma ortamının oluşturulması" olarak ifade ediliyor. Ancak bu ifadeler yaşanan gerçeklerin üstünü örtmeye yetmiyor.

Bugün, evrim kuramı dogmatik kabul edilerek, yaratılış görüşü "bilimde çeşitlilik" adına üniversiteye sokuluyor. Önyargısız tartışma ortamları yaratmaktan bahsedilirken üniversitelerde evrim panelleri yasaklanıyor. Bilimde sorgulama ve kuşkuculuk kisvesi altında, bilim maddi temellerinden koparılıyor, sorgulanamaz olan inançlar ise üniversiteye taşınıyor. Daha özgürlükçü bir çalışma ortamından söz edilirken göz göre göre bilim yapma, bilimi öğrenme ve öğretme özgürlüğü ihlal ediliyor. Ve bütün bunlar üniversite yönetimlerinin ev sahipliğinde gerçekleşiyor.

Bir kere daha ısrarla belirtme ihtiyacı duyuyoruz:

- Üniversitelerin asli sorumluluğu bilim üretimi ve bu üretimin çıktılarının kamu ile paylaşımıdır. Bilimi dışlayan hiçbir başlığın "tartışma özgürlüğü" kapsamında üniversite bünyesine girmesi akademik özgürlük olarak tanımlanamaz. Marmara Üniversitesi son yıllarda ev sahipliği yaptığı etkinliklerle, bir üniversite olarak sahip olması gereken sorumluluğa ihanet etmektedir.

- Öğrenci kulüplerinin, öğrencilerin temsil edildikleri kurumsallıkların ve yönetime katılma kanallarının varlığı üniversite açısından çok önemli ve vazgeçilmezdir. Tartışan, üreten, bilimsel düşünceye sahip çıkan, ülkelerine dair sorumluluk taşıyan öğrenciler bu platformlarda sözlerini söyleyebilmelidirler. YÖK bünyesindeki Türkiye Öğrenci Konseyi ise hiçbir şekilde bu misyonlara sahip olmayan, üniversite gençliğini temsil etmeyen bir kuruldur. Üniversite gençliğine bilim dışı safsatalar sunan bu kurul adeta iktidarın gençlik kolları gibi hareket etmektedir.

- Bilim karşıtlığının üniversitelere yerleşmesi, bilim dışı unsurların "bilimmiş" gibi sunulması kabul edilemez. Ülkemizin üniversitelerinde gelenekselleşmesi gereken bu bilim dışı toplantılar değil, bilimsel yaklaşımın öğrenileceği, dünyanın ve yaşamın tarihinin anlaşılacağı, doğanın ve toplumun bilimsel olarak kavranmasının önünü açacak etkinlikler olmalıdır, olacaktır.

Bilimsel düşünceyi savunma sorumluluğu hisseden tüm akademisyenleri ve öğrencileri üniversitelerdeki bu bilim düşmanlığının karşısında durmaya çağırıyoruz. Karanlığın karşısında gerçek bilimsel özgürlüğümüz adına, Evrim Sorgulanıyor Kongresi'nin hiçbir meşruluğu olmadığını ilan ediyoruz.

ÜKD Evrim Sürüyor Çalışma Grubu

Ordu Üniversitesi'nde sistematik baskı

Ordu Üniversitesi Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde YÖK Yasa Taslağı ile ilgili bir panele katıldığı için bir öğretim üyesine "uyarı cezası" verilmiştir.

Ayrıca aynı öğretim üyesinin de içerisinde yer aldığı 7 öğretim üyesi hakkında üyesi bulundukları Eğitim Sen'in hazırlamış olduğu "İnsan, Toplum, Doğa Yararına Üniversite İstiyoruz" yazılı kokartları ve "Üniversite A.Ş. İstemiyoruz" yazılı afişi kapılarına astıkları için "çalışma bürosunun kapısına izinsiz afiş asmak" suçlamasıyla soruşturma açılmıştır.

Aynı fakültede daha önce de Eğitim Sen üyelerinin sendikal faaliyetlere katılmaları engellendiği gibi dünyanın saygın üniversitelerinden aldıkları davetler üzerine yurtdışında görevlendirilmelerine de engel olunmuştur.

Eğitim-Sen Genel Başkanı Ünsal Yıldız, henüz son dönemdeki soruşturmalar başlatılmadan önce yaşanan hak ihlalleriyle ilgili olarak Rektör ve Dekan'la görüşerek sendikanın üyelerinin yanında olduğunu göstermiştir.

Eğitim-Sen Genel Başkanı'nın yanı sıra Ordu Üniversitesinde yaşanan bu hak ihlalleri konusunda Rektör ve Dekan ile görüşmek üzere Akademi Susmayacak Platformu'nu temsilen bir grup akademisyen 11 Mart 2013 tarihinde Ordu'ya gitmiş; ancak bir hafta öncesinden randevu alınmış olmasına rağmen Rektör, görüşmeden birkaç saat önce randevuyu iptal etmiştir. Rektör Yardımcıları ile görüşme talebi ise reddedilmiştir.

Bir öğretim üyesine verilen "uyarı cezası" ve 7 öğretim üyesi hakkında açılmış olan bu son soruşturma Ordu Üniversitesi'nde özellikle Eğitim-Sen üyelerine yönelik olarak sistematik hale dönüşmüş hak ihlallerinin son örnekleridir.

Türkiye'nin mevcut Anayasa ve yasaları eleştirilerek, demokratikleşme iddiasıyla yeni anayasayı tartıştığı bir dönemde sendikal haklar gibi en temel hakları yok sayan ve akademik teamüller çiğnenerek gerçekleştirilen cezalandırmalar ve soruşturmalar ile akademik özgürlüklerin baskılanması kabul edilemez.

Her biri Türkiye'nin önde gelen üniversitelerinden doktoralarını almış, yurtdışındaki üniversitelerden bilimsel çalışma davetleri, ödüller ve TÜBİTAK gibi saygın bilim kurumlarından burs alan bu genç akademisyenlerin akademik ve sendikal faaliyetlerine yönelik baskılara son verilmeli ve hukuksuz soruşturmalar derhal geri çekilmelidir.

Akademi Susmayacak Platformu

3. Evrimsel Biyoloji Öğrenci Kongresi

4-5 Mayıs 2013

"Türleşme"

Konu başlıkları

Doç. Dr. Ergi Deniz Özsoy

- Kambriyen Patlaması
- Türlerin Kökeni
- İdeal Tür Kavramı

- Tür Kavramları
- Türleşme Mekanizmaları
- Simbiyosiz ile Türleşme
- Türleşme Örnekleri

Yer: Hacettepe Üniversitesi
K Salonu / Beytepe Yerleşkesi

ayrıntılı bilgi ve kayıt için:
www.hubito.com

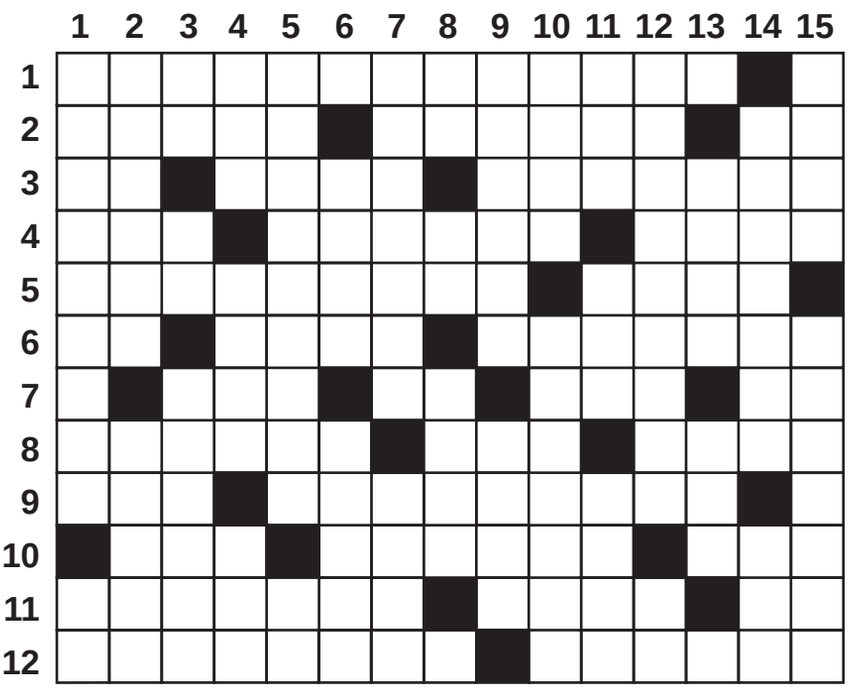

Bulmaca

Hikmet Uğurlu

Soldan sağa

1) "Osmanlı Devri Mimarlığı", "Türk Sanatı", "Türk El Sanatı", "Türk Halı Sanatının Bin Yılı" gibi yapıtları üretmiş, geçtiğimiz ay yitirdiğimiz, 1914 Kütahya doğumlu sanat tarihçi, biliminsanımız.
2) "Yaş otuz beş yolun yarısı eder / … gibi ortasındayız ömrün" (Cahit Sıtkı Tarancı). – Ülkemizin batıdaki en uç noktasını oluşturan burun. – Bir renk.
3) İran'ın plaka imi. – "Kimi … dedi Kadd-i dildara kimi elif / Cümlenin maksudu bir rivayet muhtelif." (Kanuni Sultan süleyman). – İnce, gevrek bir tür kuru pasta.
4) Eski dilde "ok". – Kendini beğenmiş kimse. – "Dersaadet'te Sabah …ları" (A. İlhan'ın bir romanı).
5) Yenilgiyi kabul etmeyen, mızıkçı. – Ön çalışma.
6) Bir nota. – İsviçre'de bir ırmak. – Giresun yöresinde "iyileşmeye yüz tutmak".
7) Tarih öncesinden günümüze kadar değişik çağların ve uygarlıkların kültür değerlerini temsil eden yapıt ya da kalıntı. – Briçte sanzatü (kozsuz) sözünün kısa yazılışı. – Balıkesir yöresinde "zayıf". – Radyum'un simgesi.
8) Küçük dil ile ilgili. – Yer, yeryüzü. – Özgür, serbest.
9) Ayın çekim etkisiyle denizin kabarması, yükselmesi. – Yunan söylencebiliminde deniz perilerine verilen ad.
10) "… Oyunu Bozar" (Çetin İnanç'ın bir filmi). – "Mustafa …" (gazeteci, yazar, politikacı). – Çevresi su ile çevrili kara parçası.
11) Birine içecek su verme. – Fizikte artı uç. – Tuzak.
12) Robert Redford'un başrolü oynadığı bir Stuart Rosenberg filmi. – Mümin, mütekit.

Yukarıdan aşağıya

1) Antik Roma'da halkın ozanları dinlemek için toplandığı yer. – Antimon'un simgesi.
2) İstanbul'da Edirnekapı'da Bizans mozaik sanatının en güzel örneklerini barındıran yapı. – Satrançta bir taş.
3) Tunus'un plaka imi. – Eski dilde "yüz, çehre". – Birden dokuza kadar olan sayıları karelere yerleştirme oyunu.
4) Cet, büyükler. – Ulaşmış, ermiş. – Tanrı.
5) İstanbul'da Ayasofya'nın batısında bulunan ünlü sarnıç. – Şaşma belirten ünlem.
6) Müzikte üç ya da daha çok sesin bir arada tutulması. – Kemana benzer yaylı bir çalgı.
7) Ortaçağ'da Batılıların Müslüman halk için kullandığı ad. – Türlü nedenlerle başarılı olamayan.
8) Letonya'nın plaka imi. – Baryum'un simgesi. – Çin'in eski para birimi.
9) Akşın. – Tefecilikle alınan yüksek faiz.
10) Parlayan. – Tanrısal.
11) Dingil. – Çok aziz, çok saygın. – Fransa'da bir kent.
12) Argoda "birini baştan savma, atlatma". – Uzaklık bildirir.
13) Pekmezi, kurusu, sirkesi vardır. – Sınır nişanı.
14) Hinduizm'de Vişnu'nun sarsılan Dharma'yı düzenlemek için insan ya da hayvan biçiminde yeryüzüne inmesi. – "Cevizin yaprağı … arasında / Güzeli severler bağ arasında" (türkü).
15) Kültür. – Masallarda yer alan, dünyayı çevrelediğine inanılan, arkasında cinlerin, perilerin bulunduğu varsayılan, zümrütten hayali bir yer.

GEÇEN SAYININ YANITI

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	S	T	E	P	H	A	N	E	H	E	S	S	E	L	■
2	A	E	G	İ	R	■	E	F	E	L	E	K	■	A	K
3	N	A	Z	■	A	B	■	İ	L	■	F	■	K	İ	R
4	S	■	O	K	Ç	U	K	■	A	M	A	L	İ	K	A
5	A	L	T	A	Y	■	A	L	K	O	L	İ	K	■	L
6	S	R	İ	L	A	N	K	A	■	L	E	K	■	T	İ
7	Y	■	K	U	■	A	A	■	D	D	T	■	S	U	Ç
8	O	B	■	B	E	Ş	■	R	E	A	■	T	İ	■	E
9	N	E	F	E	S	İ	K	U	V	V	E	T	L	İ	■
10	E	Z	E	L	İ	■	R	■	A	Y	N	■	M	A	İ
11	L	İ	M	A	N	V	O	N	S	A	N	D	E	R	S
12	■	K	İ	■	Ç	A	N	T	A	■	E	R	■	E	A

Nisan sayımızdaki bulmacayı doğru yanıtlayan okurlarımızdan **Seher Ulçay (İstanbul), Ceyhun Kayam (İstanbul)** ve **Bektaş Aykanat (İstanbul)** H. Tuğrul Atasoy'un yazdığı *Bir nöroloğun gözünden: İnsan Neden Sanat Yapar?* adlı kitabı kazandı. Mayıs bulmacamızı doğru yanıtlayacak okurlarımız arasından belirleyeceğimiz üç kişi, *İzge Günal'ın yazdığı, Bilim ve Gelecek Kitaplığı'ndan çıkan 50 Soruda Üniversite adlı kitabı* kazanacak. Çözümlerinizin değerlendirmeye girebilmesi için, en geç 20 Mayıs tarihine kadar posta, faks veya e-posta yoluyla elimize ulaşması gerekiyor. Kolay gelsin…

